

cional dels Països Catalans amb les colònies d'altres continents. Però aquesta opció comportava un enfrontament directe amb els aparells de l'Estat espanyol (i pel què fa a l'anomenada Catalunya Nord, també de l'Estat francès), més poderosos encara que el 1918 o el 1945, desproporcionat amb la migradesa dels efectius de l'independentisme català. Una acció tan minoritària, iniciada a més no (com els bascos) quan encara era llunyana la perspectiva d'esgotament final del franquisme, sinó precisament quan començaven a fer-se realitat la llibertat d'acció dels partits polítics i la construcció d'institucions de representació democràtica, tenia encara més perill d'esdevenir acció terrorista i xocar amb la incomprensió o el rebuig popular. Tampoc no podia deixar de ser tingut en compte el fet irrefutable que, com es podia comprovar fàcilment, no hi ha ni un sol Estat d'Europa, ni possiblement del món, els límits del què coincideixin amb els d'una àrea lingüística. I que una remoció de fronteres a Europa era inconcebible al marge d'una nova guerra entre Estats que destruís alguns d'aquests mateixos Estats.

5. Pel què fa al marxisme, ja hem exposat la tesi que l'ús que féu de la teoria objectivista de la nació de Stalin estava totalment fora de context, ja que el bolxevic georgià havia basat la seva teoria en els processos de formació de les grans Nacions-Estat europees, en una època històrica d'ascens burgès situada sobretot en els segles XVIII i XIX. De fet, el mateix Stalin havia declarat els anys vint que, en la nova època històrica oberta per la Revolució russa d'Octubre de 1917, la qüestió nacional era reductible a l'alliberament de les colònies del Tercer món, considerant implícitament, doncs, que a Europa la formació d'Estats nacionals es podia considerar aconseguida amb la reestructuració del mapa del continent que havia seguit al final de la Primera guerra mundial.

Fins entrats els anys setanta, l'aplicació catalana de la més divulgada teoria marxista sobre la nació consistí sobretot en l'elencament d'un conjunt d'elements objectius com a prova de l'existència d'una nació catalana, en alguns casos subratllant els elements econòmico-estructurals i en altres posant l'èmfasi en els culturals i de psicologia col·lectiva. Aquesta idea de la nació com un marc d'estructures, tendencialment favorable a la seva consideració com un fet de llarga durada, anava acompanyada d'una interpretació històrica del catalanisme com una successió de diverses classes socials en el protagonisme hegemònic dins d'aquell marc estable.

A partir d'un determinat moment, que es pot datar el 1973, el pensament d'inspiració marxista sobre la qüestió nacional sofrí una creixent dissociació. A les visions més o menys retocades inspirades en aquella primera concepció objectivista i permanentista del fet nacional, se n'hi contraposaren d'altres que començaren a analitzar la nació com un bloc social, compatible amb lluites per l'hegemonia en el seu si, definit sobretot per les seves relacions amb el poder polític. Com un "bloc de classes en lluita pel poder, per l'Estat", en paraules de Jordi Solé Tura, o com una "nació política", en fórmula sistèmica de J.A. González Casanova. L'ús del terme "nacionalitat", que fins aleshores havia estat usat per a designar una nació mancada d'algun element dels requerits per ser plenament nació, per exemple una entitat històrica precapitalista carent del factor econòmic "nacional", passà a referir-se sobretot a les col·lectivitats amb trets de tipus nacional mancades d'un poder polític propi, més concretament d'un Estat. Amb aquest nou punt de vista, descarregat de mitologia nacionalista, de fet es venia a retrobar, no sempre explícitament, la concepció liberal de la nació, sorgida de la Revolució francesa, que en certa manera també havia guiat els federals i alguns republicans liberals (i fins i tot alguns marxistes catalans

dels anys trenta, com Joaquim Maurín, que havia anomenat nació "la classe que històricament està destinada a prendre el poder", com ja hem citat anteriorment). L'element de la voluntat col·lectiva hi resultava decisiu. I fins i tot es preveia que el projecte polític col·lectiu podia transformar algun dels elements objectius nacionals.

Aquesta idea de la nació com a voluntat col·lectiva d'un bloc social en lluita pel poder polític comportà, lògicament, una reinterpretació de la història del catalanisme com a moviment que incloua la coexistència de diversos projectes nacionals, vinculats a diferents forces socials, de caràcter concurrent o competitiu segons les conjuntures.

La qüestió de l'Estat i de la voluntat d'autogovern passava a ser, doncs, l'aspecte més important de la qüestió nacional. Els debats polítics i historiogràfics sobre la "revolució burgesa" a Espanya hi tenien una estreta relació. Així com els anys quaranta s'havien enfrontat dues concepcions oposades, que consideraven o no realitzada la revolució burgesa a Espanya en gran part segons l'observatori, català o castellà, de què partissin els seus autors, la discussió dels anys seixanta i setanta alinià en una i altra posició tant autors catalans com de la resta d'Espanya, amb reflexos comuns d'una nova percepció de la situació econòmico-social espanyola després de la industrialització generalitzada en diverses àrees de l'Estat. La clarificació conceptual que va permetre situar la ruptura jurídicoinstitucional amb el feudalisme cap els anys 1830 va ser completada amb anàlisis més flexibles sobre l'autonomia relativa de la instància política que feien possible de precisar la qüestió de la manca de correspondència de les formes de dominació de l'Estat espanyol amb la realitat econòmico-social de base, agreujada particularment durant el franquisme.

Les vacil·lacions que en algun moment s'havien produït en el camp marxista a propòsit de la consideració d'Espanya com a nació foren superades, així, per una nova concepció. Ja no es tractaria tant de definir una nació espanyola per una unitat de mercat, pel caràcter més o menys comú a tota la població espanyola de la llengua castellana, per un passat medieval o per una suposada vocació històrica d'unitat del territori peninsular, sinó de concebre la construcció d'una nació espanyola com el resultat d'una consciència de solidaritat d'uns pobles plurals i diversos i d'una voluntat col·lectiva de convivència en un marc polític-institucional comunament acceptat. González Casanova s'atreví a formular la proposta com la construcció d'una "nació política de nacions polítiques i naturals", com hem vist. Així doncs, al llarg de quaranta anys de franquisme, com si fos una repetició a petita escala d'un anàleg procés secular, el catalanisme antifranquista havia passat d'una inicial "resistència" contra l'Espanya tradicional i el règim dictatorial a un projecte alternatiu de construcció d'una nació i d'un Estat. La tradició federalista s'hi havia reencarnat.

La idea política i democràtica de nació comportava el projecte de la unitat civil d'una societat catalana plural. En algunes propostes, la concepció d'una "integració" lingüístico-cultural dels immigrants no deixà d'anar acompanyada d'un projecte de canvi de les relacions socials que condicionaven decisivament les diferències entre els diversos grups. En alguns casos es proposà a més un diàleg entre cultures, amb possibilitat d'arribar fins i tot a parcials fusionions i síntesis culturals, a partir que fossin establertes les condicions d'un pluralisme igualitari. Això requeria, lògicament, una acció institucional positiva contra tota mena de discriminacions de la llengua i la cultura catalanes, particularment a l'escola i en els mitjans públics de comunicació, però sense que impliqués menys-

tenir, ans al contrari, les altres llengües i cultures que conformaven aquella pluralitat.

La concepció leninista del dret d'autodeterminació de les nacions incloïa el reconeixement del dret a la separació, però alhora comportava una presa de posició contrària a aquesta separació. L'exercici del dret d'autodeterminació de Catalunya era vist, per tant, com un factor de consecució d'una més sòlida unió amb els altres pobles d'Espanya. En general, els autors i grups d'inspiració marxista tendiren a concretar-lo en l'exercici d'un acte d'autodeterminació en forma de consulta democràtica sobre l'organització de l'autogovern català i sobre la forma més adequada de l'Estat espanyol que el pogués fer efectiu.

La reflexió que ja s'havia iniciat els anys quaranta a l'exili a propòsit de les dificultats amb què havia topat el projecte federalista català durant els anys trenta, en no ser correspons per un desig homogeni d'autogovern per tots els pobles de les diverses unitats territorials espanyoles que n'havien de constituir els pilars, va estar d'alguna manera present en la previsió per al postfranquisme del moviment democràtic català. La reivindicació d'un Estatut d'autonomia, que havia de comportar poders efectius en els camps legislatiu, executiu i judicial, actuà com una fórmula flexible que podia ser generalitzable d'acord amb la consciència de grup i amb la voluntat d'autogovern expressada per una o altra col·lectivitat. L'experiència de la Segona República, la legitimitat de la qual estava implícita en la referència de l'Assemblea de Catalunya a l'Estatut de 1932, i en part també la d'Itàlia a la postguerra, podien suggerir la regulació de dues vies jurídiques d'accés a l'autonomia, aptes per a diferents nivells de desig d'autogovern, sense descartar un horitzó final igualitari al qual es pogués arribar per diferents vies i a velocitats desiguals. En diverses ocasions es propugnà que el futur ordenament jurídic no impedís l'establiment d'una acció

coordinada de polítiques sectorials de governs autònoms de països amb elements comuns, per tal de poder fer efectiva una acció cultural conjunta en l'àmbit dels Països Catalans. La previsió s'estenia, respecte al Rosselló o Catalunya Nord, a les relacions de polítiques culturals que poguessin establir-se amb l'Estat francès.

Quant a la caracterització de la base social a què el projecte polític de l'antifranquisme s'adreçava, hem presentat diverses mostres de literatura marxista amb graus elevats de subjectivisme i d'apriorisme respecte al paper dirigent que s'adjudicava a la classe obrera o als treballadors. Deduït en alguns casos "a contrario sensu", aquest paper dirigent era en part una afirmació de principi que féu funcions d'una proclamació propagandística, sobretot fins el 1975, mentre duraren les restriccions i persecucions que imposaven una actuació clandestina, poc lúcida, dels grups marxistes esmentats.

6. El fet és, però, que les principals línies teòriques i programàtiques elaborades per l'antifranquisme català dels anys setanta, inspiraren en gran mesura la resta de l'antifranquisme d'Espanya i el disseny constitucional refrendat el 1978. La presència catalana en l'elaboració de la Constitució, no solament en les idees sinó fins i tot en l'aspecte personal, el caràcter de referència obligada que prengué per a altres autonomies l'Estatut català de 1979 (més que el basc, que incloïa alguns aspectes molt particulars, com els concerts econòmics i el restabliment d'altres institucions tradicionals basques), expressaven una capacitat d'alternativa del catalanisme antifranquista més alta que la d'antifranquisme d'altres pobles de l'Estat. El que es projectà des de Catalunya al conjunt d'Espanya durant els anys setanta nou fou ja un hegemonisme perifèric, alternatiu a l'hegemonisme centralista, com en altres situacions històriques s'havia intentat, sinó una proposta de generalitat-

zació als altres pobles d'Espanya de l'autonomia que els catalans volien per a ells mateixos, proposta que va permetre dibuixar una nova forma d'Estat.

Així doncs, comparant les recapitulacions sobre les diferents tendències del pensament polític català d'aquests anys, es pot afirmar, no sense paradoxes, que, pel què fa al franquisme, la defensa aferrissada de la unitat espanyola i d'una idea essencialista d'Espanya va ser incapaç de preveure una via de continuïtat d'aquella unitat. D'altra banda, l'intent de definir una essència de la nació catalana per tal de perpetuar-la, en centrar-se en uns senyals d'identitat naturals o espirituals molt determinats, es convertí en una ideologia d'identificació de grup, i per tant ben poc "nacional" en el sentit de fer realitat una unitat general. Finalment, la concepció de la nació com a expressió d'un bloc social, i per tant aparentment parcial, donà lloc a la formulació d'un projecte polític nacional al qual pogueren adherir-se, en canvi, una àmplia majoria dels ciutadans.

Aquest projecte polític, concretat en la reivindicació d'autonomia, és el que va fer possible la unitat dels grups i moviments antifranyquistes catalans en els anys setanta, reunint en una mateixa acció coordinada federalistes, nacionalistes i una parte dels independentistes (i fins i tot alguns franquistes partidaris de la descentralització).

Per aconseguir-ho havia calgut que la identificació emotiva i immediata amb les diverses realitats naturals i lingüístiques presents entre la població catalana fos compatible amb una adhesió racional i conscient a un projecte polític democràtic que els pogués implicar a tots ells. Més que una unitat mística o la nostàlgia d'una homogeneïtat nacional-natural perduda, allò que es venia a propugnar era una unió de la diversitat i en la diversitat mateixa.

7. La complexitat social resultant dels processos de canvi del franquisme tardà i els projectes polítics sorgits de l'anti-franquisme, havien configurat, doncs, una nova panoràmica de la realitat nacional. Com a resultat d'aquest procés històric, els catalans havien establert més vincles econòmics d'àmbits transnacionals; participaven d'elements culturals d'àmbits europeu, occidental i mundial, en tant que eren de llengua i cultura catalanes formaven part d'una nació lingüístico-cultural dels Països Catalans; així mateix formaven part d'una nació lingüístico-cultural hispànica (ella mateixa plural, ja que s'hi podien incloure, entre altres, la cultura castellana, la cultura andalusa, la hispanoamericana i la cultura catalana en castellà); en tant que s'agrupaven per construir noves instàncies de poder polític, constituïen una nació política catalana (en l'àmbit tradicional de la Generalitat) i formaven part d'una nació política espanyola (en l'àmbit de l'Estat).

La inserció d'aquest procés en una trajectòria temporal més llarga permetria sostenir que en el tercer quart del segle XX s'havien creat condicions inèdites per abordar qüestions històriques de plantejament més que secular i per tractar de tancar un cicle històric presidit per dos nacionalismes enfrontats.

Com ja hem vist, la lenta construcció d'una nació espanyola moderna havia estat prefigurada per la formació d'uns aparells estatals unitaris però no s'havia consumat en una unificació nacional econòmica i cultural. Un hipotètic model alternatiu, basat en una confederació d'Estats prèviament separats, difícilment podia portar-se a la pràctica al segle XX, donat el procés general de consolidació dels marcs de delimitació dels Estats nacionals d'Europa i de reforçament d'aquests mateixos Estats, així com les creixents vinculacions econòmiques entre nacions i entre Estats. Paral·lelament,

el projecte de ràpida construcció d'una nació catalana alternativa dissenyat pel moviment catalanista havia donat lloc al desenvolupament d'elements d'una cultura catalana moderna i a un notable augment de la consciència de grup diferenciat dels catalans, però no havia estat capaç de portar a terme la construcció d'un nou Estat.

Foren, d'una banda, els canvis econòmico-socials que tingueren lloc durant la segona part del període franquista, i d'altra banda, el projecte polític sorgit del catalanisme antifranquista, factors decisius per crear una possibilitat de retrobament entre la consciència nacional catalana i la idea d'unió d'Espanya en el marc d'un Estat nacional democràtic, basat aquest en una igualtat jurídica dels ciutadans i en un conjunt d'autonomies d'àmbit territorial plurals. O, si es vol dir així, una possibilitat de superar, mitjançant una nova concepció pluralista, la contraposició mútuament excloent entre espanyolisme i catalanisme, el llarg enfrontament entre la idea de nació espanyola i la idea de nació catalana.

NOTES

I. INTRODUCCIO

NACIO I ESTAT

1. Pierre Vilar: Catalunya dins l'Espanya moderna, Edicions 62, Barcelona 1964, vol. I, p. 41.
2. La bibliografia sobre nació i nacionalisme és immensa. Cf. les bibliografies, ja una mica obsoletes, de Koppel S. Pinson: A Bibliographical Introduction to Nationalism, Columbia University Press, 1935; E. H. Carr: A Report by a Study Group of Members of the Royal Institute of International Affairs, Oxford University Press, 1939; Karl W. Deutsch i R. L. Merritt: Nationalism: An Interdisciplinary Bibliography: 1935-1953, Ma I. T. Press, 1956; Lawrence Krader: La formación del Estado, Barcelona 1972.

Una panoràmica històrica molt completa és la de Hans Kohn: Historia del nacionalismo, Fondo de Cultura Económica, Mèxic 1949, i El nacionalismo. Su significado y su historia, Paidós, Buenos Aires 1966. Cf. Samir Amin: Clases y naciones en el materialismo histórico, Viejo Topo, B., 1979; Benjamin Azkin: Estado y Nación, Fondo de Cultura Económica, Mèxic 1968; E. H. Carr: Nationalism and after, MacMillan, Londres 1968; Federico Chabod: L'idea di nazione, Laterza, Roma, 1974; H. B. Davis: Nacionalismo y socialismo, Península, Barcelona 1975; K. W. Deutsch: Nationalism and social communication, M.I.T. Press, 1969 i El nacionalismo y sus alternativas, Paidós, Buenos Aires 1971; Enciclopedia Internacional de las Ciencias Sociales, Aguilar, Madrid 1975, veus Nación (D. A. Rustow) i Nacionalismo (H. Kohn); Antonio Gramsci: Il Risorgimento i Letteratura e vita nazionale, Riuniti, Roma 1977; Francisco Gutiérrez Contreras: Nación, nacionalidad, nacionalismo, Salvat, Barcelona 1980; E. Kaneska: Nationalism. The Nature and Evolution of an Idea, E. Arnolds, Londres 1976; G. Haupt, M. Lowy, C. Weil: Los marxistas y la cuestión nacio-

nal, Fontamara, Barcelona 1981; Institut International de Philosophie Politique: L'idée de nation, Presses Universitaires de France, Paris 1969; Robert Lafont: La revolució regionalista, Mediterrània Edicions, Barcelona 1968 i Per una teoria de la nació, Edicions 62, Barcelona 1969; José A. Maravall: Estado moderno y mentalidad social, Revista de Occidente, Madrid 1972, tom I, cap. IV, pp. 457-511; K. R. Minogue: Nacionalismo, Paidós, Buenos Aires 1968; T. Nairn: Los nuevos nacionalismos en Europa, Península, Barcelona 1979; José Ramón Recalde: La construcción de las naciones, Siglo XXI, Madrid 1983; Anthony D. Smith: Las teorías del nacionalismo, Península, Barcelona 1976; J. Surrateau: L'idée de nation de la Révolution à nos jours, Presses Universitaires de France, Paris 1972; Ferdinand Tönnies: Comunidad y asociación, Península, Barcelona 1979, libro 3º, sección 3ª; Pierre Vilar: Catalunya dins l'Espanya moderna cit., vol. I, pp. 36-45 i Iniciación al vocabulario histórico, Crítica, Barcelona 1980, pp. 143-179; Max Weber: Ensayos de sociología contemporánea, Martínez Roca, Barcelona 1972, pp. 211-220.

LA IDEA DE NACIÓ EN EL PENSAMENT POLITIC CATALA FINS EL 1939

1. Pierre Vilar: Catalunya dins l'Espanya moderna cit., vol. II, pp. 419-420.
2. Id., vol. I, p. 79.
3. Pierre Vilar: Pàtria i nació en el vocabulari de la guerra contra Napoleó, dins Assaigs sobre la Catalunya del segle XVIII, Curial, Barcelona 1973, pp. 157-158.
4. Pierre Vilar: Catalunya dins l'Espanya moderna cit., vol. IV, p. 623, vol. I, p. 79.
5. Juan Mañé y Flaquer: El Regionalismo, Imprenta Barcelonesa, Barcelona 1887. Uns anys abans, el 1855, Mañé ja havia escrit que "España es una federación de pueblos, de nacionalidades, de razas distintas, con distintas tradiciones, distintas costumbres y distintos idiomas", citat

- per Josep Benet: Combat per una Catalunya autònoma, Bruguera, Barcelona 1980, p. 242.
6. Cf. Jordi Rubió: La Renaixença, dins Moments crucials de la història de Catalunya, Vicens Vives, Barcelona 1962.
 7. F. Pi Margall: Las nacionalidades (1876), Edicusa, Madrid 1972. El projecte de Constitució federal presentat a les Corts de 1873 preveia els següents Estats: Andalusia Alta, Andalusia Baixa, Aragó, Astúries, Balears, Canàries, Castella La Nova, Castella La Vella, ^(Catalunya) Extremadura, Galícia, Múrcia, Navarra, València i Regions Vasques, és a dir, 15 en total.
 8. Valentí Almirall: Lo catalanisme (1886), Edicions 62, Barcelona 1979.
 9. Josep Torras Bages: La tradició catalana (1892), Edicions 62, Barcelona 1981.
 10. Lluís Duran Ventosa: Regionalisme i federalisme (1905), Editorial Catalana, Barcelona 1922.
 11. Enric Prat de la Riba: La nacionalitat catalana (1906), Edicions 62, Barcelona 1978.
 12. Francesc Cambó: Per la concòrdia, Llibreria Catalònia, Barcelona 1930.
 13. F. Valls Taberner: Paraules del moment, Barcelona 1930 i En les hores confuses, Barcelona 1934.
 14. A. Rovira Virgili: El nacionalisme (1916), Edicions del Cotal, Barcelona 1978 i Nacionalisme i federalisme (1917), Edicions 62, Barcelona 1982.
 15. Cf. Manuel Gerpe: L'Estatut d'autonomia de Catalunya i l'Estat integral, Edicions 62, Barcelona 1977.
 16. "La Rambla", Barcelona, 5 de desembre de 1932, citat per Fèlix Cucurull: Panoràmica del nacionalisme català, Edicions Catalanes de París, 1975, vol. 5, p. 366.
 17. Cf. Albert Balcells: Ideari de Rafael Campalans, Portic, Barcelona 1973.
 18. A. Nin: Els moviments d'emancipació nacional (1935), Edicions Catalanes de París, 1970.
 19. J. Maurín: La revolución española (1932), Anagrama, Barcelona 1977, i Hacia la segunda revolución (1935) reed.: Revolución y contrarrevolución en España, Ruedo Ibérico, París 1966.

20. Cf. Roger Arnau (Josep Benet): Marxisme català i qüestió nacional catalana 1930-1936, Edicions Catalanes de París, 1974.
21. Diego Abad de Santillán: El organismo económico de la revolución (1938), Zero, Madrid 1978.
22. "La Libertad", Madrid, citat per Josep M. Bricall: Política econòmica de la Generalitat, Edicions 62, Barcelona 1970, vol. I, p. 308.
23. Generalitat de Catalunya: L'obra normativa de la Generalitat de Catalunya. El Pla Tarradellas, Sociedad General de Publicacions, Barcelona 1937, citat per Josep A. González Casanova: Federalisme i autonomia a Catalunya (1868-1938), Curial, Barcelona 1974, p. 405.

II. LA POSTGUERRA

=====

L'ESPANYOLISME FRANQUISTA

1. Sobre les idees de Franco quant a pàtria, nació, unitat, imperi, cf. Xavier Arbós i Antoni Puigsec: Franco i l'espanyolisme, Curial, Barcelona 1980. Sobre la ideologia de Franco, Manuel Vázquez Montalbán: Los demonios familiares de Franco, Dopesa, Barcelona 1978; Romà Gubern: "Raza" (Un ensueño del General Franco), Ediciones 99, Madrid 1977; i sobre la ideologia franquista, M. Tuñón de Lara, Guy Hermet, Sergio Vilar, J.C. Mainer i altres: Ideología y sociedad en la España contemporánea. Por un análisis del franquismo, Edicusa, Madrid 1977; Juan J. Linz, Juan Martínez Alier, Benjamin Oltra, Amando de Miguel i altres: El régimen franquista, "Papers" núm. 8, Barcelona 1978, i la bibliografia que s'hi cita.
2. Una anàlisi dels continguts de les proclames dels caps de les forces d'ocupació de Barcelona i dels primers números dels diaris barcelonins apareguts a partir del 26 de gener de 1939, data de l'ocupació, resulta molt significativa sobre l'ús dels termes Espanya, Catalunya, pàtria,

nació: En 33 ocasions apareix la referència a "España" en els textos i en 15 en els crits finals, precedida en aquest cas de "viva" i "arriba" i acompanyada sempre d'altres "viva" a Franco. Hi ha 12 referències a "patria" i 6 a "patriotismo" en els textos i 3 en els crits finals. En canvi, "nación" només és esmentada 1 cop (per Miquel Mateu) i l'adjectiu "nacional" apareix únicament en 4 ocasions (acompanyant "España", "bandera", "Movimiento"). La idea de "Cataluña española" es repeteix en 11 ocasions amb aquesta fórmula i 10 més amb altres fórmules ("Cataluña para España", "España, dueña, reina y señora de Cataluña", etc.). Només en 1 ocasió hi ha una referència a Catalunya que es pugui considerar no expressament assimilista ("amor de España a Cataluña", Dionisio Ridruejo). Són també significatius els adjectius que acompanyen les referències a "España": "una, grande, libre", amb fórmula trinitària o per separat (5 cops), "eterna, imperial e inmortal", amb fórmula trinitària o per separat (2), "nueva" (1), i els que acompanyen a "patria": "grandeza" (4), "unidad", "única y común", "inmortal", "religión de la patria". Després de les referències a "España", "patria", "Franco", les referències més repetides són a la religió: "Dios", "Cruzada", "cristianismo", amb un total de 12. Els enemics principals identificats són el "separatisme" (15) i "revolución", "rojos", "marxismo" (15). Un cop apareix "rojo-separatista" (Ridruejo). Es pot percebre una lleugera inflexió en l'accent posat en un o altre aspecte entre els caps de les forces d'ocupació no catalans, en qui predominen les referències al separatisme més que a la revolució i similars (10-84), i els caps catalans (Mateu, Milà) i els diaris, on hi ha una primàcia inversa (5-7) i més referències al component religiós.

En resum, es pot confirmar que els components ideològics principals dels missatges franquistes en l'ocupació de Barcelona foren l'espanyolisme, la pàtria i l'assimilació de Catalunya per Espanya, seguits per la re-

ligió, com a valors positius, i l'atac al separatisme i a la revolució com a valors negatius.

Els documents analitzats són: proclames del general Juan B. Sánchez (dins C. Torre Enciso i D. Muro Zegri: La marcha sobre Barcelona, Editora Nacional, Madrid 1939, pp. 187-188), d'Ernesto Giménez Caballero (Amor a Cataluña (1939: o en los primeros instantes de la liberación), Ruta, Madrid 1942), declaracions de M. Serrano Suñer (al diari alemany "Völkischer Beobachter", reproduïdes per Josep Benet: Catalunya sota el règim franquista, Edicions Catalanes de París, 1973, p. 229), del general Solchaga, preàmbul del ban d'ocupació d'E. Alavarez Arenas, del general Yagüe, Dionisio Ridruejo, Mariano Calviño, Miquel Mateu i discursos a la missa celebrada al Cinc d'Uros de Mateu i Alvarez Arenas ("La Vanguardia Española", 28, 29, 30 de gener, 5 i 7 de febrer de 1939), de Manuel Aznar i de Mateu i Milà Camps ("El Noticiero Universal", 24 de febrer i 1 d'abril de 1939) i editorials dels primers números apareguts de "La Vanguardia Española", "El Correo Catalán", "Hoja Oficial de Barcelona" (27, 28 de gener de 1939). Josep Benet havia fet la següent valoració d'alguns d'aquests textos: "Resulta interessant d'observar que en totes les allocucions pronunciades per les autoritats militars i falangistes en els primers dies d'ocupar Barcelona, no es parli mai ni una sola vegada de "Cruzada", ni de la persecució religiosa, ni de marxisme, ni d'anarquisme. (...) En canvi, en totes elles només sobresurt i es repeteix un sol pensament i un sol crit de victòria: Catalunya torna a ésser d'Espanya". L'observació no és exacte, com hem vist, quant a les absències de referències a la Croada, la religió i el marxisme, si bé assenyalava el component principal dels missatges: l'espanyolisme i l'assimilació de Catalunya. (op. cit., p. 197).

3. Així, per exemple, Joan B. Solervicens creia que, amb els trasbalsos de l'Espanya contemporània, s'havia pagat, "después de nuestro memorable triunfo sobre la Revolución francesa, sobre Napoleón, el gran pecado de pretender organizar el país con las ideas de los vencidos; el pecado de extranjerización", prefaci a Cánovas. Antología, Espasa-Calpe, Madrid 1941, p. 9. Per la seva banda, Felip Bertran Güell identificava l'enemic de "la gran Cruzada nacional" en la "bestia soviética", "Rusia y sus secuaces el judaísmo y la masonería internacionales", Rutas de la victoria, Librería Farré y Asensio, R. Farré sucesor, Barcelona 1939. El capellà Joan Tusquets es va destacar en la denúncia i persecució de la maçoneria, "el principal culpable de la guerra civil española", i mare del separatisme català, Masonería y separatismo, Ediciones Antisectarias, Burgos 1937. Altres testimonis d'aquest tipus a Josep Benet, op. cit., pp. 128-137 i 392-399. L'anàlisi del mite de la conspiració internacional contra Espanya és el tema principal de l'estudi de Javier Herrero: Los orígenes del pensamiento reaccionario español, Edicusa, Madrid 1973, referit als segles XVIII i XIX; aleshores els suposats conspiradors estrangers eren sobretot el jansenisme, la filosofia (racionalista), la maçoneria.
4. El 1939, un llibre d'edició luxosa titulat Homenaje de Cataluña liberada a su Caudillo Franco, editat per un Fomento de la Producción Nacional i amb l'adhesió de nombroses i importants empreses industrials i comercials catalanes, utilitzava símbols tradicionalistes com la barretina, la Verge i la muntanya de Montserrat, la sardana i l'elogi del paisatge i dels costums tradicionals, sempre en castellà, al costat de la salutació braç enlaire i les lloes desorbitades a Franco. A més, el llibre incloïa un poema de Maragall, Per tu ploro, en català --fet insòlit en aquelles dates--, i diversos escrits, entre ells un de Manuel de Montoliu: Breves notas sobre el espíritu español en

la literatura catalana, en el qual reivindicava Piferrer, Mila i Fontanals, Quadrado i Balmes, inclosos, per tant, alguns mallorquins i valencians.

Així mateix, Joan B. Solervicens va presentar, el 1939, una antologia d'escrits polítics de Balmes amb la justificació que "en orden al espíritu de la nueva España, ninguna labor es más necesaria y urgente que la de buscar inspiración y base en el pensamiento hispánico tradicional. (...) Tradicionalismo, sí; reaccionarismo, no", proposa, Balmes. Antología de sus escritos políticos, Espasa-Calpe, Madrid 1939.

El falangisme: la unitat de destí

1. Sobre la Falange, José-Carlos Mainer: Falange y literatura, Labor, Barcelona 1971, E. Alvarez Puga: Historia de la Falange, Dopesa, Barcelona 1969, Stanley G. Payne: Falange. Historia del fascismo español, Ruedo Ibérico, París 1965, José M. Martínez del Val: ¿Por qué no fue posible la Falange?, Dopesa, Barcelona 1975, Dionisio Ridruejo: Casi unas memorias, Planeta, Barcelona 1976. Sobre "Destino", Esther Centelles: Historia de la revista "Destino", dins Cataluña en la época franquista, "Destino", Barcelona 1976.
2. "Destino" núm. 132, 27 de gener de 1940, p. 1.
3. Sobre Ignasi Agustí vegeu les seves memòries Ganas de hablar, Planeta, Barcelona 1974. També el cicle novel·lístic La ceniza fue árbol, compost per Mariona Rebull (1944), El viudo Rius (1945), Desiderio (1957), 19 de julio (1965), Guerra civil (1972).
4. I. Agustí: Un siglo de Cataluña, Destino, Barcelona 1940, p. 5.
5. Id., p. 47.
6. Id., p. 72.
7. Id., p. 130.
8. Id., p. 46.

9. Id., p. 9.
10. Id., p. 60.
11. Id., pp. 63-64.
12. Id., p. 41.
13. Id., pp. 185-186.
14. I. Agustí: Cataluña entre tradición y revolución, Ateneo, Madrid 1956, VIII.
15. J. M. Fontana Tarrats: Los catalanes en la guerra de España, Samarán, Madrid 1951, pp. 22-29. Sobre Fontana vegeu també l'entrevista de Bartomeu Cruells a Converses amb cinc polítics, Reus Edicions, Reus 1977, pp. 27-45.
16. Los catalanes en la guerra de España cit., pp. 343-344.
17. Id., pp. 32-33.
18. Id., pp. 104-105, 110-111. En un altre text va escriure: "Torras y Bages, Valentí Almirall, Prat de la Riba, Cambó, Macià, Companys y Comorera son las crecientes consecuencias catastróficas" de l'impuls catalanista, La lucha por la industrialización de España, Editora Nacional, Madrid 1953, X.
19. José Antonio Primo de Rivera havia escrit: "Es torpe sobremanera oponer a los nacionalismos románticos actitudes románticas, suscitar sentimientos contra sentimientos. En el terreno afectivo, nada es tan fuerte como el nacionalismo local, precisamente por ser el más primario, y asequible a todas las sensibilidades", Ensayo sobre nacionalismo, "JONS", recollit a José Antonio y Cataluña, S. N. de Propaganda, s.l.n.d. (1939).
20. J. M. Fontana: Destino y constitución de España, Vicesecretaría de Educación Popular, Madrid 1945, I.
21. Ibid.
22. Id., III. L'article esmentat era d'Eugeni d'Ors, autor també de la

- glossa Unidad, "La Nueva España", Pamplona, 13 de gener de 1938.
- Ors va vincular la idea de destí a la de missió, que ell havia formulat en una etapa anterior de la seva trajectòria política, com una idea que "no tiene su fuente en la voluntad del individuo o del grupo, sino que procede de algo situado más arriba (...), lo cual equivale a advertir que toda misión, directa o indirectamente, tiene un origen divino". Glossant José Antonio Primo de Rivera, va formular la idea d'Imperi "en teóric antagonismo con la "Nación", a la qual creia que res no podia redimir de "su pecado original de naturalismo" i del seu origen liberal; Misión i Recuerdos de José Antonio, glosses recollides a Nuevo glosario. Vol. III (1934-1943), Aguilar, Madrid 1949, pp. 707, 710-711. Vegeu també les glosses Socialismo y fascismo, Sobre el Imperio, Agonía de las naciones, id., pp. 145, 625, 1025 i ss.
23. Destino y constitución de España cit., III, IV.
24. Id., V.
25. J. M. Fontana: Los españoles ante el año 2.000, Samarán, Madrid 1957, pp. 609-612.
26. J. M. Fontana: Abel en tierra de Cafn. El separatismo y el problema agrario, hoy, Ariel, Barcelona 1960, IV-V.

El nacionalcatolicisme

1. Sobre el nacionalcatolicisme espanyol, Joan Comas ^{(pseud. de} J. M. Llorens): L'Església contra la República espanyola, Impr. Régionale, Tolosa de Llenguadoc 1960, capítols 1-13, A. Alvarez Bolado: El experimento del nacional-catolicismo, Edicusa, Madrid 1976, J. Massot Muntaner: Aproximació a la història religiosa de la Catalunya contemporània, Abadia de Montserrat, Barcelona 1973, pp. 127-137, L'església catalana entre la guerra i la postguerra, Dalmau, Barcelona 1970, pp. 42-49, i la bibliografia que s'hi cita.

2. E. Pla y Daniel: Las dos ciudades. Carta pastoral con motivo de la guerra española, 30 de setembre de 1936, s.l. (Salamanca).
3. Totes les cites de les pastorals de Gomà provenen del recull Por Dios y por España. Pastorales, instrucciones pastorales y artículos, discursos, mensajes, apéndice 1936-39, Rafael Casulleras, Barcelona 1940. Una part dels documents està també reproduïda a I. Gomà: Pastorales de la guerra de España, Bialp, Madrid 1955, amb un estudi preliminar sobre la vida i l'obra de Gomà de Santiago Galindo Herro. Sobre Gomà, Anastasio Granados: El Cardenal Gomá primado de España, Espasa-Calpe, Madrid 1969, Ramon Comas: Gomá-Vidal i Barraquer: dues visions antagòniques de l'Església del 1939, Laia, Barcelona 1974.
4. Una línia anàloga és la del capellà Lluís Carreras, segons el qual com Espanya "jamás nación alguna se aprestó, tan ardiente, unánime y efusiva, para restaurar su tradición y naturaleza propias en conformidad con el ideal y la norma del Catolicismo, que es el alma de su cultura histórica y de su patriotismo renovador". Alhora, reivindicava per l'Espanya franquista "la Cataluña auténtica, antirrevolucionaria por temperamento y por ideal, ni separatista ni libertaria, austera, amable y culta, reivindicadora de la tradición, del orden, la autoridad y la justicia; la Cataluña incontaminada del espíritu y las obras de la revolución, (...) la Cataluña cristiana", Grandeza cristiana de España, Les frères Douladoure, Tolosa de Llenguadoc 1938, pp. 273, 47-48 (n'hi ha edicions en anglès, en italià i en francès, aquesta darrera ampliada). El llibre de Carreras forma part de la voluminosa bibliografia hagiogràfica sobre la persecució religiosa a la Catalunya de 1936-1939; un llarg repertori és inclòs a Hilari Raguer: La Unió Democràtica de Catalunya i el seu temps (1931-1939), Abadia de Montserrat, Barcelona 1976, pp. 359-360, nota 43. Sobre

Lluís Carreras, conseller del cardenal Vidal i Barraquer durant els anys trenta, hi ha interessants indicacions a V. M. Arbolea i M. Batllori: Arxiu Vidal i Barraquer, Abadia de Montserrat, Barcelona 1971 i ss.

El tradicionalisme espanyolista

1. Sobre el tradicionalisme i el corporativisme catòlic, Raúl Morodo: Acción Española. Orígenes ideológicos del franquismo, Túcar, Madrid 1979. Sobre Eduard Aunós, les seves memòries Discurso de la vida, Madrid 1951.
2. E. Aunós: Cartas al Príncipe, Espasa-Calpe, Buenos Aires 1942, cap. 5, Carta 19^a.
3. Cf. La Tour du Pin: Hacia un orden social cristiano, próleg d'E. Aunós, Madrid 1936.
4. Aunós va exposar en altres cartes el seu "concepto orgánico y totalizador de la libertad": "las libertades individuales se hallarán, pues, condicionadas a las del núcleo familiar (...), las libertades familiares se subordinarán a las municipales o parroquiales (...), y éstas deben someterse a la libertad UNA, básica y substancial de la Patria". I més concretament: "la inviolabilidad personal, del domicilio, de la propiedad, la libertad de testar, de contratar, de disponer, han de ordenarse dentro de la vida familiar, plegándose a sus variadas modalidades y altísimos fines. La libertad de emisión de pensamiento, de imprenta, de enseñanza, de reunión, de asociación, deben supeditarse a la Nación, representada por el Estado", Cartas al Príncipe cit., cap. 5, Carta 20^a.
5. E. Aunós: Romanticismo y política, Sociedad General Española de Librería, Madrid 1951, pp. 35-36.
6. E. Aunós: Itinerario histórico de la España contemporánea (1808-1936), Bosch, Barcelona 1940 (n'hi ha una edició anterior en francès), Espa-

ña en crisis (1874-1936), Librería del Colegio, Buenos Aires 1942. Aquest llibre és probablement el primer dels dos que Josep M. Castellet atribueix a la ploma de Josep Pla: "Sembla que a Roma (Pla) continuà escrivint, especialment en dos llibres d'encàrrec, un per a Eduard Aunós i un altre per a Felip Bertran, ambdós publicats acabada la guerra a Barcelona, sota la signatura dels patrocinadors, Josep Pla o la raó narrativa, Destino, Barcelona 1978, p. 61. En el text, pot ser prèis com a indicatiu de l'autoria planiana especialment el capítol dedicat a la dictadura de Primo de Rivera, de qui Aunós havia estat ministre, i de la qual es fa, en canvi, una valoració reticent i un balanç més aviat poc entusiasta, més propis del regionalisme. Les cites d'Aunós són extretes de la presentació i del pròleg, respectivament, de les dues edicions esmentades, que pel seu to més doctrinari semblen escrites pel signant.

7. Sobre Valls Taberner, J. A. Parpal i J. M. Lladó: Ferran Valls i Taberner. Un polític per a la cultura catalana, Ariel, Barcelona 1970, els escrits de Ramon d'Abadal-J. E. Martínez Ferrando i de Jordi Rubió Balaguer, la bibliografia de M. Elena Farauo i Montserrat Condominas i el curriculum vitae de Carmen Romay a F. Valls-Taberner: Obras selectas, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Barcelona 1952, vol. I, Ideari de Ferran Valls i Taberner, pròleg i recopilació d'A. Alvarez Solís, Dopesa, Barcelona 1973, els reculls A Fernando Valls Taberner (1888-1942), Diputación Provincial de Barcelona, Barcelona 1964, i A Fernando Valls Taberner. Discursos y artículos en homenaje a su memoria, Diputación Provincial de Barcelona, Barcelona 1966.
8. F. Valls Taberner: La falsa ruta, "La Vanguardia Española", 15 de febrer de 1939, recollit a Reafirmación espiritual de España, Juventud, Barcelona 1939, pp. 97-102. En aquesta edició esmenta, a peu de

- plana, alguns articles de la seva evolució ideològica durant els anys trenta: Laicismo, marxismo y separatismo i Revisionisme, recollits a En les hores confuses, Barcelona 1934 cit.
9. Reafirmación espiritual de España cit., p. 111. Segons Parpal i Lladó, "Xavier de Salas va reunir tots els articles que havia publicat José Antonio Primo de Rivera a les revistes "Arriba", "Haz", etcètera, parlant de Catalunya i els va enviar a Valls i Taberner el 12 de novembre de 1937", op. cit., XVI, origen probable del fulletó José Antonio y Cataluña cit. o del, més breu, Falange y Cataluña, Delegación Nacional de Prensa y Propaganda de FET y de las JONS, Saragossa, s.d. (1939).
 10. Reafirmación espiritual de España, cit., p. 120.
 11. Id., pp. 169, 193.
 12. Id., p. 127.
 13. Id., p. 129.
 14. Id., pp. 118-121. Segons Fèlix Millet, "la Catalunya de Torras i Bages, de Menéndez y Pelayo, en un sentit diferent, la mateixa visió de Balmes, havien format en el seu esperit un pòsit que després es manifestaria amb aquella sinceritat en ell tan habitual", A Fernando Valls Taberner. Discursos y artículos... cit.
 15. Reafirmación... cit., pp. 26, 40, 50.
 16. Id., pp. 156-160. Valls entenia el concepte de patria com a contrari a "todas las perturbaciones doctrinales sectarias nacidas del naturalismo político, padre del liberalismo democrático y del cual han derivado por línea directa el socialismo marxista y su última consecuencia el comunismo bolchevique", id., p. 157.

EL CATALANISME REPUBLICA

1. Cf. Carles Pi Sunyer: Memòries de l'exili, I. El Consell Nacional de Catalunya 1940-1945 i II. El govern de la Generalitat. París 1945-1948, Curial, Barcelona, 1978, 1979; Miquel Ferrer: La Generalitat de Catalunya a l'exili, Aymà Proa, Barcelona 1977; Albert Manent: La literatura catalana a l'exili, Curial, Barcelona 1976; Joan Sauret: L'exili polític català, Aymà, Barcelona 1979.
2. Dictamen correspondiente al punto 15 que trata de las Autonomías regionales. Posición del MLE ante los estatutos regionales, dins Movimiento Libertario Español. CNT en Francia: Memoria del Congreso de Federaciones Locales celebrado en París del 1º al 12 de mayo de 1945. Dictámenes, Comité Nacional, 1945, p. 40, i Punto 15, que trata de las autonomías regionales, dins Dictámenes y resoluciones del 2º Congreso del MLE-CNT en Francia, Tolosa de Llenguadoc, octubre de 1947.

El federalisme dels anarcosindicalistes es palesa en el capítol ¿Hacia la República federal de tipo socialista? de l'obra pòstuma de Joan Peiró: Problemas y cintarazos, Rennes, 1946, i en Hermós Plaja: Confesión federalista de la CNT, dins Dos conferencias, Mèxic, 1946. Diego Abad de Santillán va reclamar el federalisme per a la postguerra mundial al proleg d'una reedició de Pi Margall: Las nacionalidades, Buenos Aires, 1946. Una expressió tardana del federalisme anarcosindicalista a Fidel Miró: Cataluña, los trabajadores y el problema de las nacionalidades (la solución federal), Editores Mexicanos Unidos, Mèxic 1962.

El republicanisme liberal

1. El debat fou suscitat per la declaració del Consell que deia: "Per damunt de tot altre, el nostre deure és el d'afirmar, enfortir i fer triomfar la voluntat de Catalunya, que té la seva fórmula política en el principi d'autodeterminació del nostre poble", tot assenyalant l'objectiu final de "crear la nova Hispània" i relacionant la tradició federal catalana amb l'orientació federalista dels Aliats, Declaració política del

Consell Nacional de Catalunya. Londres. 24 d'agost de 1944, Edicions del Consell Nacional de Catalunya (hi ha també una edició del Front Nacional de Catalunya, delegació de França). Cf. també The case of Catalonia. Appeal to the United Nations at the International Organisation Conference San Francisco, California, April 1945, Catalan National Council (United States Delegation) i The Iberian Nations. Facts about Catalonia (compilat per J. Carner Ribalta), Free Catalonia, Nova York 1943, i els Reports anuals de Carles Pi Sunyer, extensament reproduïts a "Catalunya" núm. 124, març de 1941, i núm. 137, abril de 1942, i a "Ressorgiment" núm. 296, març de 1941, núm. 309, abril de 1942, i núm. 323-325, juny-agost de 1943.

El Front Nacional de Catalunya, que s'adherí al Consell de Londres, sostenia l'objectiu d'independència de "les terres de llengua catalana" i d'una "futura confederació política", si bé "per a Catalunya podria ésser acceptable, de moment, com a fórmula de convivència política, una federació de pobles ibèrics", Per una política catalana. Text de l'informe aprovat per la Segona Conferència del Front Nacional de Catalunya, 1947 (hi ha també una edició "patrocinada per la Comissió Pro-Front Nacional de Catalunya", Nova York). Sobre el FNC, Daniel Díaz Esculies: El Front Nacional de Catalunya (1939-1947), La Magrana, Barcelona 1963.

2. Sobre Carles Pi Sunyer, les seves memòries La República y la guerra. Memorias de un político catalán, Oasis, Mèxic 1975, i les Memòries de l'exili cit.
3. Grandesa i misèria del sentiment nacional, "Ressorgiment" núm. 294, gener de 1941.
4. Principis de coincidència de la Catalunya militant, "Ressorgiment" núm. 324, juliol de 1943.
5. El discurs de Pi i Sunyer, "La Humanitat" 2ª època, núm. 35, 1 de febrer de 1946.
6. Nació i Estat, "Catalunya" núm. 130, setembre de 1941, i Principis de coincidència de la Catalunya militant cit.
7. Discurs del President del Consistori, "Catalunya" núm. 202-205, setembre-desembre de 1947.
8. Carta de Carles Pi i Sunyer a Diego Martínez Barrio, "Ressorgiment"

núm. 305, desembre de 1941.

9. El Congrés d'Esquerra Republicana de Catalunya celebrat a Tolosa de Llenguadoc el 1945 va aprovar una declaració que deia: "El poble català, reivindicant el ple dret de construir lliurement el seu estat nacional, accepta, desitja i proposa l'associació federal o confederal dels pobles ibèrics que doni forma i vida a una gran República de Repúbliques, les Repúbliques Unides d'Ibèria", "La Humanitat" 2ª època, núm. 21, 25 de juny del 1945. El retorn a la reivindicació de la legalitat republicana i estatutària havia estat promogut per la Junta Espanyola d'Alliberament, formada a Mèxic per republicans i socialistes amb participació dels republicans catalans Josep Andreu Abelló, Pere Bosch Gimpera i Antoni M. Sbert, i per Solidaritat Catalana, moviment organitzat a París per Josep Tarradellas. La reunificació d'ERC a l'exili anà acompanyada de la reconstitució de les Joventuts d'Esquerra Republicana-Estat Català, amb una declaració favorable a la "federació de les terres de llengua i d'origen catalanes" i a "la Confederació Ibèrica de Pobles lliures" i reticent davant la legalitat republicana i estatutària, JEREC: Congrés celebrat a Montauban el 29 de juliol del 1945, Edicions del Secretariat de Propaganda JEREC, agost de 1945. Alguns antics militants d'Estat Català també intentaren aleshores reconstituir el partit amb un programa de Confederació de les quatre Nacions Ibèriques, Estat Català. França: Programa de realitzacions immediates que el Consell Executiu a França posa a la consideració dels dirigents i militants del Partit "Estat Català", Perpinyà, s.d. (1945). Un contrapunt de significació inversa fou el de Joan Puig Ferrater, que es mostrà poc esperançat sobre les expectatives autonòmiques i federals i suggerí "si no valdria més sumar-se de bon cor, de bona voluntat a la política general espanyola", Memòries polítiques, Aymà, Barcelona 1961.
10. El discurs de Pi i Sunyer cit.

11. Al costat d'aquest separatisme confederalista hi hagué també la minúscula posició intransigent de la Unió dels Catalans Independentistes: Cataluña. Síntesis histórica, política, cultural y económica, Mèxic, febrer de 1945, i Cataluña acusa... Un problema de derecho internacional, Mèxic, gener de 1946. Hi ha algunes altres mostres aïllades d'independentisme, com ara la declaració individual de Joan Casanovas d'abril de 1939 L'única solució, "Ressorgiment" núm. 275, juny de 1939, i, d'aparició tardana, el llibre d'Antoni Peyrí: El poder polític. El problema Catalunya-Espanya, autor, París 1972. En els medis confederalistes de Cuba, també Salvador Massip: Diversidad y contrastes de las regiones ibéricas, La Habana 1942.
12. J. Conangla Fontanilles: Ensenyances històriques i deduccions polítiques, s.l.n.d. (La Habana, 1941).
13. J. Conangla Fontanilles: Las nacionalidades ibéricas. Confederación o separatismo, (La Habana), 1944.
14. J. Conangla Fontanilles: Fet i consciència del Nacionalisme Català, "Ressorgiment" núm. 335, juny de 1944 (hi ha versió castellana: Hecho y conciencia del nacionalismo catalán, s.l.n.d. (La Habana, 1944)).
15. Sobre Rovira Virgili, Isidre Molas: Pròleg a Rovira: Nacionalisme i federalisme, Edicions 62, Barcelona 1982.

La idea de l'ànima o l'esperit nacional de Catalunya que, com a historiadors, havien desenvolupat Ferran Soldevila i Antoni Rovira Virgili, fou presentada pel metge Josep Trueta en un llibre de divulgació per al públic britànic: The spirit of Catalonia, Oxford University Press, 1946, la importància del qual segurament ha estat sobrevalorada; assessorat per Soldevila, Trueta hi elogià "les velles tradicions de govern democràtic" dels catalans (i dels britànics) a l'Edat Mitjana (versió catalana L'esperit de Catalunya, Selecta, Barcelona 1977). Sobre Trueta, Josep Pla a Homenots. 2ª sèrie, Obra Completa 16, Destino, Barcelona 1970; Antonina Rodrigo: Doctor Trueta. Héroe anónimo de dos guerras,

Plaza y Janés, Barcelona 1977; Gabriel Jackson: En Josep Trueta, hombre representativo de Catalunya, "Nueva Historia" núm. 21, octubre de 1978; les seves memòries Fragments d'una vida, Edicions 62, Barcelona 1978. La idea de l'ànima nacional és present també a Baptista Xuriguera: El camí de Catalunya, Impr. Forestiós, Montauban 1945, i a les col·laboracions de Joan Rocamora i Lluís Nicolau d'Olwer a Libro Blanco Cataluña, Edicions de la Revista de Catalunya, Buenos Aires 1956, entre altres textos menors.

16. El catalanisme, "Ressorgiment" núm. 390, gener de 1949.
17. El primer problema català, publicat a "Meridia", reeditat per Comitè Llibertat, Buenos Aires s.d., i a "Ressorgiment" núm. 319, febrer de 1943.
18. Característiques de Catalunya, "Catalunya" núm. 196-197, març-abril de 1947.
19. Catalunya i Espanya, "Catalunya" núm. 105, agost de 1939. Rovira digué també: "De tots els factors que contribueixen a la formació de les nacions, la llengua és el més important en el cas del nostre poble, com en el d'altres pobles del món. El factor racial, que en casos per l'estil d'Euscadi té una importància de primer ordre, la té menor en el cas de Catalunya. Allò que ens fa catalans, verament catalans, és, més que res, la parla". Els exiliats, "perdent la parla, perdrien l'ànima i tot. Per l'adopció de la parla catalana, els immigrants, i més encara llurs fills, s'han anat assimilant. I l'assimilació s'ha estès al camp espiritual i àdhuc al polític", El senyal de la nació, "La Humanitat" 2ª època, núm. 79, 16 de desembre de 1947.
20. La Catalunya Major, "Catalunya" núm. 187, juny de 1946.
21. Terra i Nacionalitat, "Catalunya" núm. 194-195, gener-febrer de 1947.
22. Catalunya i Espanya oit. i Catalunya en la guerra espanyola, "Catalunya" núm. 110, gener de 1940.
23. Les tombes de Buenos Aires, "Catalunya" núm. 198-199, maig-juny de 1947.

24. Dues concepcions sobre el problema ibèric, "Catalunya" núm. 114, maig de 1940, i Portugal i Catalunya, "Ibèria" núm. 1, abril de 1945.
25. Cf. tot el debat recollit per la revista "Quaderns d'estudis polítics, econòmics i socials", Perpinyà, núm. 1, gener de 1945, amb un article de Claudi Ametlla, i núm. 3, març de 1945, amb articles de Josep M. Batista Roca i Nicolau M. Rubió favorables a l'autodeterminació, i Rafael Tasis, R. Noguera Comet, J. de Camps Arboix, F. Arnau Cortina, Ferran Cuito, Amadeu Hurtado, Antoni Rovira Virgili, favorables a la legalitat republicana.
26. L'Etapa Inicial de la Restauració Catalana. Les propostes del Consell Assessor, "Catalunya" núm. 190, setembre de 1946. Cf. també Els espectres, "La Humanitat" 2ª època, núm. 36, 15 de febrer de 1946, i Les eventualitats, "La Humanitat" 2ª època, núm. 87, 1 d'abril de 1946.
27. Des d'una posició no directament política, Pere Bosch Gimpera va escriure també a l'exili diversos treballs favorables a fonamentar el federalisme en realitats històriques llunyanes; referint-se a Espanya utilitzà les expressions "comunidad de pueblos, nación de naciones", "supernación", "nación compleja" i contraposà "la verdadera tradición española", plurinacional, a "la superestructura --el imperio romano-visigodo-leonés-trastámara-habsburgo-borbónico-falangista no es España", España: nomina, numina, recollit a La España de todos, Seminarios y Ediciones, Madrid 1976. Cf. també La formación de los pueblos de España, Imprenta Universitaria, Mèxic 1945, i Cataluña, Castilla, España, Las Españas, Mèxic 1960. Sobre Bosch Gimpera, Josep Pla: Homenots. 2ª sèrie, Obra Completa 16, Destino, Barcelona 1970, i les seves Memòries, Edicions 62, Barcelona 1980.
28. Sobre Amadeu Hurtado, les seves memòries cuarenta anys d'advocat. Història del meu temps, Xaloc, Mèxic 1956 i 1958, i Ariel, Barcelona 1969.
29. Amadeu Hurtado: 1875-1950. Pensament polític i social, Ariel, Barcelona 1977, pp. 131 i ss. Rafael Tasis havia escrit: "No sols no sóc separa-

tista i m'he després d'aquest hàbit que, més o menys, tots els catalanistes duem al marge de les nostres conviccions polítiques, sinó que he après a revalorar uns mots ben poc freqüents, desacreditats i tot, si no proscrits, del lèxic catalanista: el patriotisme espanyol" i "el catalanisme és una forma, potser la més original i eficaç --en tot cas l'única que ens correspon als catalans d'adoptar-- del patriotisme espanyol", Les relacions de Catalunya i Espanya. Del secessionisme a la intervenció, "Quaderns d'estudis polítics, econòmics i socials" núm. 3, març de 1945; cf. també els articles de Tasis als núm. 10 i 16 dels "Quaderns".

30. Amadeu Hurtado: op. cit., pp. 148 i ss.

El comunisme i el socialisme

1. Sobre el PSUC, PSUC: Per Catalunya, la democràcia i el socialisme, introducció de G. López Raimundo, Avance, Barcelona 1976, J.M. Colomer i F. Roca: 45 anys d'història. PSUC 1936-1981, PSUC, Barcelona 1981. Sobre Comorera, Miquel Caminal: Joan Comorera i la revolució democràtica, tesi doctoral, Facultat d'Econòmiques de la Universitat de Barcelona, 1983.
2. Extracte de l'informe del company Joan Comorera Secretari General del Partit Socialista Unificat de Catalunya pronunciat en la primera sessió del Comitè Central celebrat a Anvers, els dies 2 i 3 de Març del 1939, s.l.n.d.
3. Joan Comorera: La línia nacional del PSU de C. (Ponència aprovada pel C.C. el mes d'abril del 1939 i pel Secretariat de la Internacional Comunista el mes de juny del mateix any), ciclostil, París, 19 d'abril de 1939.
4. Joan Comorera: Contra la guerra imperialista i per l'alliberació social i nacional de Catalunya. Informe de Joan Comorera als militants del PSU de Mèxic DF, el 8 de setembre del 1940, PSUC (secció catalana de la Internacional Comunista), s.d. (1940).

5. Joan Comorera: Carta oberta a un separatista, Mèxic, 3 de juliol de 1942.
6. Joan Comorera: El problema de les nacionalitats a Espanya. Text íntegre de la conferència donada per Joan Comorera, Secretari General del Partit Socialista Unificat de Catalunya (I.C.), el 26 de Març de 1942 a l'estatge de l'Agrupació Amics de Catalunya, Publicacions Catalunya, Mèxic, juliol de 1942.
7. Joan Comorera: Els enemics de la unitat combatent dels catalans, Conferència pronunciada per Joan Comorera, Secretari General del Partit Socialista Unificat de Catalunya, al Casal Català de Mèxic el dia 18 de Desembre del 1943, Comissió de Propaganda de la Delegació del Comitè Central del Partit Socialista Unificat de Catalunya a Mèxic, s. d.
8. Joan Comorera: Reforma constitucional soviética, Publicacions Retorn, Santiago de Xile, 1944.
9. Joan Comorera: La nació en la nova etapa històrica, ciclostil, Mèxic, 15 de juny de 1944.
10. Desperta Catalunya!, 26 números, ciclostil, (Barcelona, 1952-1954).
Hi formulà el programa d'una "Federació Democràtica de Repúbliques Hispàniques" en forma d'una Tercera República espanyola.
11. Sobre Serra Moret, Pere Foix: Serra i Moret, Editores Mexicanos Unidos, Mèxic 1967.
12. Manuel Serra Moret: La Carta de l'Atlàntic (recull d'articles publicats a "Catalunya", Buenos Aires, octubre de 1943-juliol de 1944), Societat Catalana d'Estudis Polítics, Econòmics i Socials, Buenos Aires 1944.
13. M. Serra Moret: L'ahir i el demà de Catalunya (conferència pronunciada a Santiago de Xile, 29 de maig de 1945), Partit Socialista Català, Mèxic s.d. (1945). Cf. també els articles de Serra Nacionalisme i llibertat, "Germanor" núm. 502, desembre de 1945, i Reflexions sobre el demà de Catalunya, "Germanor" i reedició com a opuscle pel MSC, París s.d. (1951).

14. Manuel Serra Moret. Ciudadania Catalana. Breviari de cogitacions, remarques i orientacions per als catalans, Verdaguer, Buenos Aires 1957, pp. 30-31. Vegeu l'article d'Ismael Pitarch sobre el llibre de Serra a "Debat", Centre d'Estudis Socialistes, núm. 5, juliol de 1978.
15. Ciudadania Catalana cit., pp. 57-58, 62-63.
16. Id., pp. 100, 94-96.
17. Id., pp. 101-102.
18. Id., pp. 132-135, 143-144.
19. Id., pp. 138, 143, 114, 23.
20. Id., p. 159.
21. Id., pp. 162-163, 166. L'ambigüitat dels arguments separatistes i el projecte federal o confederal de Serra Moret fou subratllada, des d'una òptica separatista, per Josep Pineda Fargas: Comentaris al llibre Ciudadania Catalana, suplement de "La Nova Catalunya", Cuba s.d. (1957?).
22. Ciudadania Catalana cit., pp. 185-186.
23. L'evolució d'un sector del POUM cap a la fundació del MSC anà acompanyada de les idees de Catalunya com a avançada peninsular, de la conveniència del seu intervencionisme en la política espanyola i de la perspectiva federal (amb vacil·lacions sobre l'abast "hispanic" o "ibèric" d'aquest projecte) en forma d'una "Tercera República" que donés per superada la legalitat dels anys trenta. Cf. Resposta del Comitè Executiu del POUM i del Comitè de Catalunya de la UGT a la consulta del President Irla, Perpinyà, 24 d'octubre de 1944, dins Resposta al President de Catalunya. Lletres obertes al senyor Churchill, Perpinyà s.d.; Acta de constitució del MSC i Qüestions i polèmica, "Endavant" núm. 1, Tolosa de Llenguadoc, febrer de 1945, així com els documents del POUM i del MSC de 1944-1947 reproduïts a Josep Coll i Josep Pané: Josep Rovira, Ariel, Barcelona 1976, per Isidre Molas a "Taula de canvi" núm. 20, març-abril de 1980, i per F.-P. Verrié, J. Oliva i altres a "Debat", Centre d'Estudis Socialistes,

núm. 4, juliol de 1978. Cf. també Isidre Molas: La lluita socialista durant el franquisme, "Debat" núm. 12, 1982. La continuïtat d'un sector del POUM es manifesta en el document Plan de reivindicaciones políticas y sociales del POUM, Ediciones La Batalla, París 1946; cf. també la posició favorable al PSOE de Julián Borkin: el POUM ante el reagrupamiento socialista, POUM, Mèxic s.d. (1946), que veia en el MSC "preocupaciones casi exclusivamente catalanistas, en detrimento del contenido socialista y de las posibilidades federativas de irradiación fuera de Cataluña". La inspiració del MSC és visible també en la declaració a favor de "la Tercera República, fins a aconseguir que sigui conciliada en una forma federal la necessària unitat dels pobles hispànics i la indispensable llibertat de la vida interior de cada un d'ells"; El Consell Nacional de la Democràcia Catalana als catalans de dins i de fora de Catalunya. Una crisi decisiva de la nostra política, Catalunya, juliol de 1947.

Sobre Pallach, Baltasar Porcel: Josep Pallach, AC, Barcelona 1977.

24. Josep Pallach: El nostre combat (Acció i perspectives del socialisme a Catalunya), MSC, París s.d. (1954).
25. Sobre les vacil·lacions en aquesta qüestió, Jordi Arquer anomenava Catalunya "el conjunt de països on el nostre idioma és parlat", definint-lo com a nació, i propugnava un "Estat independent" català i una "Unió de Repúbliques Socialistes d'Ibèria", El futur de Catalunya i els deures polítics de l'emigració catalana, B. Costa Amic, Mèxic 1943; la Conferència del POUM celebrada a França el 1944, que aprovà el projecte de creació del MSC, va signar un document on es deia: "quan diem a Catalunya, volem dir a Mallorca, València i un tros d'Aragó", amb el nom de "Catalunya gran"; la III Conferència del POUM celebrada l'octubre de 1945 va retirar aquesta referència i va subratllar, en canvi, "l'afany intervencionista peninsular de la classe treballadora catalana capdavantera en l'esforç alliberador d'Ibèria", sense excloure'n Portugal; Alexandre Cirici, membre del MSC, va suggerir la denominació "Triada de Països Catalans", "Debat" núm. 4 cit.

El regionalisme conservador

1. J. Ventosa Calvell: Breviario de problemas contemporáneos, Plus Ultra, Madrid 1950, que incorpora altres textos anteriors. Vegeu també les recopilacions d'articles de Joan Estelrich sobre diversos "filòsofs de la crisi" (Herder, Heine, Balmes, Kirkegaard, Valéry, Gide, Spengler, Berdiàev, Keyserling, etc.), amb l'aclariment que "una invariable actitud antisoviètica resulta antialemana en 1940, germanòfila en 1942 y británico-americanòfila en 1946", Las profecías se cumplen, Montaner y Simón, Barcelona 1948; i, escrits des de "la soledad", La falsa paz, Montaner y Simón, Barcelona 1949.
2. L. Duran Ventosa: La esencia de los nacionalismos. Sus virtudes y sus peligros, Tor, Buenos Aires, 6 d'octubre de 1939, pp. 14-19. Les fonts teòriques i els conceptes fonamentals aquí reproduïts procedien de Regionalisme i federalisme (1905), proleg de Prat de la Riba, 2ª ed.: Editorial Catalana, Barcelona 1922, capítols I i II i particularment pp. 61-65.
3. La esencia de los nacionalismos cit., pp. 31, 34.
4. Id., p. 35.
5. Id., pp. 84, 81.
6. Id., p. 64.
7. Id., pp. 52-53.
8. Id., pp. 67-68.
9. Id., pp. 71-73.
10. Id., p. 87.
11. Id., pp. 107-115.
12. Id., pp. 161, 157, 160.
13. Id., p. 196.
14. Id., pp. 201-224.
15. Id., p. 224.
16. L. Duran Ventosa: Intoxicación oriental de Occidente, Argos, Barcelona-Buenos Aires, 1949, pp. 143, 148.
17. Id., pp. 155-156.

18. Id., p. 196.
19. Id., p. 232.
20. L. Duran Ventosa: La unitat d'Europa. La unitat del món, Destino, Barcelona 1953, pp. 7, 21, 28-30.
21. Id., pp. 39, 53-54, 79, 65-66.
22. Id., pp. 117, 142, 134, 148.
23. Id., pp. 145-147.
24. Sobre Cambó, Josep Pla: Francesc Cambó, Obra Completa, 25, Destino, Barcelona 1973; Jesús Pabón: Cambó, 2 vol., Alpha, Barcelona 1952, 1969; i les seves Memòries (1876-1936), Alpha, Barcelona 1981.
25. Francesc Cambó: Meditacions. Dietari, I. (1936-1940) i II. (1941-1946), Alpha, Barcelona 1982, p. 752.
26. Id., pp. 197-198.
27. Id., pp. 593, 1.087. Aquí Cambó reproduïa, amb més de setanta anys de retard, les idees de Taine a Du suffrage universel et de la manière de voter (1871).
28. Id., pp. 291-292.
29. Id., p. 573.
30. Id., pp. 309, 882.
31. Id., p. 31.
32. Id., pp. 936-939, 947.
33. Id., pp. 572, 357.
34. Id., p. 136.
35. Id., p. 558.
36. Id., p. 1.586.
37. Id., pp. 355, 1.102.
38. Sobre Gaziell, Josep Benet: Gaziell, escriptor català, pròleg a Gaziell: Obra Catalana Completa (OCC), Selecta, Barcelona 1970 (reproduït a Combat per una Catalunya autònoma cit.), Enric Jardí: Tres diguem-ne

- desarrelats. Pijoan. Ors. Gaziol, Selecta, Barcelona 1966.
39. Gaziol: OCC, p. 1726; Meditacions en el desert (1946-1953), Edicions Catalanes de París, 1974, p. 188.
 40. Gaziol: Introducció a una nova "Història de Catalunya", dins Quina mena de gent som. Quatre assaigs sobre Catalunya i els catalans (1938-1947), OCC, pp. 1.408-1.409.
 41. Id., pp. 1.412, 1.415.
 42. Id., pp. 1.417, 1.414.
 43. Id., pp. 1.419, 1.410, 1.427, 1.429-1.431.
 44. Id., pp. 1.427, 1.431.
 45. Gaziol: El desconhort, dins Quina mena de gent som cit., pp. 1.467-1.468. Maurici Serrahima va aclarir que el text fou llegit "a l'Ametlla del Vallès, a casa d'en Fèlix Millet", a Gaziol (Agustí Calvet) (1907-1964), dins Dotze mestres, Destino, Barcelona 1972, p. 299.
 46. El desconhort cit., pp. 1.468-1.469.
 47. Id., pp. 1.469-1.470, 1.474.
 48. Id., p. 1.460.
 49. Id., p. 1.481.
 50. Gaziol: Pobles remolcadors i pobles remolcats i El secret d'una migració misteriosa, dins Quina mena de gent som cit., pp. 1.444, 1.454. Vegeu també les referències a "la congènita incapacitat política dels catalans, l'incurable "hibridisme" de Catalunya, la feblesa radical de la seva nacionalitat", l'afirmació que "el plet (de Catalunya) va plantejar-se modernament, ara fa uns setanta anys, a l'escalf d'una sèrie de circumstàncies favorables; però fou justament en l'únic terreny on no pot, ni en somnis, tenir una solució: en el dels nacionalismes", i la denúncia de les contradiccions dels dirigents de la Lliga regionalista, particularment de Cambó, Meditacions en el desert (1946-1953) cit., pp. 61, 181, 72-81, així com l'epistolari recollit a OCC cit.

51. Gaziol: Portugal enfora, OCC, p. 897.
52. Gaziol: La Península inacabada, OCC, pp. 1.010-1.012, 1.083.
53. Gaziol: Castella endins, OCC, pp. 843, 847-848.
54. Gaziol: Enteniment de la Península Ibèrica, OCC, pp. 1.093, 1.098-1.100, 1.106-1.107. Vegeu també la valoració política de Josep Puig Cadafalch, segon president de la Mancomunitat de Catalunya: "jo crec que era, exactament, el model de com no haurien degut ser els homes públics del nostre país, per a dur-lo endavant, tant a dintre com a fora de casa", i la carta a Pedro Lafín Entralgo, OCC, pp. 1.701, 1.744.
55. Carta a Josep Benet, OCC, p. 1.708.

El tradicionalisme catòlic

1. Sobre Cardó, els breus articles de Miquel Batllori i de Josep M. Bardés a Miscel·lània Cardó, Ariel, Barcelona 1962, de Jordi Solé Tura (pseud. M. Oriol) a "Horitzons" núm. 2, 1961, de J. Massot Muntaner a Aproximació a la història religiosa de la Catalunya contemporània, Abadia de Montserrat, Barcelona 1973, i de R. Sugranyes de Franch, pròleg a Cardó: Les dues tradicions, Claret, Barcelona 1977.
2. Carles Cardó: Histoire spirituelle des Espagnes. Etude historico-psychologique du peuple espagnol, Editions des ports de France, Paris 1946. A l'edició postuma en català: Les dues tradicions. Història espiritual de les Espanyes, Claret, Barcelona 1977, cit., hi ha dos capítols nous: Treball i propietat i Cristianisme i nacionalitat (als quals ja havia al·ludit Cardó en l'edició francesa, p. 344, nota 7), ha desaparegut el capítol final: L'Espagne, problème européen i sobretot hi ha molts canvis parcials de redactat, no sempre de detall, raons per les quals he preferit citar, si no dic el contrari, de l'edició de 1946.
3. Histoire spirituelle des Espagnes cit., p. 10. Cardó va voler explicar també "la meua situació d'esperit durant el temps que vaig escriure el

llibre (1936-1943)", molt marcada per la persecució religiosa durant la guerra civil, a Història interna d'una història espiritual, "Quaderns d'estudis polítics, econòmics i socials" núm. 24, Perpinyà, maig-juny de 1947.

4. Histoire spirituelle des Espagnes cit., pp. 119-120.
5. Id., pp. 157-158, 120, 277-278.
6. Id., pp. 177-186.
7. Id., pp. 196, 251, 339 nota 25.
8. Id., pp. 164-165, 175.
9. Id., pp. 282, 284, 285-286.
10. Id., pp. 287, 289.
11. Id., pp. 290-291.
12. Id., p. 293; Les dues tradicions cit., p. 268.
13. J. Torras Bages: La tradició catalana (1892) cit., introducció i capítols I, II, XIX. L'única cita de Maritain en l'obra de Cardó (p. 300) pertany a Primauté du spirituel, obra de 1927. Tot i les coincidències ideològiques que s'hi podrien veure en la teoria de la nació i de l'Estat, en la concepció de la democràcia, d'inspiració medieval, i en l'enyorrança de la perduda Cristiandat, desenvolupades en obres posteriors de Maritain, no se'n troba cap citació explícita en l'obra de Cardó. R. Sugranyes de Franch ha al·ludit a un descobriment tardà del pensament de Maritain per part del canonge i ha aventurat que "potser més que d'influència caldria parlar aquí d'afinitats electives", pròleg a Les dues tradicions cit., p. 15. Altres testimonis coincideixen en posar de manifest el desconeixement del pensament de Maritain (i, encara més, de Mounier) en els ambients cristians de la Catalunya d'abans de 1939; Maurici Serrahima: Josep M. Capdevila. Assaig biogràfic, Barcino, Barcelona 1967, i Notes sobre "El Matí", "Els Marges" núm. 6, 1976, i Josep Benet: El doctor Torras i Bages en el marc del seu temps, Estela, Barcelona

- 1968 (reproduït a Fets i personatges, Abadia de Montserrat, Barcelona 1981).
14. Cardó: Histoire spirituelle des Espagnes cit., pp. 290-291.
15. Id., pp. 300-303.
16. Id., pp. 268, 270-271, 312-313. Una recensió de la Histoire spirituelle... deia: "l'autor, sense voler-ho i sense adonar-se'n, es plaça més a prop de l'integrisme que tant eloqüentment condemna, que no pas dels partits cristians del món de la postguerra", "Quaderns d'estudis polítics, econòmics i socials" núm. 23, març-abril de 1947. La resposta de Cardó, publicada en el número següent de la revista, cit., adoptava una actitud dialogant amb "els amics d'esquerra", possiblement influïda per les expectatives de canvi polític a Espanya en aquelles dates. Molt pocs mesos després, A. Rovira Virgili va escriure sobre el llibre de Cardó: "Torna doncs en gran part a les fórmules medievals que a casa nostra la Unió Catalanista consignà en les Bases de Manresa l'any 1892 i que esborrà l'any 1904 sota la presidència de Martí i Julià. Prat de la Riba, que en el fons de la seva ànima tampoc no era liberal, s'adaptà millor a la realitat de la política democràtica. I vet ací que Cardó el censura per aquest motiu. En tots els sentits es situa més enrera que Prat", "Revista de Catalunya" núm. 103, París, juliol-setembre de 1947. La resposta de Cardó, publicada en el número següent de la revista, ja havia perdut la voluntat d'acord amb els liberals: "La revisió de la doctrina de Prat de la Riba, més exactament del principi rígid de les nacionalitats (a cada nació un Estat) no l'he feta jo, sinó els fets", afirmava. I aclaria: "Sobre el sufragi per estaments (paraula intraduïble al francès), tradicional a Catalunya i en altres bandes, sols diré que el que me'l fa desitjable és la provada incapacitat dels partits polítics de renunciar a la demagògia i a la trampa que, falsejant la democràcia, provoquen l'adveniment de les dictadures".

17. El text de Meditació catalana, imprès a ciclostil el 1953, està re-produït a Les dues tradicions cit., pp. 271-273.
18. Id., pp. 273-275.
19. Id., pp. 275-276, 276-279, 297-299.
20. Id., pp. 302-304.
21. Id., pp. 305, 309. Un admirador pintoresc de Cardó i seguidor en part del seu pensament fou Joan Vilar Costa, autor, amb el pseudònim Jordi de Montserrat, d'unes Lletres catalanes, Tolosa de Llenguadoc, 1746. En la primera, adreçada precisament al "Molt reverend Senyor Canonge" (Cardó), deia: "Es necessària l'independència, si més no, l'autonomia absoluta i efectiva de Catalunya per tal d'assegurar l'ensenyament de la Doctrina Cristiana amb català", així com "amb valencià a València i amb mallorquí a Mallorca", i afirmava que corresponia als catòlics "la defensa i la direcció del catalanisme just i natural". En la segona lletra defensava la democràcia orgànica medieval sense partits polítics i, parafraçant Torras Bages, escrivia: "Catalunya o serà cristiana, o no serà lliure".

El seny

1. Sobre Ferrater, Josep Pla a Homenots. 2ª sèrie, Obra Completa, 16, Destino, Barcelona 1970.
2. J. Ferrater Mora: Las formas de la vida catalana, Agrupació Patriòtica Catalana, Santiago de Xile 1944, p. 9. Hi ha edicions en català de la mateixa Agrupació Patriòtica Catalana 1944, de Selecta, Barcelona 1951, 1960, 1972, i d'Edicions 62, Barcelona 1980.
3. Les formes de la vida catalana i altres assaigs, Edicions 62, Barcelona 1980, pp. 16, 30.
4. Id., pp. 32, 40-41.
5. J. Ferrater Mora: Eugeni d'Ors (sentit d'una filosofia) (1947), dins

Les formes de la vida catalana, Selecta, Barcelona 1960, p. 181.

6. Les formes de la vida catalana i altres assaigs, Edicions 62, Barcelona 1980, p. 61.
7. Id., pp. 72, 74, 76-87.
8. Id., pp. 93, 101-102.
9. Id., pp. 102-104.
10. J. Ferrater Mora: Cuestiones españolas, "Jornadas" núm. 35, Colegio de México, 1945, p. 27.
11. Id., p. 52.
12. J. Ferrater Mora: Reflexions sobre Catalunya (1955), dins Les formes... 1980, pp. 107-109.
13. J. Ferrater Mora: Catalanització de Catalunya (1960), dins Les formes... 1980, pp. 137-138, 140-141. Cf. també Unidad y pluralidad, dins Obras selectas, Revista de Occidente, Madrid 1967, I.I.

III. CAP A UNA ALTRA IDEA DE CATALUNYA I D'ESPANYA =====

LA NOVA HISTORIOGRAFIA

1. Sobre la historiografia dels anys seixanta i setanta, la contribució d'Albert Balcells i en general tot el volum coordinat per Manuel Tuñón de Lara: Historiografía española contemporánea, Siglo XXI, Madrid 1980, i "L'Avenç" especial núm. 50, juny de 1982.
2. Sobre Vicens Vives, Josep Pla a Homenots. 2ª sèrie, OC, 16, Destino, Barcelona 1970; els articles d'Alexandre Cipici, Joan Fuster i altres a "Serra d'or", novembre de 1960; Miquel Batllori a Homenaje a J. Vicens Vives, Universitat de Barcelona, 1965 (traduït i corregit a Galeria de personatges, Vicens-Vives, Barcelona 1975), i Presentación de les Obras Completas, Vicens-Vives, Barcelona 1971; Jordi Nadal a "Información Comercial Española", febrer de 1962; Emili Giralt, pròlegs a les edicions

- en castellà dels llibres de Vicens: Cataluña en el siglo XIX, Vicens-Vives, Barcelona 1961, i Aproximación a la historia de España, Salvat, Barcelona 1970; diversos autors a "Presència", juny de 1970; Miquel Batllori, Josep Benet, Joaquim Molas, Jordi Nadal, Pierre Vilar i altres a "L'Avenç", juliol-agost de 1980; Josep Fontana a "Serra d'or", octubre de 1980.
3. Vegeu els articles de la polèmica amb Rovira Virgili a Jaume Vicens Vives: Obra dispersa, Vicens-Vives, Barcelona 1967, vol. 1, pp. 339-352 i 557-565, i la recensió de la Història de Catalunya de Soldevila a id., pp. 315-320. També la publicació conjunta, a la postguerra de treballs de Soldevila i de Jaume Vicens Vives a l'obra col·lectiva Moments crucials de la història de Catalunya, Vicens-Vives, Barcelona 1962, concebuda inicialment com a escenari de confrontació de les interpretacions dels dos autors.
 4. Vegeu Jordi Nadal a "Información Comercial Española" cit. i a "L'Avenç" cit.
 5. J. Vicens Vives: Obra dispersa, Vicens-Vives, Barcelona 1967, vol. 2, pp. 19, 210, i vol. 1, p. 502. Cf. la comparació que féu John H. Elliott entre Vicens Vives i l'historiador anglès Lewis Namier, renovador de la història d'Anglaterra respecte a la tradicional versió whig que exalçava —com la historiografia romàntica catalana— el Parlament i els usos medievals com a "liberals", "Serra d'or", novembre de 1980 cit.
 6. Obra dispersa cit., vol. 2, pp. 17-18, 23, 104, 186-187, 24, i Aproximación a la historia de España cit., pp. 28-31.
 7. F. Soldevila: Historia de España, Ariel, Barcelona 1953 i ss. J. Vicens Vives: Obra dispersa cit., vol. 2, pp. 210-212.
 8. Per a l'evolució teòrica i metodològica de Vicens Vives, vegeu les presentacions dels núm. 1 i 2 d'"Estudios de Historia Moderna" (reproduïts a Obra dispersa cit., vol. 2, pp. 523-530), els pròlegs de les edicions d'Historia general moderna, Montaner y Simón, Barcelona 1942, i Vicens-Vives, Barcelona 1951, i el pròleg a Aproximación a la historia de España cit.
 9. Cf. Ernest Lluch a "Recerques" núm. 10, Curial, Barcelona 1980, p. 160.

Sobre les activitats polítiques de Vicens Vives, molt poc estudiades, hi ha indicacions als articles de F. Soldevila a "Serra d'or" cit., de Josep Benet a "L'Avenç" cit., de Jaume Casajoana a "El Noticiere Universal", 28 de juliol de 1960, de J. Pujol Cofan a "Tele/express", 30 de juny de 1960, i als llibres de J. Martí Gómez: Joan Reventós. Retrato de un líder político y su época, Planeta, Barcelona 1960, i de Francesc Carulla: Círculo de Economía: una opción de modernización y progreso, Barcelona 1963.

10. "Rellegint la nostra producció intel·lectual dels darrers setanta anys, trobem dos o tres intents interessants d'arribar fins al darrer envà de la nostra essència col·lectiva. Però la fredor de l'un, l'apassionament de l'altre i, sobretot, la manca d'estudis seriosos i complets sobre les diverses facetes de l'esperit social, de l'home viu del país, no permeten d'assolir resultats convinents", J. Vicens Vives: Notícia de Catalunya, Destino, Barcelona 1954, p. 10.
11. Id., pp. 22-24.
12. Id., p. 27.
13. En la segona edició del llibre, el 1960, Vicens hi afegí, fent cas d'alguns comentaris crítics que se li havien fet, un capítol sobre la clerecia, però advertint que, "com a grup, el clericat no és altra cosa que el reflex del poble a cada tombant de la seva història", Notícia de Catalunya, Destino, Barcelona 1960, p. 81 (reedicions 1962, 1969, 1975).
Repetí la idea: "Considerada com a grup social, la clerecia del Vuitcents no té sentit", a Industrials i polítics del segle XIX, Vicens-Vives, Barcelona 1958, p. 114.
14. Notícia de Catalunya cit., 1954, pp. 107, 120.
15. Id., pp. 139-140.
16. Notícia de Catalunya cit., 1960, pp. 141-144, 164-167, 187-188.
17. Notícia de Catalunya cit., 1954, pp. 193-199.
18. Notícia de Catalunya cit., 1960, pp. 211-213.
19. Id., pp. 223-226. La mateixa idea havia estat exposada en un article

a "Destino" el 1952, tot comentant una recent trobada entre intel·lectuals catalans i castellans: "lo que en Riba ha sido exigencia de íntegra libertad, en Ridruejo se ha convertido en llamada urgente para "catalanizar a España" (...). ¿Cómo es posible --nos preguntamos-- cualquier presencia activa de Cataluña en el seno de España si continuamos ignorándonos a nosotros mismos? ¿Cómo catalanizar a nadie si no sabemos todavía qué es ser catalán y de qué modo estamos y nos sentimos en el mundo?", Expectativa castellana ante Cataluña, recollit a Obra dispersa cit., vol. 1, pp. 454-456.

20. J. Vicens Vives: Industrials i polítics... cit., pp. 28-29, 72-75, 101-106, 290-291.
21. Obra dispersa cit., vol. 2, pp. 503-505.
22. J. Vicens Vives: El capità d'indústria espanyol dins els darrers cent anys, conferència al Círculo de Economía, 16 d'octubre de 1958, Círculo de Economía. Ciclo de las conferencias pronunciadas en el período octubre-diciembre de 1958. Boletín nº 2, traduït i reproduït a "Recerques" núm. 10, Curial, Barcelona 1980. Entrevista de Manuel del Arco, "La Vanguardia Española", 9 d'abril de 1959, reproduïda a Obra dispersa cit., vol. 2, pp. 559-560.
23. J. Vicens Vives: El moviment obrerista català (1901-1939), ponència al seminari Alguns aspectes de la vida obrera a Catalunya, Montserrat, 12-13 de març de 1960, reproduïda a "Recerques" núm. 7, Curial, Barcelona 1978. Una idea anàloga: "el gran responsable de la bolcada de l'obrisme català cap a l'anarquisme, que es consumà en 1911, és la societat burgesa", a Industrials i polítics... cit., p. 169; i, del moviment obrer "su acción comportó tremendos errores --tales como para enajenarles la simpatía de las clases medias y de los campesinos libres--. Pero la justicia suprema de la causa del obrero --instalarse como un ser humano en la sociedad, absolutamente equiparado en oportunidades y comodi-

- dades físiques y espirituales a cualquier otro nivel social-- nadie la puso ni la puede poner en duda", Historia social y económica de España y América, Vicens-Vives, Barcelona 1957, 3ª reed. 1979, p. 173.
24. J. Vicens Vives: La nova història, dins Obra dispersa cit., vol. 1, p. 509.
25. J. Vicens Vives: Revisionisme i conformisme històrics, id., p. 504.
26. J. Vicens Vives: Pairalisme i universalisme, id., p. 517.
27. J. Vicens Vives: Presència valenciana, id., pp. 514-515.
28. Pierre Vilar: Continuïtat històrica de la consciència nacional catalana, conferència a l'acte de clausura del Congrés de Cultura Catalana, 27 de novembre de 1977, dins Estat, nació, socialisme. Estudis sobre el cas espanyol, Curial, Barcelona 1982, p. 80, i Catalunya dins l'Espanya moderna cit., vol. 1, pp. 44, 61.
29. Sense voler fer una selecció rigorosa, cal esmentar Jordi Nadal: El fracaso de la revolución industrial en España, Ariel, Barcelona 1975; Josep Fontana: La quiebra de la monarquía absoluta, Ariel, Barcelona 1971; Enlli Giralt: El conflicto "rabassaire" y la cuestión agraria en Cataluña hasta 1936, "Revista de Trabajo" núm. 7, Madrid 1965; Josep Termes: Anarquismo y sindicalismo en España. La Primera Internacional, 1864-1861, Ariel, Barcelona 1971; Albert Balcells: Crisis económica y agitación social en Cataluña, 1930-1936, Ariel, Barcelona 1971; Josep Benet-Casimir Martí: Barcelona a mitjan segle XIX. El moviment obrer durant el bienni progressista (1854-1856), Curial, Barcelona 1977; Antoni Juglar: Història crítica de la burgesia a Catalunya, Dopesa, Barcelona 1972.
30. Ferran Soldevila: Història de Catalunya (1ª ed. 1934-1935), 2ª ed. revisada i augmentada Alpha, Barcelona 1962-1963; Què cal saber de Catalunya, Club editor, Barcelona 1968.
31. Francesc Vicens (pseud. Joan Roig): Veinticinco años del movimiento nacional en Cataluña, dins Horizonte español 1966, Ruedo Ibérico, París 1966; Jordi Solé Tura: Introducción al régimen político español, Ariel,

- Barcelona 1971, i El Estado español y el bloque dominante, La lucha de clases bajo el franquismo, 1939-1970, "Bandera Roja" núm. 9, 1970, i núm. 11, 1971; Josep M. Vegara (pseud. Miguel Viñas): Franquismo y revolución burguesa, dins Horizonte español 1972, Ruedo Ibérico, París 1972, vol. 3; Gregori López Raimundo: Per una solució democràtica a la crisi de la dictadura, PSUC, 1964, i Catalunya i la futura democràcia política i social, PSUC, 1965; vegeu també Declaración del Comité Político de las Organizaciones Frente. Julio 1966, FLP-FOC-ESBA, 1966; Martí Capuevila, Jordi Borja, Manuel Vázquez Montalbán, Romà Gubern i altres: Reflexiones ante el neo-capitalismo, Ediciones de Cultura Popular, Barcelona 1966.
32. Josep Fontana: La quiebra... cit.; Hacienda y Estado 1823-1830, Instituto de Estudios Fiscales, Madrid 1974; vegeu també l'estat de la qüestió de Jordi Maluquer de Motes: El socialismo en España 1833-1868, Crítica, Barcelona 1977, pp. 31-96, i el de Juan Sisinio Pérez Garzón a Historiografía española contemporánea cit.
33. Vegeu, per exemple, els escrits de Josep Pla recollits a la seva Obra Completa cit., vol. 7, p. 27; vol. 31, p. 143; vol. 35, p. 589. Així mateix el volum Noticia económica de Cataluña, posat sota l'advocació de Vicens Vives, amb col.laboracions de diversa significació de Manuel Aznar, Josep Pla, Joan Sardà Dexeus, Fabià Estapé, Guillem Casanovas, Jordi Nadal, Ramon Trias Fargas, Ernest Lluch i altres, "Información Comercial Española" núm. 342, Madrid, febrer de 1962.
34. Carles Muñoz Espinalt (pseud. P. E. Bauló): Del poble català (1ª ed. "Revue de Psychologie des Peuples", 1953), Grup Joventut Catalana de Buenos Aires, 1962; Seny no és tímidesa (conferència de 1955), Edicions d'Aportació Catalana, vol. XVI, Barcelona 1965, i altres opuscles d'aquesta col·lecció. Delfí Abella: El nostre caràcter, Dalmau, Barcelona 1961. Miquel Arimany: II els catalans també, Selecta, Barcelona 1965.
35. Rodolf Llorens Jordana: La Ben Nascuda. Rèplica a "La ben plantada" de

Xènius en les seves noces d'argent, 1ª ed. Avant, Vilafranca del Penedès 1937, 2ª ed. ampliada Ariel, Barcelona 1958; Com han estat i com som els catalans, Ariel, Barcelona 1968.

ELS ALTRES CATALANS

1. Josep A. Vandellós: Catalunya, poble decadent i La immigració a Catalunya (1935), Pere Rossell Vilar: Diferències entre catalans i castellans (1917) i La defensa interior de Catalunya (1932), Ermenegild Puig Sais: El problema de la natalitat a Catalunya. Un perill gravíssim per a la nostra pàtria (1915).
 2. Sobre el debat a propòsit de la immigració, els inventaris bibliogràfics i comentaris crítics, des de diferents perspectives político-ideològiques, de Rafael Castellanos: El debat sobre la integració dels immigrants a la societat catalana, "Quaderns d'alliberament" núm. 2-3, La Magrana, Barcelona 1970; Jacqueline Hall: Immigration et Nationalisme en Catalogne, "Perspectiva social" núm. 14, ICESB, Barcelona, juliol-desembre de 1970; Josep Termes: La immigració a Catalunya: política i cultura, dins P. Vilar i altres: Reflexions crítiques sobre la cultura catalana, Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, Barcelona 1983.
- Des del punt de vista del franquisme, l'atenció a la qüestió immigratòria fou gairebé inexistent; tan sols es pot citar les intervencions i col·lides a Patronato Municipal de la Vivienda: Conversaciones sobre inmigración interior, Barcelona 19 a 22 de octubre de 1965, Ayuntamiento de Barcelona, 1966, amb conferències de Salustiano del Campo, Ricardo Catelani, Enrique Couceiro, Rogelio Duocastella, Alfonso García Barbancho, Joaquín Maluquer Sostres, Carlos Trias Beltrán. La política oficial, exposada per Trias Beltrán, només era capaç de propugnar una adaptació passiva dels immigrants al medi urbà i al treball industrial, incloent l'acceptació submissa de les relacions socials i econòmiques que aquelles implicaven, així

com de fomentar un bilingüisme diglòssic entre la població catalanoparlant.

3. F. Candel: Los otros catalanes, dins el volum Homenaje a Cataluña, coordinat per Rafael Borrás i Angel Carmona, "La Jirafa" núm. 13-14, Barcelona 1958. Davant les objeccions a frases com "la terra mana i els homes ens hi humiliem" d'aquest article, i altres de significació semblant del seu llibre Els altres catalans (1964), Candel va escriure més tard: "Jo volia dir que en el cas concret de Catalunya hi ha una manera de ser, però amb un cert denominador comú que marca als qui hi van nèixer: llur creença en la terra on van nèixer". Arran de l'ús que havia fet de l'expressió "poble fet", va donar la següent definició: "Catalunya és un poble fet --malgrat els seus problemes-- per la senzillera raó que, a part un idioma i una cultura, té consciència i ànsia de poble. Té sentit social i polític". I quant a l'ús del mot "comunitat", aclarí: "Sempre em refereixo i m'he referit a una comunitat --empro el terme per seguir el joc-- catalana, i si "comunitat" no agrada, o no existeix, o no pot existir, diguem-ne societat, i si tampoc, poble, i, si no, país, o Catalunya a seques, això que és Catalunya tant si ho volem com si no i que no podem negar, encara que potser ningú no sabrà explicar-ho concretíssimament ni delimitar-ho estriotament. I si l'immigrant s'incorpora o s'incrusta en això que no sabem com dir-ne, s'enrobustirà fins i tot com a estament social", F. Candel: Encara més sobre els altres catalans, Curial, Barcelona 1973, p. 244, nota 24.
4. Francesc Candel: Els altres catalans, edicions 62, Barcelona 1964 (dotze edicions fins el 1974), p. 41. Sobre l'elaboració del llibre, la seva difusió i la polèmica que suscità, vegeu F. Candel: Encara més sobre els altres catalans cit. (i edició en castellà, no censurada, Algo más sobre los otros catalanes, Caralt, Barcelona 1977). Segons el mateix Candel, "la publicación de mi libro Els altres catalans, en el año 1964, consi-

guió dar un nom digno a una quantitat immensa de habitants de Catalunya que fins aleshores patien discriminació titular, a part de la social i racial. La diversa nomenclatura usada a su entorn abarcava totes les gamas. La insultant: "mursianus", "pa i ceba", "andalusus", "charnegos"; la despectiva: "castellanufos"; la racial: "no catalanes"; la burocràtica: "immigrants"; la científica: "castellano-parlants"; la de dalt a baix: "eses gentes"... La definició "altres catalans" fou la panacea, per dir-ho així, lo que serví de moderador en el conflicte. Y ha quedat com denominació --de un modo amplísim i general-- de tot aquell que viu a Catalunya sense haver nascut en ella, ^a pesse que jo empleí el terme per designar, més que res, a una massa immigrant proletària i subdesarrollada", L'altre català, dins Dolça Catalunya, 1969, recollit a F. Candel: Immigrants i treballadors, Planeta, Barcelona 1972.

5. F. Candel: Els altres catalans cit., pp. 79, 101, 118-119.
6. Id., pp. 202, 257, 269, 274.
7. Id., pp. 278, 323-328.
8. Id., pp. 364-365.
9. Jordi Pujol: Per una doctrina d'integració, Immigració i integració. Per què cal que els immigrants s'integrin al poble que els rep?, ciclostil, 1958, reproduïts, sense alguns resums citats, al llibre La immigració, problema i esperança de Catalunya, Nova Terra, Barcelona 1976.
10. "Serra d'Or", agost de 1964. Vegeu també l'article, signat amb les inicials J.P., a "Promos", agost de 1964, que suscitaria la rèplica d'Antoni Pérez resumida més endavant.
11. H. Raguer: Doctrina de l'Església sobre les migracions, dins La immigració, "Quaderns de vida cristiana" núm. 31, Estela, Barcelona 1966, p. 9 i ss.
12. Id., pp. 21 i ss. Maluquer havia estat autor de la tesi doctoral L'Assimilation des Immigrés en Catalogne, Universitat de Ginebra, 1962.
13. Id., pp. 43 i ss. Vegeu també l'article de Nuaiart: Entorn a la immigració, "Qüestions de vida cristiana" núm. 27, Estela, Barcelona 1965.

14. Uns anys més tard Badia va dir: "és un fet provat pertot arreu que la immigració paga el seu tribut a la terra adoptiva, incorporant-s'hi a la seva llengua. Serà més aviat o més tard; de grat o per força; amb unes característiques o unes altres; la interacció idiomàtica es produeix inexorablement", Immigració i reconstrucció nacional a Catalunya, Fundació Jaume Bofill-Blume, Barcelona 1980. Vegeu també el llibre de Badia: Llengua i cultura als Països Catalans, Edicions 62, Barcelona 1975.
15. Id., pp. lll i ss. Nadal citava, sense dir-ne l'autor, la definició de nació de Stalin, així com textos de Rafael Campalans i de Jaume Vicens Vives.
16. J. M. Martínez-Marí Odena: La immigració a Barcelona, Rafael Dalmau, Barcelona 1964, pp. 40, 45-46.
17. Manuel Cruells: Els no catalans i nosaltres, Aportació Catalana, Barcelona 1965. Una versió més pintoresca d'aquesta posició fou la d'Esteve Albert, que va escriure: "L'home, com en temps de Roma, continuarà essent un llop per a l'home, i la dona una guineu per a la dona. Es tracta de mirar com ho hem de fer, perquè surti en el llop d'aquest llop la marca que Roger de Llúria va imprimir a l'escata dels peixos de la Mediterrània", Els problemes de demà, Aportació Catalana, Barcelona 1965. Dins la mateixa col·lecció d'opuscles, un lleu contrapunt de Marc-Aureli Vila: Les migracions, Aportació Catalana, Barcelona 1965.
18. Manuel de Pedrolo: Les mans obertes i Bilingüisme, "Serra d'Or", juliol de 1966 i febrer de 1967.
19. Antoni Pérez González: ¿Neocapitalismo comunitario?, "Promos" núm. 37, 1965.
20. A. Jutglar: Perspectiva històrica de la fenomenologia immigratòria a Catalunya, dins La immigració a Catalunya, Edima, Barcelona 1968, pp. 7 i ss. Jutglar havia publicat una crítica Carta abierta a Candel, "Cua-

dermos para el diálogo" núm. 15, Madrid 1964, que va donar lloc a una rèplica de Candel i a una contrarèplica de Jutglar, recollits a Candel: Encara més sobre els altres catalans cit. Vegeu també l'article de Jutglar: Un fenomen de primera magnitud a la història de Catalunya, "Tele/estel", Barcelona, 28 de febrer i 7 de març de 1967, i l'enquesta dels números següents. Altres comentaris crítics des de l'esquerra a la problemàtica plantejada per Candel foren els de Teresa Pàmies i Emili Vilaseca a "Nous Horitzons" núm. 4 i 5-6, 1964 i 1965, i els de Josep M. Huer-tas Claveria: En busca del bilingüisme perdido. Catalán y castellano, mejor que catalán o castellano, "Signo" 1965, i "Ara diguem: ens mantindrem fidels per sempre més al servei d'aquesta classe", "Orifloma" núm. 78, 1966.

21. A. Pérez González: Problemática sociológica de la integración dels emigrants, dins La immigració a Catalunya cit., pp. 79 i ss.
22. M. Siguan: L'assimilació dels immigrants a la societat catalana: el punt de vista del psicòleg, id., pp. 35 i ss.
23. J. M. Masjoan i J. M. Marcos: Els immigrants i el problema de la seva promoció cultural, id., pp. 113 i ss.
24. A. C. Comín: Juventud obrera y conciencia de clase, Edicusa, Madrid 1974. De Comín vegeu també Noticia de Andalucía, Edicusa, Madrid 1970; el títol del llibre parafrasejava el de Vicens Vives i el del capítol Los otros andaluces el de Candel; hi deia: "los problemas de la integración son muy graves y los escasos análisis sociológicos realizados hasta ahora prueban la existencia de graves discriminaciones sociales, pese a los "buenos deseos" de los favorables a la integración del emigrante en la cultura catalana. La integración de la que tanto se habla hoy no es sólo un problema de lengua y costumbres, sino de perfil de oportunidades de acceso a ciertos núcleos sociales", p. 102.
25. A. Pérez González: Los inmigrantes y la cultura catalana, "CAU" núm. 12, març-abril de 1972.

26. C. Esteva Fabregat: Urbanización y aculturación de inmigrados en Barcelona. ¿Cuestión de etnia o cuestión de clase? i Inmigración, etnicidad y relaciones interétnicas en Barcelona, "Ethnica" núm. 5 i 6, Barcelona 1973 i 1974, entre altres treballs; E. Pinilla de las Heras: Immigració i mobilitat social a Catalunya, 5 vol., Fundació Jaume Bofill, Barcelona 1973-1978; i diversos treballs preparatoris del llibre de Carlota Solé: La problemática de la integración de los inmigrantes, Península, Barcelona 1982. Vegeu també els nombrosos treballs de sociolingüística, especialment pel què fa a la qüestió del bilingüisme, com els de Badia Margarit cit. i els de Francesc Vallverdú: L'escriptor català i el problema de la llengua, Edicions 62, Barcelona 1968, Dues llengües, dues funcions?, Edicions 62, Barcelona 1970, El fet lingüístic com a fet social, Edicions 62, Barcelona 1973.
27. P. Jofre, A. Calvo, E. Vega, D. Mollà, C. Esteva Fabregat, R. Rodríguez, E. Pinilla de las Heras, J. Planes, R. Castellanos, J.-L. Blasco, E. Strubell: La immigració als Països Catalans, "Quaderns d'alliberament" núm. 2-3, La Magrana, Barcelona 1978; C. Solé, F. Miguélez, R. Junyent, A. Izquierdo: Sobre el problema de la integración sociocultural de los inmigrantes en Catalunya, "Materiales" núm. 9, Barcelona maig-juny de 1979; J. Caraelús, J. M. Croval, A. Pascual: Sobre inmigración e integración en Catalunya, "Materiales" núm. 12, Barcelona novembre-desembre de 1979; L. Recolons, J. Hall, C. Solé, J. Vicens, P. Negre, I. Pitarch, J. Botella, J. Marcet, "Perspectiva social" núm. 14, ICESB, Barcelona juliol-desembre de 1979. Vegeu també els articles de J. Acosta Sánchez i de J. Pujol a "La Vanguardia Española", 22 de febrer i 11 de març de 1977, i la sèrie Los partidos políticos y la inmigración, de S. Millet Bel, R. Trías Fargas, G. López Raimundo, S. Udina Martorell, J. M. Triginer, L. López Rodó, A. de Senillosa, J. Reventós, J. Cornudella, A. Giménez Artigas, J. Verde Aldea, C. Güell de Sentmenat, J. Benet, A. Cañellas, "La Vanguardia Española" 30 de març-19 d'abril de 1977; i els articles de Xavier Folch,

J. M. Muntaner Pasoual, M. de Pedrolo, I. Riera, C-J. Guardiola, J. Solé-Tura, F. Cucurull i altres a "Avui", març de 1977.

28. Immigració i reconstrucció nacional a Catalunya, Jornades celebrades del 15 al 18 de novembre de 1979 a Barcelona, Fundació Jaume Bofill-Blume, Barcelona 1980, pp. 7 i ss. L'any anterior ja s'havia celebrat a L'Ametlla del Vallès el col·loqui recollit a Catalunya: una comunitat? Les conseqüències del fet immigratori, Fundació Jaume Bofill, Barcelona 1978.
29. Immigració i reconstrucció nacional a Catalunya cit., pp. 211 i ss.
30. Id., pp. 217 i ss.
31. Id., pp. 227 i ss. Cf. també G. López Raimundo: La inmigración en Cataluña, conferència al Club Siglo XXI, PSUC, Barcelona 1979.
32. Id., pp. 238 i ss.

LES ALTRES CATALUNYES

1. Joan Fuster: Apunts per a una repulca a Vicens Vives, "Serra d'or", novembre de 1960. Vegeu també una carta col·lectiva de resposta en què es defensava la denominació "València", es rebutjava la identificació dels límits dels Països Catalans amb els de la llengua i es proposava la denominació "Comunitat Catalànica" per al conjunt i la contraròpica de Fuster, recollits a Joan Fuster: Un país sense política, La Magrana, Barcelona 1976, pp. 67 i ss. En altres escrits Fuster va denunciar el caràcter disgregador de les denominacions "Levante" i "Sureste" referides al País Valencià i "Nordeste" i "Valle del Ebro" en relació amb Catalunya, i va explicar els precedents de la nomenclatura que ell defensava: "el terme "País Valencià" conviu amb el de "Regne de València" des d'abans de l'abolició dels Furs; és viu durant el segle XVIII i no és insòlit en el XIX". En canvi, "i malgrat els precedents de Benvingut Oliver, el terme Països Catalans tarda més a generalitzar-se que el de País Valencià. Abans de 1939, les fórmules usuals eren unes altres: terres catalanes, terres de llengua catalana, Gran Catalunya, etc.", País Valencià, per què?, Tres i quatre, València 1982, pp. 35, 37. Vegeu també l'article de Fuster: Països

Catalans, "Serra d'or", juliol de 1978, recollit a Destinat (sobretot) a valencians, E. Climent, València 1979. Els escrits anteriors al·ludits són el pròleg a Antologia de la poesia valenciana, 1956, i Noms per a la llengua. 11 d'abril de 1957, dins Diari 1952-1960, Obres Completes, Edicions 62, Barcelona 1969, vol. 2.

Sobre Joan Fuster, Joaquim Molas: L'humanisme moral de Joan Fuster, pròleg a Fuster: L'home, mesura de totes les coses, Edicions 62, Barcelona 1967 (recollit a Lectures crítiques, Edicions 62, Barcelona 1975); Josep Fla a Homenots. 4ª sèrie, Obra Completa, 29, Destino, Barcelona 1975; Josep Iborra: Fuster portàtil, Tres i quatre, València 1962.

2. Joan Fuster: Qüestió de noms, Aportació Catalana, Barcelona 1962.
3. Joan Fuster: Nosaltres els valencians, Edicions 62, Barcelona 1962, pp. 9-11. Fuster havia exposat ja algunes hipòtesis d'interpretació històrica del País Valencià en la seva col·laboració en l'obra col·lectiva, coordinada per Ferran Soldevila, Un segle de vida catalana, 1814-1930, Alcidés, Barcelona 1961. Una reconsideració de Nosaltres els valencians pel mateix Fuster a Un país sense política cit., pp. 7-8.
4. Nosaltres els valencians cit., pp. 30, 35, 38.
5. Id., pp. 109, 134-136.
6. Id., p. 219.
7. Joan Fuster: El País Valencià, Destino, Barcelona 1962, pp. 25-26, 32.
8. Joan Fuster: Nacionalisme, dins Diccionari per a ociosos, Edicions 62, Barcelona 1964; vegeu també l'article Xenofòbia del mateix llibre. Fuster ha escrit també: "La condemna d'un egoisme quan no és feta en nom d'un altre egoisme? (Paral·lel: la condemna d'un nacionalisme, quan no etc., etc.)", "Som molts els homes del món —ai! a la mateixa Europa i tot— que ens sentim nacionalistes perquè els altres no ens permeten deixar de ser-ho" (citats per Josep Iborra cit., pp. 260, 263).
9. Els treballs esmentats estan recollits a Un país sense política cit., pp. 46 i ss., 83 i ss., 137 i ss. Per Fuster, "entre catalans, tots

som "altres". Vulguem admetre-ho, o no. Per regions, per classes, per barriades...", p. 93.

10. J. Fuster: Destinat (sobretot) a valencians cit., pp. 22-24.
11. J. Fuster: Un país sense política cit., pp. 135-136. Vegeu també el pròleg a Xavier Arbós i Antoni Puigsec: Franco i l'espanyolisme, Curial, Barcelona 1980, on Fuster reitera: "hi ha "catalanistes" perquè hi ha "espanyolistes"". Posteriorment a 1979, la prolífica activitat literària de Fuster permet percebre algunes ambigüitats o vacil·lacions quant a la completa identificació del marc nacional proposat amb l'àmbit lingüístic. Així, el 1980 Fuster responia a la pregunta "¿qui és català?": "No ens hem d'enganyar: és català el qui parla català, o, a tot estirar, el qui, sense parlar-lo, creu que ha canviat de "nacionalitat", de "societat", de "món", Per a una cultura catalana majoritària, Nadal de la Fundació Jaume I, Barcelona 1980 (reproduït a Ara o mai, Tres i Quatre, València 1981, p. 51). Dos anys després, en canvi, afirmava: "Tots som valencians, els qui vivim i treballem en les tres "províncies" actuals, i uns parlem català i els altres parlen castellà, País Valencià, per què?, Tres i Quatre, València 1982, p. 7. També cabria deduir d'aquests i altres textos que Fuster considera català el qui en parla la llengua i valencià el qui viu i treballa al País Valencià, inclosos els castellano-parlants; però aleshores resultaria, en bona lògica, que una part dels valencians no estaria inclosa als Països Catalans. I cabria fer un raonament anàleg respecte a la població castellanoparlant de Catalunya.
12. Citat per Ernest Lluch: Per una resposta socialista, 7 x 7, Barcelona 1977, p. 313.
13. Vegeu, per exemple, els retocs de Miquel Coll Alentorn al manual d'història de Catalunya de Ferran Soldevila, reeditat amb el títol Resum d'història dels Països Catalans, Barcino, Barcelona 1974, l'assaig voluntarista de Jordi Moners: Síntesi d'història dels Països Catalans, La Magrana, Bar-

- celona 1976, i la voluminosa obra d'Albert Balcells, Manuel Ardit, Eulàlia Duran, Núria Sales, Josep M. Salrach: Història dels Països Catalans, Edhasa, Barcelona 1981-1982, que féu un tractament de conjunt en el període medieval però separat per països en el contemporani. L'àmbit de Països Catalans fou també el d'algunes realitzacions culturals, com la Gran Enciclopèdia Catalana (1969-1980), el Congrés de Cultura Catalana (1975-1977), algunes manifestacions literàries i musicals.
14. Josep Melià: Els mallorquins, Daedalus, Palma de Mallorca 1967, i una versió reelaborada La nació dels mallorquins, Selecta, Barcelona 1977.
 15. Rafael Ribó: L'àrea nacional catalana, dins Sobre el fet nacional. Catalunya, Països Catalans, Estat espanyol, Avance, Barcelona 1977, pp. 129-132, 137.
 16. Ernest Lluch; articles publicats inicialment a "Serra d'or", març de 1976, "Presència" núm. 412, 6 de març de 1976, "Tele/exprés", 3 d'agost de 1976, recollits a Els Països Catalans, un procés unitari i divers, "Taula de canvi" núm. 3, gener-febrer de 1977. La inspiració valenciana de la reflexió de Lluch es palesa en altres escrits seus: Uns perquè del valencianisme, "Serra d'or", desembre de 1976, La via valenciana, E. Climent, València 1976, pròleg a Pere Sisè (pseud. col·lectiu): Raons d'identitat del País Valencià, E. Climent, València 1977.
 17. R. Aracil, M. Barceló, J. Benet, F. Bonamusa, J. Fontana, J. Maluquer de Motes, B. de Riquer, J. Nadal Farreras, J. Sobrequés Callicó, J. Suau, J. Termes, L. V. Aracil, J. M. Muntaner Pascual, L. Bassets, J. Fuig-Alt, A. Manresa: Països Catalans. Una bandera democràtica, "Presència" núm. 400, Girona, 13 de desembre de 1975; R. Castellanos, A. Fernández, J. Ferrer, H. Carrère d'Encausse, Y. Person, B. Peñarrúbia, F. Jofre, P. Anguera, S. Salvi, A. Serra: Qüestió nacional i lluita de classes, "Quaderns d'alliberament" núm. 1, La Magrana, Barcelona 1977; J. Fontana, A. Cucó, C. Dolç, E. Lluch, V. Soler, J. Guia, R. Ribó: El debat sobre els Països Catalans, "Taula de canvi" núm. 3, Barcelona, gener-febrer de 1977; J. Fuster, V. Ventura, R. Ribó, J. Benet, V. Planells, J. F. López Casanovas,

- V. Andrés Estellés, O. Montllor, M. Sanchis Guarner, G. Muñoz, D. Balagué, R. Reig, A. Palomares, P. Verdagué, C. Solé, X. Folch, F. Vallverdú: Fet nacional i Països Catalans, "Nous Horitzons" núm. 47-48, Barcelona, octubre-novembre de 1978.
18. Josep Fontana: Reflexions sobre la unitat històrica dels Països Catalans, dins Debat sobre els Països Catalans, Curial, La Nagrana, Edicions 62, Anagrama, Abadia de Montserrat, Laia, 7 x 7, Barcelona 1977, pp. 46 i ss.
19. J. M. Carreras, E. Giral, E. Lluch, F. Roca: Nació i regió als Països Catalans: economia política, estructures territorials i ideologies, id., pp. 74 i ss.
20. F. Vallverdú: La unitat cultural dels Països Catalans, id., pp. 121 i ss.
21. R. Ribó: Conceptes polítics i realitat nacional, id., pp. 147 i ss.
22. J. Carbonell: Informe sobre els partits polítics i els Països Catalans. Catalunya-Principat, pp. 173 i ss.

IV. L'EPOCA DEL FRANQUISME TARDA

LA CRISI DE L'ESPANYOLISME FRANQUISTA

1. J. M. de Porcioles: Compilación del Derecho especial de Cataluña, discurs a les Corts de 20 de setembre de 1960, Discurso al Pleno, de 16 de juliol de 1963, La presencia de España en Cambó, conferència de 19 de juny de 1968, entre altres textos, a Palabras a la ciudad, La Polígrafa, Barcelona 1973, 5 vol., i Mi adiós a Barcelona, Barcelona maig de 1973. Sobre Porcioles, Baltasar Forcel: José María de Porcioles o el posibilismo activo, dins Los encuentros. Primera serie, Destino, Barcelona 1969; Josep Pla a Homenots. 2ª sèrie, Obra Completa, vol. 16, Destino, Barcelona 1970; "CAU": La Barcelona de Porcioles, Laia, Barcelona 1975; Josep M. Colomer-Jaume Fabre-Josep M. Huertas: Josep M. de Porcioles, més que un alcalde, "L'Aveng" núm. 21, novembre de 1979.

L'herència del regionalisme conservador col.laborador amb el franquisme

també és visible al recull de textos de Terras Bages, Cambó i Maragall fet per Joan B. Solervicens: La actitud tradicional en Catalunya, Rialp, Madrid 1961, presentació de L. Duran Ventosa. Solervicens hi defensà els valors de tradicionalisme catòlic, pàtria natural espanyola i regionalisme conservador contrarrevolucionari, i hi exposà el projecte d'"una Monarquia fundada en el principio de la patria-tierra, y retornada a la total anchura del área peninsular: eso quería Cambó. Ni asimilismo ni separatismo. El sentido de la patria natural como única posible defensa contra los ataques de las Internacionales. El regionalismo frente al marxismo".

Un eco tardà del Cambó regionalista i ja no nacionalista és també el de Salvador Millet Bel: "Jo tinc el convenciment que en Cambó ens instigaria (avui) a abandonar totes aquelles paraules, tota aquella terminologia --que ell mateix havia usat, però de la qual després s'havia abusat-- tota aquella terminologia, dic, susceptible de crear confusions o malentesos. ¿Per què no abandonar --ens diria-- vocables que a tots ens han estat cars, però que avui reconeixem que són poc actuals, tals com "nació", "nacionalitat" o "nacionalisme"? (...) ¿per què no utilitzar paraules com "poble", "regió" i "regionalisme" que no porten cap càrrega emocional i que són, per elles mateixes, plenament comprensibles?", Francesc Cambó i Batlle en el seu centenari (1876-1976), G. Casacuberta, Barcelona 1977, p. 68.

2. Aquesta incorporació de catalans a l'Administració estatal ja havia estat proposada per l'empresari tèxtil i alcalde de Sabadell Josep M. Marcet, que a primers de 1957 va presentar un informe a Franco que deia, entre altres coses: "A mi juicio el único problema de Cataluña estriba en buscar decididamente el máximo acercamiento a Madrid, sin servilismos ni claudicaciones, tomando allí posiciones políticas y económicas, como han hecho tantos españoles del Norte, vascos, asturianos y gallegos, que son los que hoy dominan y dirigen la política y la economía del país", Mi ciudad y yo. Veinte años en una alcaldía. 1940-1960, Barcelona 1963.

Santiago de Cruylles va escriure, uns anys més tard, que "así como en

los más altos puestos de la Administración Pública encontramos muchos hombres procedentes de empresas del resto de España, muy raramente aparecen entre ellos los de las catalanas. Y no sólo en política donde no abundan los nombres de aquí, sino que tampoco los hay en número suficiente en las grandes empresas financieras o industriales españolas", "La Vanguardia Española", 30 de gener de 1964, recollit a A Fernando Valls Taberner. Discursos... cit. Segons Cruylles, "España es un compuesto de diversas regiones, como lo son todas las naciones europeas procedentes del Medioevo. Cada una de estas regiones tenía unas características diferentes". Però "las bases de la Administración española fueron copiadas de la francesa, y aquí surgió el problema, porque en España las diferencias regionales eran mucho más acentuadas que en Francia". Per això "hay problemas regionales, y mientras la Administración siga siendo centralista y unitaria, estos problemas tendrán un aspecto anti-centralista". Segons Cruylles que, juntament amb Santiago Udina i altres catalans havia passat a ocupar, de la mà de López Rodó, alts càrrecs en l'Administració de l'Estat, "el problema se aclarará cuando Cataluña tenga en la Administración veinticinco directores generales y cinco subsecretarios", Salvador Pániker: Conversaciones en Cataluña, Kayrós, Barcelona 1966, p. 210. Vegeu també L. López Rodó-Manuel Aznar-J. M. de Porcioles: Tres actitudes de hoy, ante la Barcelona del mañana, próleg de Matías Vega Guerra, Gráficas Central, Barcelona 1962.

3. José María del Moral: El ayer y el mañana del regionalismo, Editora Nacional, Madrid 1963; L. López Rodó: Política y desarrollo, Aguilar, Madrid 1970; vegeu també el capítol Desarrollo regional del III Plan de Desarrollo económico y social, Impr. del RGE, 1971, que presenta l'opció d'un "desarrollo selectivo de algunas regiones" en contra de la de "desarrollo uniforme de todas ellas" i preveí la possibilitat de creació de Mancomunitats regionals de Diputacions provincials, pp. 179, 209.

4. Vegeu Regiones socioeconómicas, ponència a la I Asambleu Sindical Nacional de Desarrollo Nacional, abril de 1967, que motivà diverses reaccions a la premsa catalana, i Anuario del Mercado español, Servicio de Estudios del Banco Español de Crédito, Madrid 1965. Una recopilació de delimitacions regionals d'aquest tipus a R. Trias Fargas: Introducció a l'economia de Catalunya, Edicions 62, Barcelona 1973, pp. 27-30 i notes del cap. 6, i també a F. Candel: Encara més sobre els altres catalans cit., pp. 284-295. Vegeu també Las regiones españolas ante la asociación con Europa, Sociedad de Estudios y Publicaciones, Madrid 1966.
5. Josep Melià: La Cataluña oficial, dins la sèrie Cataluña en la época franquista, "Destino", 1976.

EL CATALANISME CATOLIC

1. Sobre el CC, Carles Monner: Del CC al FSE, "Debat" núm. 4, juliol de 1978; Xavier Muñoz Pujol: "CC", història d'un moviment polític, "Serra d'or", juny de 1979; Jaume Lorés: Aproximació al pujolisme, "Paula de canvi" núm. 23-24, setembre-desembre de 1980; els articles de Raimon Galí: Els reis d'Orient, Fer país, "Aproximació al pujolisme", "Avui", 21 de gener i 12 d'abril de 1979 i 29 de març de 1981; Jaume Fabre-Josep M. Huertas: Els orígens polítics del president Jordi Pujol. CC, el moviment que va "morir" dos cops (1954-1962), "L'Avenç" núm. 42, octubre de 1981, i la rèplica de Xavier Muñoz Pujol: El CC va "néixer" dos cops, "L'Avenç" núm. 46, febrer de 1982.
- Sobre Convergència Democràtica de Catalunya, Joan Marcet: Els delegats al V Congrés de CDC, dins I. Pitarch-J. Botella- J. Capó-J. Marcet: Partits i parlamentaris a la Catalunya d'avui (1977-1979), Edicions 62, Barcelona 1980.

Tradicionalisme i nacionalisme

1. La pervivència de la influència de Torras Bages es pot detectar, a més dels textos que se citen, en la reedició de la seva obra La tradició catalana, Selecta, Barcelona 1948, en la commemoració del seu centenari, el 1946, amb articles a "Quaderns d'estudis polítics, econòmics i socials" de Perpinyà, a "Germanor" de Xile i a "Occident" de Barcelona, en la commemoració del vint-i-cinquè aniversari de la seva mort, el 1941, amb un acte privat a Barcelona presidit per Lluís Carreras i Maurici Serrahima (Josep Paulí: L'interludi tràgic 1939-1975, Edicions 62, Barcelona 1981, pp. 15-16), i en l'activitat dels estudiants del grup Torras Bages, inspirat per L. Carreras (Josep M. Colomer: Els estudiants de Barcelona sota el franquisme, Curial, Barcelona 1978, vol. 1, pp. 76-78).

La pervivència de la doctrina de Prat de la Riba, a través de les reedicions de la seva obra La nacionalitat catalana, ed. clandestina amb motiu del quarantè aniversari de la primera edició, amb un tiratge de 200 exemplars, Barcelona 1946; i l'edició amb pròleg i notes de Joan Sales, B. Costa-Amic, Mèxic 1947; també un article a "Ariel" 7-8, 1946.

2. Política nacional i Catalunya Gran, ponències del Congrés nacional del Front Universitari de Catalunya, ciclostil (1944) (la primera reproduïda a Josep Benet: Combat per una Catalunya autònoma, Bruguera, Barcelona 1980, pp. 99 i ss.), "Orientacions", òrgan del FUC i dels GNR, núm 18, 30 de juny de 1946. Sobre el FUC i els GNR, Josep M. Colomer: Els estudiants de Barcelona... cit., pp. 55-61.

La idea de la derrota de "tots" els catalans anava acompanyada de la proposta de reconciliació nacional, segons algunes interpretacions retrospectives, de la qual n'hauríem estat mostra les festes d'entronització de la imatge de la Verge de Montserrat el 1947. Els membres de la Comissió Abat Oliba, que les organitzà, se situaven, però, dins d'un estriecte ventall regionalista i democrata-cristià "que l'absurd plantejament de la guerra havia distribuït entre ambdós fronts" i, segons el monjo de Montserrat Maur M. Boix, en les festes "entre tantes paraules

intencionades, n'hi manca una (...). La paraula és "reconciliació", "Serra d'or", abril de 1977, pp. 39, 41.

Trenta anys més tard, Josep Benet va divulgarde nou la idea que "la guerra del 1936 al 1939 va ser imposada a Catalunya" i va deixar "tots els catalans vençuts": "la desfeta de 1939 afectà tots els catalans. Tant aquells que fins al darrer moment van lluitar en defensa de la República i de la Catalunya autònoma com aquells altres que, per les raons que fossin --ideològiques, religioses, econòmiques, etc.--, es van trobar al costat dels vencedors"; aquests darrers, segons Benet, "com a catalans --és a dir, com a membres d'una comunitat nacional concreta-- es trobaven situats entre els vençuts, llevat que renegaessin de llur catalanitat, que es convertissin en botiflers", Desfeta i redreçament de Catalunya, Crítica, Barcelona 1979, pp. 7 i ss.

3. Les cites provenen dels n.ºs. 24, 1, 18, 2, 14 de la revista; cal veure també la secció Les arrels de la nostra fe, publicada a primera pàgina dels números 6-23. Sobre el grup dels "Quaderns de l'exili" i del seu precedent "Full Català", El "Club Català". Herois de la nostra guerra; Ferran de Pol: Els "Quaderns", revista de grup; Joan Sales: Els òrdes; Raimon Galf: La unitat del nostre pensament, "Quaderns de l'exili" n.ºs. 9, 12, 13; Joan Sales: Unes paraules prèvies a l'edició facsímil de Quaderns de l'exili. Mèxic 1943-1947, Estudis Nacionalistes, Barcelona 1982; Josep M. Colomer: Sobre nacionalisme ètnic, antiintel.lectualisme i esperit militar, "Quadern de cultura" d'"El País", Barcelona, 29 de maig de 1983; i R. Galf: Precisions sobre "Quaderns de l'exili", id., 5 juny 1983.
4. Justificació de Catalunya. 1958, ciclostil, pp. 29, 64, 71, 110 i ss. El llibre, escrit, segons l'autor, des de 1955, fou revisat el 1975 i editat legalment per La Magrana, Barcelona 1979. En aquesta edició hi ha, entre altres novetats que incrementen la confusió del text, la substitució de "Castella" per "Espanya" i de "Catalunya" per "Països Catalans", així com de "descentralització" i "federació" per "auto-determinació" o "confederació" en alguns casos, l'afegitó d'unes pà-

gines sobre els immigrants en les quals insinuava que se'ls hauria de privar de drets polítics, algunes frases soltes de regust marxistoide sobre la "revolució total" (i concretament la substitució d'un paràgraf sobre l'amor de Jesucrist a la pàtria per una cita del Manifest comunista), i una "consideració sobre la violència" en la qual suggeria, amb precaucions, que "potser fóra hora de preparar-nos per a aquest camí". Altres papers d'Armengou, com els articles recollits a Escrits de temps incerts, Edicions 62, Barcelona 1965, el fulletó anònim El silenci de Catalunya, Edicions Llibertat Catalana, Perpinyà 1970 (que Albert Mament atribueix a Josep Pineda Fargas), i el rescalfat Nacionalisme català, s.l.n.d. (Berga? 1977), amb alguns fragments inèdits, accentuaren encara més el desordre i la confusió conceptuals dels escrits de l'autor.

Vegeu també els papers de mossèn Batlle, promotor de l'escoltisme catòlic a Catalunya, que a primers dels anys cinquanta escrivia: "Problema pàtria? Feu anar els nois al camp. No cal res més", Escrits de mossèn Batlle i Nous escrits de mossèn Batlle, tots presentats per Jordi Galí, Estela, Barcelona 1966 i 1971.

5. F. Maspons Anglasesell: La crisi de l'Estat Modern, Moll, Palma de Mallorca 1956. Vegeu també l'europeisme de Joan Crusellas: Els pobles joves, Nova Europa, Barcelona 1958, amb utilització de la idea d'anima col·lectiva o esperit del poble, i de Josep M. Corredor: El món actual i el nostre país, Selecta, Barcelona 1962, amb l'objectiu d'"aconseguir el trinomi: unió aduanera-integració econòmica-confederació política", i, respecte a Catalunya, la "llengua mil·lenària, que és el màxim exponent de l'esperit de la seva terra".
6. Problemes de la nostra generació, problemes del nostre temps. Penències, i Criteris i regles, ciclostil (1955). El paral·lelisme amb Péguy ja havia estat detectat, agudament, per Pau Vila, que va escriure: "Hi ha una extraordinària similitud entre vosaltres i la vostra revista, i

Charles Péguy i els seus Cahiers de la Quinzaine ("quaderns de l'exili" núm. 26, 1947), tot i que Galf ha reconegut que no estudià el pensador francès fins al seu retorn a Catalunya (Precisions sobre "quaderns de l'exili" cit.). L'antiintel·lectualisme, l'esperit militar, el culte a la terra i als morts, així com la concepció de Galf que "l'autèntica revolució aspira a un ordre moral. (...) Una revolució de debò és la que posa fi a la subversió de valors i restableix la jerarquia natural" ("Quaderns de l'exili" num.22), també podrien ser posats en relació amb altres pensadors del nacionalisme autoritari francès de primers de segle. Sobre Galf, vegeu també les seves notes autobiogràfiques a "Avui", 7 de març de 1980 i 26 de juliol de 1981.

7. Jordi Pujol s'ha declarat deixeble de Josep Benet, Raimon Galf i Jaume Vicens Vives, "Avui", 20 de maig de 1980, i en alguna ocasió hi ha afegit Maspons Anglasesell, "Tele/express", 20 de maig de 1980. Quant a la influència de Galf, Jaume Lorés ha escrit que "certs elements de la retòrica galiniana s'expandiren a través del moviment catòlic catalanista, batejat políticament pel "pujolisme" dels anys seixanta, i han arribat, desnaturalitzats, fins a paraules i fets de Jordi Pujol, en funcions de líder de Convergència. (...) El que Pujol ha conservat de Galf són restes de llenguatge i, sobretot, la inflació de termes ètics i voluntaristes per sobre de l'obediència a una realitat analitzada", Aproximació al pujolisme cit., pp. 17-18.

Sobre Pujol, entrevista amb M. Ibáñez Escofet a J. Pujol: Una política per Catalunya, Nova Terra, Barcelona 1976; Pere O. Costa: Jordi Pujol, Cambio 16, Madrid 1977; Baltasar Porcel: Jordi Pujol, AC, Barcelona 1977; Joaquim Sempere: Jordi Pujol i el futur de Catalunya, "Nous Horitzons" núm. 34, maig de 1977; Rafael Wirth: Jordi Pujol, honorable corredor de fondo, Grijalbo, Barcelona 1981; Joan Crexell: Els fets del Palau i el Consell de guerra a Jordi Pujol, La Magrana, Barcelona 1982; i les notes autobiogràfiques de Pujol a Construir Catalunya, Por-

- tic, Barcelona 1980, pp. 221-226; Sant Pancràs, doneu-nos salut i feina, "La Vanguardia", 12 de desembre de 1979.
8. J. Pujol: presentació de La consciència cristiana i els nacionalismes, Estela, Barcelona 1966, que recull intervencions d'intel·lectuals catòlics francesos de 1958; vegeu també Justificació i exigències d'una afirmació nacionalista, avui, ciclostil, abril de 1966, compilació de textos per Jordi Pujol a partir de les ponències del seminari sobre els cristians i la construcció de la Comunitat europea organitzat a Montserrat per Pax Romana i el Centre d'estudis Francesc Eiximenis.
 9. Informació sobre el socialisme a Suècia i sobre els moviments nacionals del quebec i d'Europa oriental, ciclostil, 1964?
 10. Per poble, fer Catalunya, 1958, dins Construir Catalunya, Pòrtic, Barcelona 1980, p. 58.
 11. Id., p. 37.
 12. Id., pp. 40-44.
 13. Id., pp. 50-52.
 14. Id., pp. 58-60.
 15. Id., p. 63.
 16. Id., pp. 71-72 i ss.
 17. Id., p. 101 i ss.
 18. Jordi Pujol: Des dels turons a l'altra banda del riu (escrits de premsa), Pòrtic, Barcelona 1978, pp. 21, 154, 30-34, 46, 53-55, 85-86. La consciència generacional també fou explicitada en el discurs de Pujol davant el Consell de guerra que el condemna el 1960: "Pertenezco a una generación que sube. A una juventud que va creciendo lentamente, naturalmente, obstinadamente, y que se mueve por exigencias espirituales, y en buena parte, y esto conforta, por imperativos de tipo cristiano, dins Joan Crexell: Els fets del Palau... cit., p. 223.
 19. J. Pujol: Des dels turons... cit., pp. 41, 90. La imatge de l'arbre florit, que Pujol prengué probablement de Péguy o de Saint-Exupéry,

reaparegué com a emblema de Convergència Democràtica de Catalunya el 1977. Ha estat present en altres mostres de la simbologia del catalanisme, com el Pi de les tres branques. I també forma part de la simbologia del nacionalisme basc, molt marcat ideològicament pels seus orígens catòlics i tradicionalistes; així, l'arbre de Gernika, símbol de continuïtat, o l'emblema que, des de 1982, presideix el Parlament autònom basc: una síntesi estilitzada d'un arbre i una creu (al·lusiu també a la ikurrinya cruçifera dissenyada per Sabino Arana, fundador del Partit Nacionalista Basc).

20. Id., pp. 80, 91-93, 131, 103.

21. Id., pp. 38, 65-66.

22. Id., pp. 147-150, 161-163.

23. Id., pp. 181-183, 236.

Progressisme catòlic i regionalisme econòmic

1. Programa, ciclostil, s.l.n.d. Sobre el marxisme d'Antoni Pérez, vegeu la seva introducció al llibre d'Henri Lefebvre: El marxismo, Nova Terra, Barcelona 1967, i la bibliografia marxista i catòlica progressista inclosa a Emile Baas: Introducción crítica al marxismo, Nova Terra, Barcelona 1963.
2. Els nombrosos textos del debat estan recollits a la carpeta Documentos transición CC, CEHI-FIEHS, Facultat de Geografia i Història, Universitat de Barcelona. Vegeu també el contrapunt de Raimon Galí: Senyals de canvi, Aro, Barcelona 1964.
3. Josep M. Bardés: La comunitat nacional, a Miscel·lània Cardó cit., 1962, p. 159.
4. Joan XXIII: Pacem in terris, Pau VI: Populorum progressio, Nova Terra, Barcelona, 1963 i 1967. Sobre l'impacte del Concili Vaticà II a Catalunya i l'efervescència de l'Església catòlica dels anys seixanta, vegeu Le Vatican et la Catalogne, 2ª edició ampliada Edicions Catalanes de París, 1971; J. Massot Muntaner: Aproximació a la història religiosa de la Catalunya contemporània, Abadia de Montserrat, Barcelona 1973, pp. 127 i ss.; L'Església catalana al segle XX, Curial, Barcelona 1975, L'Església catalana entre la guerra i la postguerra, Dalmau, Bar-

- celona 1978; Josep M. Colomer: El progressisme catòlic, "L'Avenç" núm. 53, octubre de 1982, i la bibliografia que s'hi cita. Vegeu també el document Catalunya, avui. Reflexió d'uns cristians en el vint-i-cinquè aniversari de la Proclamació Universal dels Drets de l'home. Barcelona, 10 de desembre de 1973, Impr. régionale, Tolosa de Llenguadoc, on es barregen les referències doctrinals als papes Pius IX, Lleó XIII, Pius XII, Joan XXIII i Pau VI, amb cites de Prat de la Riba i Cardó, així com de la historiografia de Vicens Vives i Vilar, i d'Andreu Nin i tot.
5. Josep Benet: Maragall i la Setmana tràgica, Edicions 62, Barcelona 1964 (5ª ed. 1975), p. 214, i "Serra d'or", 1960 i 1967, recollits a Fets i personatges, Abadia de Montserrat, Barcelona 1981, pp. 15, 123. Sobre Benet, Josep Benet. Dossier bio-bibliogràfic, Comissions de suport a la candidatura de Josep Benet a la Presidència de la Generalitat, ciulostil, Barcelona 1980.
6. Josep Benet: Eldector Torras i Bages en el marc del seu temps, Estela, Barcelona 1968, reproduït a Fets i personatges cit., pp. 94-124. Vegeu, en canvi, la reivindicació de Torras Bages, a les mateixes dates, de Joan Bonet Baltà: proemi a La tradició catalana, Selecta, Barcelona 1966. Ja el 1956, Josep Benet, adreçant-se a un grup d'estudiants cristians, havia reivindicat una tradició, "encara que petita", de pensament catòlic progressista català, que contraposava al "pseudo-cristianisme social, esporuguit, tímid i mandrós intel·lectualment, que es limita a glossar una i altra volta els documents pontificis", La Ruta universitària a Montserrat (1956), recollit a Fets i personatges cit., p. 68.
- Pel que fa al partit democrata-cristià, Unió Democràtica de Catalunya, cal esmentar la readaptació del seu ideari fundacional de 1931 en la Declaració de principis de 1963: s'hi exposava una "visió humanista d'inspiració cristiana" en la qual desapareixia la referència a Torras

Bages i la consigna "Catalunya ha de ser cristiana"; en la secona edició d'aquesta declaració, el 1967, s'hi suprimí a més l'afirmació que la religió catòlica "ha contribuït fonamentalment a afaïçonar la nostra personalitat col·lectiva". Sobre la democràcia-cristiana, l'anàlisi crítica de Joan Gomis: Examen de la democràcia cristiana, Estela, Barcelona 1964, la reproducció d'elements de l'ideari inicial de Josep M. Capdevila: Del retorn a casa, Pòrtic, Barcelona 1971, i la síntesi divulgativa d'Eduard Cardona: La democràcia cristiana, Bruguera, Barcelona 1967, amb profusió de cites de Maritain i Mounier. Anton Cañellas, en intervenir en nom d'UDC al cicle de conferències "Terceres vies" el 1975, va reivindicar també Maritain i Mounier, així com Carles Cardó, dins La meua proposta a Catalunya: l'alternativa democrata-cristiana, Nova Terra, Barcelona 1967. En el Programa econòmic i social d'UDC davant les eleccions de 1977 s'esmentà una "concepció humanista de la vida, personalista i comunitaria".

7. Maurici Serrahima: Realidad de Catalunya. Respuesta a Julián Marías, Aymà, Barcelona 1967 (2ª ed. 1974). Sobre Serrahima, les seves memòries Del passat quan era present, Edicions 62, Barcelona 1972 i ss.
8. "Construir Catalunya" (I), ciclostil, s.l.n.d. (1965), pp. 33-38, reprodut, amb supressions no advertides, a Jordi Pujol: Construir Catalunya, Pòrtic, Barcelona 1980.
9. Id., p. 48.
10. Id., p. 16. Els capítols suprimits són: Un punt bàsic de democràcia i de comunitat, octubre de 1964, pp. 9-10, L'exèrcit d'ocupació, gener de 1965, pp. 27-28, Construir la classe obrera (II), febrer de 1965, pp. 29-32.
11. Dins Construir Catalunya cit., 1960, pp. 261-267.
12. "Informació Comercial Espanola", febrer de 1962 i maig-juny de 1960; Hacia una nueva política económica, Kayrós, Barcelona 1970, on s'afirmava que "resultaría más rentable para todo el país una peseta inver-

tida para resolver los problemas de una región aglomerada, que la misma cantidad invertida en una zona pobre. Incluso repercutiría concretamente en el desarrollo de esa región" i es propugnava una organizació administrativa basada en "metrópolis, comarcas y regiones", amb especial atenció a l'Àrea Metropolitana de Barcelona; Gestión o caos: el área metropolitana de Barcelona, Ariel, Barcelona 1973; La opción europea para la economía española, Guadiana, Madrid-Barcelona 1973. Vegeu també la ponència de Carles Ferrer Salat: Desarrollo regional e integración en Europa (1968) on deia que caldria "una política en que se institucionalizasen las regiones con organismos propios", citat per Eugeni Giralt: Un capítulo de la historia dels empresaris catalans de postguerra: el "Círculo de Economía", dins Economía crítica: una perspectiva catalana, Edicions 62, Barcelona 1973. Sobre el Círculo, Francesc Carulla: Círculo de Economía: una opción de modernización y progreso cit.

13. Ramon Trias Fargas: Catalunya i el modern concepte de regió econòmica, Dalmau, Barcelona 1966, pp. 13-14.
14. R. Trias Fargas: Introducció a l'economia de Catalunya, Edicions 62, Barcelona 1972, pp. 140-141, i pròleg a l'edició en castellà Introducción a la economía de Cataluña, Alianza, Madrid 1974, p. 9. Trias havia utilitzat Walter Isard i altres autors en articles de divulgació per a economistes que havia publicat des de 1956. Fabià Estapé, per la seva banda, també havia divulgat les teories de John R. Hicks, Gunnar Myrdal i Albert Hirschman sobre economia regional. La tradició d'estudis sobre les relacions econòmiques entre Catalunya i la resta d'Espanya, que havia tingut conreadors en Laureà Figuerola, Joan Güell Ferrer, Pere Estasen, Guillem Graell, Carles Pi Sunyer, va tenir continuadors en Ernest Lluch, Jacint Ros Hombravella, Emili Gasch i Martí Parellada, entre altres.
15. R. Trias Fargas: Empresarios de toda España: uníos, "La Vanguardia

- Española", 11 d'abril de 1976. Anteriorment, Trias s'havia referit a unes "clases medias" que considerava "mucho más amplias que la burguesía estricta", "esta clase media en sentido amplio, que es eclecticismo que mira al futuro, pero respeta el pasado, es la que a veces me gustaría representar", "Blanco y Negro", 27 de gener de 1973; havia remarcat que "desde hace cuarenta años está creciendo en Cataluña una clase media. Esta clase media tiene muchos puntos de contacto con la pequeña burguesía. Pero es mucho más amplia y numerosa que la propia burguesía", "Diario de Barcelona", 14 de gener de 1973; i havia explicat que "hay dos derechas: la derecha autoritaria, que opera al margen del pueblo y que se conoce por la ultraderecha, y la derecha democrática, que no existe fuera del proceso democrático, ni puede vivir sin el pueblo en general y sin las izquierdas en particular. La primera será apartada del escenario español por inútil y nociva, mientras la segunda tiene reservada una gran misión en el futuro" i aconsellà: "los hombres de empresa deben olvidarse de alianzas no santas con el autoritarismo y volver a la competencia económica y a la democracia política, cosas ambas que inventaron los burgueses. De otra forma, además de traicionar a su clase, acabarían perdiendo su dinero", "La Vanguardia Española", 4 de setembre de 1974, recollits a R. Trias Fargas: El precio de la libertad, Destino, Barcelona 1976, pp. 62, 91, 216. Vegeu també els reculls de textos Soluciones per a Catalunya, Pòrtic, Barcelona 1977, i Nacionalisme i llibertat, Destino, Barcelona 1979. Sobre Trias, Joan Castellà Gassol: Ramon Trias Fargas. Perfil humano y político, Cambio 16, Madrid 1977.
16. Jordi Pujol: El moment actual, conferència a ESADE, 21 de gener de 1975, a Una política per a Catalunya cit., p. 15.
 17. Jordi Pujol: La immigració, problema i esperança de Catalunya, Nova Terra, Barcelona 1976, pp. 34-36.
 18. Una política per a Catalunya cit., pp. 68-69.

EL CATALANISME INDEPENDENTISTA

1. Les cites provenen dels opuscles de Josep M. Batista Roca: Paraules als amics de Catalunya, Pireneus, 1957; La nova Renaixença, "Vida Nova" núm. 22, Montpeller 1961; La revolució demogràfica a l'Estat espanyol, Perpinyà 1973.
2. El Consell Nacional Català presidit per Batista s'havia fundat en una Conferència Nacional Catalana celebrada el 1953 a Mèxic, en la qual participaren també els separatistes del Centre Català de La Habana dels quals hem parlat en el capítol sobre el catalanisme republicà de postguerra. Cal veure sobretot l'opuscle de Batista: La Catalogne et les droits culturels des nationalités, Consell Nacional Català, 1960, i la Declaració de drets de la Nació catalana aprovada per la II Conferència Nacional celebrada a Mèxic el 1966, així com les altres publicacions de la Societat Catalana d'Estudes Internationales, sota els auspicis del CNC. Sobre el Consell, Miquel Ferrer: La Generalitat de Catalunya a l'exili cit.
3. Manuel Cruells: Per la continuïtat de la Renaixença, Aportació Catalana, Barcelona 1965, i El regionalisme en el món modern, Aportació Catalana, Barcelona 1969, així com altres opuscles de la mateixa col·lecció. Vegeu també Front Nacional de Catalunya: Informe sobre la situació actual, s.l.n.d. (1960). Arran de l'elecció de Jordi Pujol com a president de la Generalitat el 1980, Cruells va exposar la trajectòria comparada dels dos corrents catalanistes, catòlic i independentista, a l'article Quaranta anys després, "Avui", 10 de juny de 1980.
4. Països Catalans. Divisió comarcal, Tarrega 1971; Jordi Ventura: Les llengües europees, Aportació Catalana, Barcelona 1963; Joan Ballester Canals: Per una consciència de país, ciclostil, 1963. La temptativa de dissenyar un mapa ètnic i lingüístic d'Europa en el qual tinguessin cabuda els Països Catalans, que ja havia estat proposada per Batista Roca: Llista de mapes etnogràfics, lingüístics i històrics del Museu

Britànic, SCEI-CNC, 1961?, ha estat represa pel Centre Internacional Escarré per a les Minories Ètniques i Nacionals (CIEMEN) que n'ha publicat una proposta el 1982.

5. Sobre la teoria i la pràctica al Front Nacional de Catalunya (1966) i El nacionalisme d'esquerra i el partit que necessita (1966), d'ans Josep Ferrer: Per l'alliberament nacional i de classe, Avançada, Barcelona-Ciutat de Mallorca-València, 1978, pp. 27 i ss. L'aplicació a la qüestió nacional d'alguns conceptes d'origen marxista, sobretot del corrent hegelian representat per Lukács, com alienació, consciència de classe i falsa consciència, identitat entre subjecte i objecte, totalitat, alliberació, ja havia estat iniciada per Robert Lafont als seus llibres La revolució regionalista (1967), Aportació Catalana, Barcelona 1968, i Sur la France (1968), versió catalana Per una teoria de la nació, Edicions 62, Barcelona 1969. Vegeu el pròleg de Lafont destinat a aquesta darrera edició, que fou prohibit per la censura, a "Nous Horitzons" núm. 18, 1969.
6. Josep Ferrer: Per l'alliberament nacional i de classe cit., p. 53 i ss. Aquesta part teòrica, més una altra estratègica i tàctica redactada per Carles Castellanos estigueren en la base de la Declaració política de principis del Partit Socialista d'Alliberament Nacional dels Països Catalans, ciclostil, març de 1969. El document inicial de Ferrer i la declaració del PSAN incloïen uns punts, suprimits en l'edició legal esmentada, amb els objectius d'expulsió de les forces d'ocupació espanyola i la independència política, la unitat dels Països Catalans, la creació de l'Estat socialista català i la construcció de la societat socialista catalana com a pas vers la societat socialista internacional; tàcticament, es reivindicaven a Catalunya les llibertats sindicals i polítiques i unes "llibertats autonòmiques com les que li conferia l'Estatut del 1932". Una nova edició de la Declaració política de principis del PSAN, ciclostil, 1970, va substituir aquesta darrera referència per la de l'Estatut de 1931. Vegeu

- també el llibret El poble de Catalunya i la República davant l'Estatut, Papers de Treball i Informació, ciclostil, 1972 (reed. Volem l'Estatut, La Magrana, Barcelona 1977).
7. J. Ferrer: Per l'alliberament cit., pp. 85-89.
 8. Id., pp. 104-105.
 9. Id., pp. 117, 151-155.
 10. Id., pp. 138-139.
 11. Id., pp. 140-144.
 12. Id., pp. 145-150, 173-177.
 13. "Quaderns d'alliberament" núm. 1, La Magrana, Barcelona 1977, reproduït també a Debat sobre els Països Catalans cit., pp. 239-255. Vegeu també la ponència de Rafael Castellanos: Sobre nacionalisme i classes socials als Països Catalans, presentada al II Encontre de Ciències Humanes i Socials dels Països Catalans, Ciutat de Mallorca 8-10 de desembre de 1978, "Mayurqa" núm. 18, 1979.
 14. Josep Ferrer: L'aproximació de Rafael Ribó al fet nacional, "Quaderns d'alliberament" núm. 1 cit.
 15. I. Tubella-E. Vinyamata: Les nacions de l'Europa capitalista, La Magrana, Barcelona 1977.
 16. El fenomen nacional, PSAN-provisionals, ciclostil, 1974 (4ª ed. 1976).
 17. I. Tubella-E. Vinyamata: Diccionari del nacionalisme, La Magrana, Barcelona 1978, veus Nació, Nacionalisme, Estat.

EL CATALANISME MARXISTA

1. Segueixo bàsicament l'exposició de Pierre Vilar a Catalunya dins l'Espanya moderna, Edicions 62, Barcelona 1964, vol. 1, pp. 43-44, que cita S. Bloom: The world of Nations, AMS Press, Nova York 1967. Vilar féu el 1978 aquest resum: "1) La nació existeix. 2) És un fet polític. 3) Tota classe dominant s'erigeix en classe nacional. 4) Tota classe

nacional s'identifica amb la nació. 5) La burgesia ho ha fet; el proletariat pot pretendre de fer-ho. 6) El fet nacional pot canviar de sentit, segons la classe que ho assumeixi", dins Nació, Estat, socialisme, Curial, Barcelona 1982.

2. El PSUC féu, al seu 2on. Congrés el 1965, la següent proposta tàctica: "1er. Constitució d'un Consell Provisional de la Generalitat de Catalunya, representatiu de tots els sectors del poble, encarregat d'assumir el poder a Catalunya en desaparèixer la dictadura i de governar durant el període de transició d'acord amb les lleis i prerrogatives de l'Estatut de 1932. 2on. Elecció, per sufragi universal i sistema proporcional, d'un Parlament Català que designaria el President de la Generalitat i el Consell Executiu i elaboraria un nou projecte d'estatut, el qual se sotmetria al referèndum del poble de Catalunya i a l'aprovació de les Corts Constituents", Gregori López Raimundo: Catalunya i la futura democràcia política i social dels pobles d'Espanya, s.l.n.d. Sobre el PSUC d'aquests anys, PSUC: Per Catalunya, la democràcia i el socialisme, introducció de G. López Raimundo, Avance, Barcelona 1976; J.M. Colomer i F. Roca: 45 anys d'història. PSUC 1936-1981, PSUC, Barcelona 1981. De FSF, grup originat a partir de l'evolució socialista d'una part del CC, cal veure La qüestió nacional, "Perspectiva socialista", s.l.n.d. (1967), especialment l'editorial i els articles Fenomenologia del concepte de nació, que distingeix entre poble, nació i estat, i Notas sobre el problema nacional catalán d'Antonio Mir (pseud.), que inclou cites de Bakúin, Lenin, Stalin, Gramsci, Mao i Andreu Nin. Sobre FSF, Carles Monner: Del CC al FSF, "Debat" núm. 4, juliol de 1978 cit. Del FCC, Estatutos del Frente de Liberación Popular, 1962, amb la declaració que "La Confederación FLP-ESBA-FOC es una organización federalista, a partir de un federalismo de base, de abajo a arriba, que articule las diversas unidades socio-geográficas de nuestro país, en aquellas zonas de la Península, como Euzkadi y Catalunya, donde las características generales del medio social presentan una especial voluntad nacional, los trabajadores se constituyen en frentes de lucha autónomos, germen del respeto futuro que la sociedad revolucionaria tendrá con los diversos pueblos ibéricos". La Declaración del Comité Político de las Organiza-

ciones Frente. Julio de 1966 conté expressions com "autodeterminación de las clases trabajadoras", "construcción de las nacionalidades populares", "nacionalismo popular", i la tesi que "las reivindicaciones nacionales, aún expresadas en forma burguesa, son una muestra de democratización que las clases trabajadoras deben sostener", si bé aquest apartat és de probable inspiració de l'organització basca ESBA. Sobre el FOC, Pasqual Maragall: Un intent de reconstrucció de la història del FOC, "Debat" núm. 4, juliol de 1978. Quant al MSC, des de 1945 havia mantingut en la capçalera del seu portaveu "Endavant" el lema "Federació, Democràcia, Socialisme"; en la Declaració del Consell General Interior del Moviment Socialista de Catalunya, febrer de 1967, refermà també l'objectiu d'"assumir prioritàriament la problemàtica de les nacionalitats ibèriques, oferint una opció federal a la crisi de l'Estat centralista". Sobre el MSC d'aquests anys, J.L. Martín Ramos, F. Casares, J. Estivill i altres a "Debat" núm. 5, juliol de 1970. Sobre el socialisme d'aquests anys, Isidre Kolas: La lluita socialista durant el franquisme, "Debat" núm. 12, 1982.

3. Sobre l'Assemblea de Catalunya, Josep M. Colomer: Assemblea de Catalunya, Avance, Barcelona 1976, i Assemblea de Catalunya (1971-1977): el catalanisme popular antifranquista, "L'Avenç" núm. 43, novembre de 1981.

El marxisme-leninisme

1. Josep Moix: I Congrés del PSUC. Informe del secretariat del PSU sobre la situació política i les activitats del Partit presentat pel camara-da..., Edicions Catalunya, Mèxic (1956), apartat El problema nacional; la referència de Pere Ardiaca a les tres etapes del catalanisme a Sobre el projecte de tesis presentat pel Secretariat, dins I Congrés del PSUC. Intervencions, Edicions Treball (1956); Fernando Claudín: Salutació del Partit Comunista d'Espanya. Sobre la qüestió nacional a Espanya, id., que va afirmar el caràcter nacional català del PSUC, en qüestió després de l'expulsió de Comorera, i va propugnar la formació d'un "nou esperit nacional, de contingut democràtic i proletari"; Santiago Carrillo: La

- lucha del proletariado por la dirección del movimiento nacional, intervenció en el Ple del Comitè Central del PSUC de 1958, amb una crida als intel·lectuals del PSUC a portar a terme un estudi marxista de la història de Catalunya i a desenvolupar la lluita ideològica entorn de la qüestió nacional per tal d'elaborar "una ideologia del moviment nacional catalán no nacionalista, no burguesa, sino de substancia socialista"; la influència d'aquest darrer document, citat --com veurem-- per Pere Ardiaca i Jordi Solé Tura en els seus escrits, pot ser mesurada també pel fet que se'n feren almenys tres edicions: "Nuestra Bandera" núm. 20; revisat, corregit i traduït al català a "Nous Horitzons" núm. 2, 1962; i dins l'opuscle XXXV Aniversari de la fundació del PSUC, s.l. n.d. (1971).
2. Consideracions sobre el catalanisme, "quaderns de cultura catalana" publicats pel PSUC núm. 1 (1959?).
 3. L'elaboració d'aquest document fou la següent: per encàrrec del 1 Congrés del PSUC, Pere Ardiaca va escriure, el 1959, un primer esborrany sobre la primera part d'Antecedents històrics, Material d'estudi nº 2. El problema nacional català, 1959; hi van fer aportacions militants del PSUC a París, Mèxic i Barcelona; Francesc Vicens les incorporà en un nou redactat que fou discutit amb Pierre Vilar, Pere Ardiaca, Emili Peydró, Germinal Ros, Gabriel Arrom, Gregori López Raimundo, Francesc Vicens, Jordi Solé Tura i Fernando Claudín, i amb el Comitè executiu del PSUC; Vicens en redactà la versió final que fou editada, Edicions Nous Horitzons, 1961. De la segona part, sobre el segle XX, Ardiaca en redactà l'esborrany dels dos primers capítols abans de la seva detenció el desembre de 1962 i Solé Tura del tercer capítol i les conclusions abans de la seva expulsió del PSUC el desembre de 1964, simultània a la de Claudín i Vicens; s'edità amb algunes esmenes de detall, Edicions Nous Horitzons, s.d. (1966). També hi hagué una reedició de les dues parts en un sol volum, Edicions Nous Horitzons, s.d. (1971). Font: Intervenció de Francesc Vicens, completada per Solé Tura i Francesc Vallverdú, en la presentació de l'Arxiu

històric del PSUC, Fundació Miró, Barcelona, 21 de maig de 1979, i Germinal Ros: L'estudi del problema nacional català durant els anys de la dictadura, "Punt Diari", Girona, 4 d'agost de 1983. Vegeu també les introduccions de M. Sacristán, F. Vallverdú, F. Vicens i J. Sempere a l'edició facsímil d'"Horitzons" I. 1960-1961, Arxiu històric del PSUC, Barcelona 1979, i F. Roca: "Nous Horitzons": marxisme i intel·lectuals, tercer acte, "Recerques" núm. 9, 1979.

4. El problema nacional català, Edicions Nous Horitzons, 1971, p. 2.
5. Id., pp. 3-4.
6. Id., pp. 15-19.
7. Id., pp. 26-29.
8. Material d'estudi nº 2 cit.; El problema nacional català, 1971, cit., pp. 34-35. El document citava aquí les tesis polítiques del I Congrés del PSUC: "El desenrotllament històric, ensems que ha determinat la formació de quatre nacions hispàniques, ha creat i consolidat entre elles llaços polítics, econòmics, culturals i d'amistat fraternal, donant-les en llur diversitat una pàtria comú que és Espanya".
9. El problema nacional català, 1971, cit., pp. 36-37. Vegeu també els articles de Pere Ardiaca: Perspectives d'una solució democràtica del problema nacional català, "Horitzons" núm. 1, 1960; Lluís Rebert (pseud.): La burgesia nacional catalana i la unitat antifranquista, "Nous Horitzons" núm. 4, 1964; i la nota anònima, que cal atribuir-li: ¿Per què "Horitzons" redueix la seva visió de Catalunya al territori de les "cuatro provincias"?, on, esmentant expressament Joan Fuster, s'hi diu que "la història, la llengua i la cultura són una cosa i la nació n'és una altra" i que "la idea de Països Catalans és una reminiscència de la ideologia imperialista de la gran burgesia catalana, és una idea reaccionària, que no podem acollir a "Horitzons" perquè no serviria sinó a crear confusió en el terreny per a la lluita política per a la democratització d'Espanya i per a crear conflictes que no ajudarien a la fraternal col·laboració d'intel·lectuals catalans, balears i valencians en les qüestions de llengua i cultura i de l'estudi de la història", "Horitzons" núm. 3, 1961.
10. El problema nacional català, 1971, cit., pp. 41, 43-44, 49-50, 53.
11. Id., pp. 78-82.

12. Jordi Solé-Tura: Catalanisme i revolució burgesa, Edicions 62, Barcelona 1967, p. 9. A més dels textos citats anteriorment, Solé Tura ja havia exposat algunes de les idees del llibre en el treball conjunt amb Francesc Vallverdú: Les doctrines polítiques, dins Ferran Soldevila i altres: Un segle de vida catalana, Alcides, Barcelona 1961, pp. 137-139, on deia que havia estat "Prat de la Riba, síntesi de les idees federatives amb una visió tradicional i orgànica de la realitat catalana" i que en ell "la concepció federalista d'un Almirall s'emplena... amb el caliu sentimental de la Renaixença i amb la visió pairal i tradicional de la societat catalana pròpia del carlisme". Vegeu també J. Solé-Tura: Ideari de Valentí Almirall, Edicions 62, Barcelona 1974. Sobre Solé Tura, Ignasi Riera: Jordi Solé Tura. L'home, el país, la ciutat, Antoni Bosch, Barcelona 1983.
13. J. Solé Tura: Catalanisme i revolució burgesa cit., pp. 56-57.
14. Id., p. 58.
15. Id., p. 293.
16. Id., pp. 298-301.
17. Vegeu, per exemple, els comentaris de Josep Benet, Enric Prat de la Riba Dachs i Isidre Melas, crítics els dos primers i favorable el tercer, a "Serra d'or", gener de 1968, i la rèplica de Solé Tura al núm. següent; també els comentaris d'Antoni Jutglar: Història crítica de la burgesia a Catalunya, Dopesa, Barcelona 1972, pp. 19-20, 34-35. També l'article de Joan Torras (pseud.): La Nación, realidad histórica, "Realidad" núm. 24, Roma 1972, que segueix de prop Solé Tura i Vilar.
18. Jordi Solé Tura: Catalanismo y revolución burguesa, Edicusa, Madrid 1970, pp. 7-19.
19. Id., 2ª ed. 1974, pp. 7-12.
20. Jordi Solé Tura: Notas sobre el nacionalismo catalán de la posguerra, dins Las ideologías en la España de hoy (coloquio), Seminarios y Ediciones, Madrid 1972, col.loqui celebrat al Departament de Sociologia de la Universitat Autònoma de Madrid el desembre de 1969.

21. Dins Los comunistas y la cuestión nacional, "Bandera Roja" núm. 10, desembre de 1970. Una formulació més matisada: "l'exercici del dret d'autodeterminació, en l'actual fase de lluita, significa crear les condicions polítiques per a una consulta democràtica que permeti a les diferents classes de la societat catalana decidir el tipus de relació amb les classes socials de la resta de l'estat espanyol", a la comunicació al Seminari de treball: "Catalunya com a nació dins de l'estat espanyol"?, fotocòpies, 1973.

Catalanisme i revolució burgesa

1. Isidre Molas: Ideari de Pi i Margall, Edicions 62, Barcelona 1965; Fèlix Cucurull: Orígens i evolució del federalisme català, Graf. Salvà, Barcelona 1970; Josep Termes: El federalisme català en el període revolucionari de 1868-1873, "Recerques" núm. 2, 1972 (traduït al castellà i recollit a Termes: Federalismo, anarcosindicalismo y catalanismo, Anagrama, Barcelona 1976); Josep A. González Casanova: Federalisme i autonomia a Catalunya (1868-1938), Curial, Barcelona 1974; Antoni Jutjar: Pi Margall y el federalismo español, Taurus, 2 vol., Madrid 1976; Isidre Molas: Lliga Catalana, Edicions 62, 2v, Barcelona 1972; Ernest Lluch: El pensament econòmic a Catalunya (1760-1840), Edicions 62, Barcelona 1973.
2. Andreu Nin: Els moviments d'emancipació nacional, Edicions Catalanes de París, 1970; Roger Arnau: Marcisme català i qüestió nacional catalana. 1930-1936, Edicions Catalanes de París, 1974.
3. Fèlix Cucurull: Panoràmica del nacionalisme català, Edicions Catalanes de París, vol. 1, pp. 24-25. La idea del patriotisme social defensiu ha estat exposada per Cucurull en altres textos, com Consideracions entorn dels orígens i de l'evolució del nacionalisme català al Principat, ponència a les 3es Jornades del CIEKEN, 1978, "Nationalia" IV, 1979 (recollida a Cucurull: El fet nacional a través de la història, La Magrana, Barcelona 1980).
4. M. Josep Aubet: Rosa Luxemburg i la cuestión nacional, Anagrama, Barcelona 1977.
5. Partido Comunista de España (internacional): Tesis sobre la llamada

qüestió de las nacionalidades en España en la época de la revolución proletaria, Ediciones Mundo Obrero Rojo, 1969; l'ús dels esquemes de Stalin duia en aquest text a centrar-se en la qüestió colonial i a menysprear la qüestió nacional a països com Espanya; una part d'aquest grup, que se'n separà i donà lloc al Partit del Treball d'Espanya, edità el text de Joaquim Badia i Mikel Iparragirre (pseudònims): Sobre la cuestión nacional en España, "Hacia el socialismo" núm. 7, 1975, on parlaven dels Països Catalans com a "nacionalidad" a l'Estat Mitjana i, en canvi, gràcies al capitalisme i a la burgesia, de Catalunya com a "nación" a l'època contemporània, i propugnaven per a Espanya un Estat unitari multinacional amb reconeixement constitucional del dret d'autodeterminació de les quatre nacions que hi delimitaven. Una altra part d'aquell grup, que va mantenir les sigles PCE(i), sempre seguint els esquemes de Stalin, arribaria a declarar el 1977 que "Catalunya serà independent o no serà Catalunya" i a propugnar una "República d'Assemblees Socialistes de Catalunya", Declaració de principis del Partido Comunista de España (internacional), Sobre la qüestió nacional de Catalunya, ed. bilingüe del PCE(i), 15 d'agost de 1977. L'ús de la doctrina estaliniana era, doncs, un aval retòric per a conclusions polítiques oposades.

6. Seminari de treball: "Catalunya com a nació dins de l'Estat espanyol?", càtedra de Teoria de l'Estat de la facultat d'Econòmiques de la Universitat de Barcelona, Visió històrica: J. Fontana, J. Termes, I. Molas, Visió econòmica: E. Lluch, J. Ros Hombravella, N. Serra, F. Roca, Visió sociològica: J. Borja, A. Pascual, Visió cultural: R. Pelegrero, J. Carbonell, F. Vallverdú, F. Fàrmosa, Visió política: I. Vi-lar, J. A. González Casanova, J. Solé Tura, J. Ferrer, 17 de febrer-6 de juny de 1973, fotocòpies.
7. Josep Fontana: Sobre els orígens del nacionalisme català. Reflexions per a un replantejament, dins Seminari de treball cit.
8. Sobre González Casanova, la seva autobiografia intel·lectual dins el Dossier José A. González Casanova, "Anthropos" núm. 24, 1983.

9. J. A. González Casanova: Federalisme i autonomia a Catalunya (1868-1938), Curial, Barcelona 1974, p. 23.
10. Id., p. 27.
11. Id., pp. 28-29.
12. Id., pp. 67-68.
13. Id., pp. 82-84.
14. Id., pp. 9, 95
15. Id., p. 131.
16. Josep Termes: Un guió sobre els orígens històrics de la "qüestió catalana", "Serra d'or", agost de 1973.
17. J. Termes: El nacionalisme català. Problemes d'interpretació, dins Col.loqui d'historiadors, Barcelona 3-4 de maig de 1974, Fundació Jaume Bofill, Barcelona 1974 (traduït al castellà i recollit a Termes: Federalismo, anarcosindicalismo y catalunismo cit.).
18. Josep Termes. Prou d'identificar nacionalisme i burgèsia!, "Canigó" núm. 387, 8 de març de 1975.
19. I Encontre de Ciències humanes i socials dels Països Catalans a Perpinyà, 19-21 de març de 1976, "Aïnes" núm. 4, Perpinyà 1976.
20. Col.loqui d'historiadors cit.
21. Vegeu, entre altres documents del procés constituent del PSC, Dossier sobre el fet nacional, "Quaderns de formació" núm. 3, Convergència Socialista de Catalunya (1975), amb textos de Marx, Engels, Bauer, Luxemburg, Lenin i els catalans Serra Moret, Nin, Maurín, Fuster, Arquer, Cases Busquets, i una introducció on es presenta el projecte del proletariat com a classe nacional, exercici del dret d'autodeterminació i del dret a l'autonomia de les nacionalitats. També el Capítol III. L'alt ernativa nacional dels treballa-

dors de les bases per a un manifest programa, on s'afirmava que "partint del caràcter permanent del dret d'autodeterminació, els socialistes potenciarèiem un procés obert d'alliberament nacional, la fórmula institucional del qual serà funció de la circumstància històrica" i es presentava la reivindicació d'Estatut d'autonomia com "un primer pas" anterior al de "consolidar i ampliar el marc autonòmic capaç d'establir pactes de constitució federativa o confederativa de l'Estat", Documents aprovats en el Congrés Constituent del PSC, 1976, p. 22.

22. Isidre Melas: Notes sobre la nació, "Debat" núm. 2, 1977.
23. Rafael Ribó: Aproximació metodològica al fet nacional, "Recerques" núm. 4, 1974 (l'article havia estat publicat anteriorment, en francès, a "Contradictions" núm. 4 i fou recollit a Ribó: Sobre el fet nacional. Catalunya, Països Catalans, Estat espanyol, Avance, Barcelona 1977). Vegeu també Rafael Ribó: Interpretacions de la qüestió nacional als Països Catalans a la postguerra, comunicació al Ier col·loqui de "Recerques", cièstíl (1974), on digué que "crec que no hi ha cap "continuum" ideològic entre escala dreta-esquerra i la correcta consideració (afirmació o negació) del fet nacional", i Marxismo, catecismo y cuestión nacional, dins Stalin: El marxismo y la cuestión nacional, Anagrama, Barcelona 1977.
24. Rafael Ribó: Apuntes sobre la purinacionalidad del Estado español, "Avance/intervención" núm. 2, 1976, ed. revisada dins Sobre el fet nacional cit., pp. 22-23, 31, 38.
25. Rafael Ribó: Sobre el fet nacional cit., p. 121.
26. Vegeu els comentaris d'Ernest Lluch, que criticava l'assimilació estaliniana de nacionalisme amb burgesia, atribuint-la a Solé iura i Pierre Vilar, i afirmava que una "alternativa empieza a dibujarse" amb els escrits de Termes que mostraven l'espanyolisme de la burgesia catalana "mientras que un catalanismo más o menos concreto es-

taba en posesión de las clases populares'; Catalanismo y no burguesía, "Tele/exprés", 4 de febrer de 1975; els de Solé Tura, que trobava, en relació amb Termes, que "no creo que de aquí se pueda sacar la conclusión de que sólo ha habido un catalanismo real que es el catalanismo popular", citava Molas i Vilar i particularment González Casanova en qui veia que "la "cuestión catalana" no puede verse desvinculada, en ningún momento, del problema de la construcción del Estado moderno en España" i conclouia que "nos movemos en un enmarañado conjunto de intereses de clase contrapuestos o mezclados y que para moverse dentro de él las simplificaciones son fatales", Federalismo y autonomía, "El Noticiero Universal", 1 de març de 1975; i de González Casanova, segons el qual "históricamente queda claro para mí que todo movimiento nacional en cuanto popular, es obra de las masas. Pero la burguesía supo apropiarse esta riqueza de todos y utilizarla para sus fines de clase en un segundo momento histórico. Tarea posterior sería recuperar, nacionalizar, esta conciencia y esos intereses nacional-populares devolviéndolo al país lo que le pertenece. En este sentido, las ricas aportaciones de Jordi Solé-Tura, Fèlix Cucurull, Josep Termes, Isidre Molas y otros, no sólo no me parecen opuestas, sino perfectamente complementarias", Un autor se confiesa. José Antonio González Casanova habla de "federalisme i autonomia a Catalunya (1868-1938)", "El Ciervo", 15 de març de 1975.

27. J. Solé Tura: Historiografía y nacionalismo. Consideraciones sobre el concepto de nación, "Boletín Informativo, Fundación Juan March" núm. 42, 1975.
28. Jordi Solé Tura: La qüestió de l'Estat i el concepte de nacionalitat, "Paula de canvi" núm. 1, 1976. Una primera versió d'aquest article, amb el mateix títol, ja havia estat presentada al I Encontre

de Ciències humanes i socials dels Països Catalans a Perpinyà cit., "Aïnes" 4, Perpinyà 1978. Vegeu la inspiració d'aquest esquema en l'apartat La formació de la nacionalitat catalana de l'avantprojecte de programa del PSUC: una proposta democràtica i socialista per a Catalunya, Avance, Barcelona 1976, pp. 43-62.

Federalisme i autonomia

1. J. Català (pseud. de P. Ardiaca): L'Estatut de Catalunya i la perspectiva democràtica, "Nous Horitzons" núm. 24, 1972. Vegeu també J. Català: La ruptura democràtica i l'Estatut de 1932, "Nous Horitzons" núm. 28, 1974; P. Abadal (pseud. de P. Ardiaca): La Junta Democràtica d'Espanya i la lluita antifranquista del poble català, "Nous Horitzons" núm. 29, 1974; i l'opuscle Per què l'Estatut del 32?, recull d'editorials de "Treball", Comitè Universitari del PSUC, 1972.
2. Jordi Solé Tura: Nacionalidades y Estado federal, "Avance/intervención" núm. 2, 1976.
3. Rafael Ribó: L'alternativa catalana: l'Estatut del 1932 com a punt de partida, dins Sobre el fet nacional cit., p. 91. Vegeu també Ribó: Autonomia i Constitució, "Nous Horitzons" núm. 36, 1977.
4. Fèlix Cucurull, "Avui", 8 de juliol i 16 de setembre de 1976, recollits a Consciència nacional i alliberament, La Magrana, Barcelona 1976, pp. 6, 19.
5. Ernest Lluch: La reivindicació nacional, dins Per una resposta socialista, 7 x 7, Barcelona 1977, pp. 289-313. Vegeu també l'afirmació que "propugnarem, arribat el moment, la federació de repúbliques lliures i iguals com a fórmula que conjunta el màxim de llibertat nacional per a Catalunya i per a les altres nacions i pobles de l'Estat amb la necessària solidaritat socialista entre tots ells, i molt

particularment amb els menys afavorits pel desenvolupament econòmic i social capitalista", Documents aprovats en el Congrés Constituent del PSC, 1976, p. 22.

6. J. A. González Casanova: Qué son los Estatutos de Autonomía, La Gaya Ciencia, Barcelona 1977, pp. 14-15.
7. Id., p. 20.
8. Id., pp. 64-65.
9. J. A. González Casanova: Notas para una aproximación delimitadora del concepto de "autodeterminación", ponència a la I Assemblea d'intel·lectuals, professionals i artistes de les nacions i regions de l'Estat espanyol, Universitat de Barcelona, gener de 1977, ciclostil. Vegeu el Facte d'abril entre el PSC, la PSC(PSOE) i socialistes independents davant les eleccions generals de 1977, que incloïa, entre els principis, "el reconeixement del dret d'autodeterminació a les nacionalitats i pobles de l'Estat espanyol" i, entre els objectius immediats, "l'exigència constitucional d'una estructura de l'Estat que garanteixi a Catalunya l'aprofundiment de la seva autonomia, més enllà dels nivells previstos en l'Estatut del 1932 i d'acord amb les necessitats reals d'aquest moment, i aboni el procés d'autonomia de les diferents nacionalitats i regions diferenciades de l'Estat espanyol", dins La unitat dels Socialistes de Catalunya, Partit dels Socialistes de Catalunya (PSC-PSOE), Document 1, (1978), i la proposta per al restabliment de la Generalitat després de les eleccions de 1977 a Una explicación necesaria: los socialistas y las negociaciones para la Generalitat, PSC, octubre de 1977.
10. J. A. González Casanova: La lucha por la democracia en Catalunya, Dopesa, Barcelona 1979, p. 11.
11. Id., pp. 16-17.
12. Id., pp. 20-22.
13. Id., pp. 26, 26.
14. Id., pp. 38-39.

15. Id., pp. 66, 68.
16. Id., pp. 66-71.
17. Id., pp. 82-83, 90-91, 93.
18. Id., pp. 225-227.
19. J. A. González Casanova: Federalismo y autonomía. Cataluña y el Estado español 1868-1938, Crítica, Barcelona 1979, pp. 360, 364.
Una exposició teòrica acabada a El Estado de las comunidades autónomas, "Sistema" núm. 38-39, Madrid 1980.

V. EL PROJECTE POLITIC NACIONAL EN LA CONSTITUCIO DE 1978
 =====
 I EN L'ESTATUT DE 1979
 =====

La Constitució espanyola de 1978

1. Jordi Solé Tura: Memoria sobre el proyecto de Constitución, agosto de 1977, dins Los comunistas y la Constitución, Forma, Madrid 1976, pp. 32-33, 40.
2. Jordi Solé Tura: Informe sobre el anteproyecto de Constitución, presentat al Comitè Central del PUS, 7 de gener de 1976, dins Id., p. 94.
3. Miquel Roca Junyent: Una primera aproximación al debate constitucional, dins La izquierda y la Constitución, Taula de canvi, Barcelona 1978, p. 43.
4. Id., p. 45.
5. J. A. González Casanova: La lucha por la democracia en Catalunya, Dopesa, Barcelona 1979, p. 187.
6. Id., p. 190.
7. Josep Benet: Combat per una Catalunya autònoma, Bruynera, Barcelona 1980, p. 275.
8. Id., pp. 243, 270.
9. Lluís M. Kirinacs: Constitució. Paquet d'esmenes, Impr. Tipograf., Torrejón de Ardoz 1976. També Humbert Roma-Jean Anton Sánchez Garreté: La Constitució. Les raons del no, La Magrana, Barcelona 1976.

L'Estatut d'autonomia de Catalunya de 1979

1. Sobre l'Estatut, l'aplec de documents de Jaume Sobrequés i Sebastià Riera: L'Estatut d'autonomia de Catalunya 1979, Edicions 62, Barcelona 1983, i les interpretacions de Lectures de l'Estatut d'Autonomia de Catalunya, "Taula de canvi" extra 2, 1980.
2. "Davant l'elaboració de la primera redacció de l'Estatut de Sau, CDC va presentar altres textos. El més interessant es referia a la possibilitat que els residents a Catalunya conservessin la condició política d'origen", proposta substancialment coincident amb la dels andalusistes del PSA al Congrés de diputats i amb els franquistes d'Aliança Popular, J. Sobrequés-S. Riera: L'Estatut d'autonomia de Catalunya 1979 cit., vol. 1, p. 114; vol. 3, pp. 1.285-1.287; vol. 4, pp. 1.371-1.373.
3. Id., vol. 2, pp. 451 i ss.
4. Id., vol. 4, pp. 1.395-1.396.
5. Vegeu, per exemple, Josep Ferrer: La fi de la comèdia, on deia que "l'Estatut recentment concedit al Principat, així com els altres que es concediran al País Valencià i a les Illes, constitueix una eina important d'institucionalització del sistema hegemònic espanyol als Països Catalans (...). Ara, per primera vegada, els camps resten destriats, la realitat és del tot clara, perquè s'ha clarificat en la pràctica històrica: a una banda, el nacionalregionalisme integrador de la realitat nacional, de la dinàmica nacional dels Països Catalans dins el sistema hegemònic espanyol; a l'altra banda, res, zero; tot està per fer", id., vol. 4, p. 1.827; cf. també pp. 1.835, 1.969.

BIBLIOGRAFIA CONSULTADA

a) Llibres i opuscles

- A Fernando Valls Taberner (1888-1942), Diputació Provincial de Barcelona, Barcelona 1964.
- A Fernando Valls Taberner. Discursos y artículos en homenaje a su memoria, Diputació Provincial de Barcelona, Barcelona 1966.
- ABAD DE Santillán, Diego: El organismo económico de la revolución, (1938), Zero, Madrid 1978.
- ABELLA, Delfí: El nostre caràcter, Dalmau, Barcelona 1961.
- ABELLÁN, José L.: Historia crítica del pensamiento español, Espasa-Calpe, Madrid 1979 i ss.
- El exilio español de 1939, Taurus, Madrid 1978.
- AGUSTI, Ignacio: Un siglo de Cataluña, Destino, Barcelona 1940.
- Cataluña entre tradición y revolución, Ateneo, Madrid 1956.
- Ganas de hablar, Planeta, Barcelona 1974.
- AINAUD de Lasarte, J.M.; JARDI, E.: Prat de la Riba: home de govern, Ariel, Barcelona 1973.
- AINAUD, J.M. i altres: La naixença de Catalunya, Fundació Jaume I, Barcino, Barcelona 1978.
- ALBA, Víctor: Cataluña de tamaño natural, Planeta, Barcelona 1975.
- ALBERT, Esteve: Els problemes de demà, Aportació Catalana, Barcelona 1965.
- ALBERTÍ, Santiago: El republicanisme català i la Restauració monàrquica (1875-1923), Albertí, Barcelona 1972.
- ALIBES, J.M. i altres: La Barcelona de Porcioles, Laia, Barcelona 1975.
- ALMIRALL, Valentí: España tal como es (1886), Anthropos, Barcelona 1983.
- Lo catalanisme (1886), Edicions 62, Barcelona 1979.
- Ideari, a cura de J. Solé Tura, Edicions 62, Barcelona 1974.

- ALOMAR, Gabriel: El futurisme i altres assaigs (1904-1908) a cura d'A-L. Ferrer, Edicions 62, Barcelona 1970.
- ALTHUSSER, L.: La revolución teórica de Marx, Siglo XXI, Mèxic 1967.
- ALVAREZ, Santiago: Las nacionalidades en España. Antecedentes históricos, Forum, Madrid 1978.
- ALVAREZ Bolado, A. El experimento del nacional-catolicismo, Edicusa, Madrid 1976.
- ALVAREZ Puga, Eduardo: Historia de la Falange, Dopesa, Madrid 1969.
- ALVAREZ Solís, Antoni: Ideari de Ferran Valls i Taberner, Dopesa, Barcelona 1973.
- AMENDOLA, Giorgio: La lucha antifascista, Laia, Barcelona 1980.
- Aproximació a la història dels Països Catalans, Ciclostil 1975.
- ARANZADI, Juan: Milenarismo vasco. Edad de oro, etnia y nativismo. Taurus, Madrid 1981.
- ARBELOA, Víctor M.; BATLLORI, Miquel: Arxiu Vidal i Barraquer, Abadia de Montserrat, Barcelona 1971 i ss.
- ARBÓS, Xavier; PUIGSEC, Antoni: Franco i l'espanyolisme, pròleg de Joan Fuster, Curial, Barcelona 1980.
- [ARDIACA, Pere i altres]: El problema nacional català, Edicions Nous Hortizons, 1961, 1968; 2ª ed. 1971.
- ARDIACA, Pere; CLAUDÍN, Fernando: I Congrés del PSUC. Intervencions, Edicions Treball, 1956.
- ARIMANY, Miquel: I els catalans també, Selecta, Barcelona 1965.
- ARLANC, C. i altres: Regionalismo y capitalismo, Akal, Madrid 1978.
- ARMENGOU, Josep: Justificació de Catalunya, Ciclostil, 1958, i La Magrana, Barcelona 1979.
- Escrits de temps incerts, Edicions 62, Barcelona 1965.
- El silenci de Catalunya, Edicions Llibertat Catalana, Perpinyà 1970.
- Nacionalisme català, s.l.n.d. (Berga ? 1977)

- ARNAU, Roger: Cf. BENET, Josep.
- ARQUER, Jordi: El futur de Catalunya i els deures polítics de l'emigració catalana, B. Costa-Amic, Mèxic 1943.
- ARRUFAT Arrufat, Ramon (Ramon de les Borges Blanques): La sol.lució Cambó, Barcelona 1946.
- ARTAL, F.; GASCH, E.; MASSANA, C.; ROCA, F.: El pensament econòmic català durant la República i la guerra (1931-1939), Edicions 62, Barcelona 1976.
- ARTAL, F.; GABRIEL, P.; LLUCH Ec.; ROCA, F. (ed.): Ictineu. Diccionari de les ciències de la societat als Països Catalans (segles XVIII-XX), Edicions 62, Barcelona 1979.
- ARTIS-GENER, Avel.lf: Història en historieta de Catalunya, Edhasa, Barcelona 1977.
- ARTOLA, Miguel: Partidos y programas políticos, 1808-1936, Aguilar, Madrid 1974.
- Aspectos y problemas de la nueva organización de España, cicle de conferències, Universidad de Barcelona, 1939.
- AUBET, María José: Rosa Luxemburg y la cuestión nacional, Anagrama, Barcelona 1977.
- Autonomías: Un siglo de lucha, "Historia 16" extra V, Madrid, abril 1978.
- AUNÓS, Eduardo: Itinerario histórico de la España Contemporánea (1808-1936), Bosch, Barcelona 1940.
- España en crisis (1874-1936), Librería del Colegio, Buenos Aires 1942.
- Cartas al Príncipe, Espasa-Calpe, Buenos Aires 1942.
- Romanticismo y política, Sociedad General Española de Librería, Madrid 1951.
- Discurso de la vida, Madrid 1951.

- AZAÑA, Manuel: La velada de Benicarló (1940), dins de les Obras Completas, vol. 1, Oasis, Mèxic 1966.
- AZQUIN, Benjamín: Estado y Nación, Fondo de Cultura Económica, Mèxic 1968.
- BADIA, J.; IPARRAGIRE, M. (pseud.): Sobre la cuestión nacional en España, "Hacia el socialismo", núm.7, PTE, 1975.
- BADIA Margarit, Antoni M.: Llengua i cultura als Països Catalans, Edicions 62, Barcelona 1975.
- BALCELLS, Albert: Marxismo y catalanismo 1930-1936, Anagrama, Barcelona 1977.
- BALCELLS, Albert i altres: Història dels Països Catalans, Edhasa, Barcelona 1981-1982.
- BALIBAR, E.; DOMINIQUE, R.: Burguesia y lengua nacional, Avance, Barcelona 1977.
- BALLESTER Canals: Per una consciència de país, Ciclostil, 1963.
- Esperit i doctrina internacionals, pròleg de J.M. Batista Roca, Països Catalans Edicions, 1982.
- BALMES, Jaume: De Catalunya, dins Obras completas, vol. XIII, Balmes, Barcelona 1925.
- Antología de sus escritos políticos, a cura de Joan B. Soler-vicens, Espasa-Calpe, Madrid 1939.
- BARCELÓ, Pau; CIRICI, Alexandre: Murals per la llibertat, Abadia de Montserrat, Barcelona 1977.
- BARRERA, Heribert: La autonomía de Cataluña y la construcción de una nueva España, conferència pronunciada el dia 8 de setembre de 1981 a Sitges, Universitat Internacional Menéndez Pelayo, fotocòpia.

- BATISTA Roca, Josep M.: Cataluña, Liverpool 1952.
- Paraules als amics de Catalunya, Pirineus 1957:
 - La Catalogne et les droits culturels des nationalités, CNC, 1960.
 - La nova Renaixença, "Vida Nova", núm. 22, Montpeller 1961.
 - La desintegració d'Espanya i les idees de Toynbee, "Vida Nova", Montpeller 1968.
 - Els catalans fora del govern i de l'Administració de l'Estat espanyol, Cambridge 1973.
 - La revolució demogràfica a l'Estat espanyol, Perpinyà 1973.
- BATLLE, mossèn: Escrits de ..., presentats per Jordi Galí, Estela, Barcelona 1966.
- Nous escrits de ..., presentats per Jordi Galí, Estela, Barcelona 1971.
- BATLLORI, Miquel: Vuit segles de cultura catalana a Europa, Selecta, Barcelona 1959.
- Galeria de personatges. De Benedetto Croce a Jaume Vicens Vives, Vicens-Vives, Barcelona 1975.
 - Entre la història i la cultura, Edicions 62, Barcelona 1979.
- BAUER, Otto: La cuestión de las nacionalidades y la socialdemocracia (1924), Siglo XXI, Madrid 1979.
- BAULÓ, P.E. Cf. MUÑOZ Espinalt, Carles.
- BENET, Josep: Maragall i la Setmana tràgica, Edicions 62, Barcelona 1964.
- El doctor Torras i Bages en el marc del seu temps, Estela, Barcelona 1968.
 - Catalunya sota el règim franquista. Informe sobre la persecució de la llengua i la literatura catalanes pel règim del general Franco, Edicions Catalanes de París, 1973.

- BENET, Josep (Roger Arnau): Marxisme català i qüestió nacional catalana 1930-1936, Edicions Catalanes de París 1974.
- BENET, Josep: Desfeta i redreçament de Catalunya, Crítica, Barcelona 1979.
- Combat per una Catalunya autònoma, Bruguera, Barcelona 1980.
- Fets i personatges, Abadia de Montserrat, Barcelona 1981.
- BERGER, G. i altres: Federalismo y federalismo europeo, Tecnos, Madrid 1965.
- BERNAL, John D.: Història social de la ciència, Edicions 62, Barcelona 1967.
- BETRAN Güell, Felipe: Rutas de la victoria, Librería Farré y Asensio, R. Farré sucesor, Barcelona 1939.
- BLADE Desumvila, A.: Geografia espiritual de Catalunya (segons les teories de Francesc Pujols), Biblioteca Catalana, Mèxic 1944.
- BLOOM, Salomon: El mundo de las naciones. El problema nacional en Marx, Siglo XXI, Madrid 1975.
- BOBBIO, Norberto i altres: El marxismo y el Estado, Avance, Barcelona 1976.
- BOFILL Mates, Jaume: L'altra concòrdia (1930), a cura de J. Casasas Ymbert, La Magrana, Barcelona 1983.
- Una política catalanista, Lliberia Catalonia, Barcelona 1933.
- BONET, Lluís M.: Quins són els partits polítics de Catalunya, La Gaya Ciencia, Barcelona 1977.
- BORGES Blanques, Ramon de: Cf. ARRUFAT Arrufat, Ramon.
- BORRÁS, José: Políticas de los exilados españoles 1944-1950, Ruedo Ibérico, París 1976.
- BOSCH Gimpera, Pere: Espanya (1937), pròleg de Miquel Tarradell, Edicions 62, Barcelona, 1978.
- La formación de los pueblos de España, Imprenta Universitaria, Mèxic 1945.

- BOSCH Gimpera, Pere: Cataluña, Castilla, España, Las Españas, México 1960.
- La España de todos, Seminarios y Ediciones, Madrid 1976.
- Memòries, Edicions 62, Barcelona 1980.
- BRICALL, Josep M.: Política Econòmica de la Generalitat, Edicions 62, Barcelona 1970, 1980.
- BROSSA, Jaume: Regeneracinnisme i modernisme (1892-1907), a cura de J. Ll. Marfany, Edicions 62, Barcelona 1969.
- BULLEJOS, José: El nacionalismo, Centro de Estudios y Documentación Social, México 1965.
- BURGOS, Javier de (pseud.): España: por un Estado federal, Argos Vergara, Barcelona 1983.
- BURGOS Mazo, Manuel de: ¿Quién es España?, La Gavidia, Sevilla, 1940.
- BUSQUETS Bragulat, Julio: Introducción a la sociología de las nacionalidades, Edicusa, Madrid 1971.
- CALVO Serer, Rafael: España sin problema, Rialp, Madrid 1949.
- CAMBÓ, Francesc: Entorn del feixisme italià, Llibreria Catalònia, Barcelona 1925.
- Les dictadures, Llibreria Catalònia, Barcelona 1929.
- Per la concòrdia, Llibreria Catalònia, Barcelona 1930.
- Meditacions. Dietari, I. (1936-1940); II. (1941-1946), Alpha, Barcelona 1982.
- Memòries (1876-1936), Alpha, Barcelona 1981.
- CAMINAL, Miquel: Joan Comorera i la revolució democràtica, tesi doctoral, Facultat d'Econòmiques de la Universitat de Barcelona, 1983.
- CAMPANALS, Rafael: Ideari, a cura d'A. Balcells, Pòrtic, Barcelona 1973.
- CAMPO, Salustiano del i altres: La cuestión regional española, Edicusa, Madrid 1977.

- CANDEL, Francesc: Els altres catalans, Edicions 62, Barcelona 1964.
 --- Inmigrantes y trabajadores, Planeta, Barcelona 1972.
 --- Encara més sobre els altres catalans, Curial, Barcelona 1973.
- CÁNOVAS, Antonio: Antología, a cura de Joan B. Solervicens, Espasa-Calpe, Madrid 1941.
- CANYELLES, B.; VIDAL, F.: L'oposició antifranquista a les Illes, Moll, Palma de Mallorca 1977.
- CANELLAS, Anton: La meva proposta a Catalunya: l'alternativa democrata-cristiana, Nova Terra, Barcelona 1967.
- CAPDEVILA, Josep M.: Del retorn a casa, Pòrtic, Barcelona, 1971.
- CAPELLA, Llorenç: Les ideologies polítiques a Mallorca, Moll, Palma de Mallorca 1975.
- CAPMANY, Antoni: Ideari, a cura d'E. Giralt Raventós, Edicions 62, Barcelona 1965.
- CARANDELL, Luis: Los españoles, Ediciones de Cultura Popular, Barcelona 1968.
- CARANDELL, Lluís: Celtiberia Show, Guadiana, Madrid 1970.
 --- Celtiberia bis, Guadiana, Madrid 1972.
- CARDÓ, Carles: Histoire spirituelle des Espagnes. Etude historico-psychologique du peuple espagnol, Editions des portés de France, París 1946.
 --- Les dues tradicions. Historia espiritual de les Espanyes, Claret, Barcelona 1977.
- CARDONA, Eduard: La democràcia cristiana, Bruguera, Barcelona 1967.
- CARMONA, Angel: Dues Catalunyes. Jocsfloralescos i xarons, Ariel, Barcelona, 1967.
- CARO Baroja, Julio: El mito del carácter nacional. Meditaciones a contrapelo, Seminarios y Ediciones, Madrid 1970.
 --- Los vascos, Istmo, Madrid 1980.

- CARPANI, Ricardo: Nacionalismo revolucionario y nacionalismo burgués, Zero, Madrid 1976.
- CARR, E.H.: Nationalism and after, MacMillan, Londres 1968.
- CARRERAS, Luis: Grandeza cristiana de España, Les frères Douladoure, Tolosa de Llenguadoc 1938.
- [CARRERAS de Nadal, R.; MANENT, Albert]: Le Vatican et la Catalogne, 2^a ed. ampliada, Edicions Catalanes de París, 1971.
- CARRERE d'Encausse, H.; BOURDET, Y.: Comunistas y/o nacionalistas, amb una nota de M. Barceló, Anagrama, Barcelona 1977.
- CARRETERO Nieva, Luis: Las nacionalidades españolas, Las Españas, Mèxic 1948.
- CARRETERO Jiménez, Anselmo: La personalidad de Castilla en el conjunto de los pueblos hispánicos (1960), Hyspamérica, Sant Sebastià 1977.
- Las nacionalidades españolas, Hyspamérica, Sant Sebastià 1977.
- Carta de Brest. Declaració sobre la lluita contra l'imperialisme a l'Europa occidental, ECT-PSAN-p, Països Catalans 1976.
- CARULLA, Francesc: Círculo de Economía: una opción de modernización y progreso, Barcelona 1983.
- CASASSAS Simó, Lluís: Barcelona i l'espai català, Curial, Barcelona 1978.
- CASTELLÀ Gassol, Joan: Ramon Trías Fargas. Perfil humano y político, Cambio 16, Madrid 1977.
- CASTELLET, J.M.: Iniciació a la poesia de Salvador Espriu, Edicions 62, Barcelona 1971.
- Josep Pla o la raó narrativa, Destino, Barcelona 1977.
- CASTELLET, J.M.; MOLAS, J.: Poesia catalana del segle XX, Edicions 62, Barcelona 1963.
- CASTRO, Américo: La realidad histórica de España, Porrúa, Mèxic, 1954.
- CASTRO, Fidel: Discours de la Révolution, Union Générale d'Editions, París 1966.

- Catalunya, avui. Reflexió d'uns cristians en el vint-i-cinquè aniversari de la Proclamació Universal dels drets de l'home. Barcelona, 10 de desembre de 1973. Impr. régionale, Tolosa de Llenguadoc.
- CHAEOD, Federico: L'idea di nazione, Laterza, Roma 1974.
- CHEVALIER, Los grandes textos políticos desde Maquiavelo hasta nuestros días, Aguilar, Madrid 1967.
- Círculo de Economía: Hacia una nueva política económica, Kayrós, Barcelona 1970.
- Gestión o caos: el área metropolitana de Barcelona, Ariel, Barcelona 1973.
- La opción europea para la economía española, Guadiana, Madrid-Barcelona 1973.
- CIRICI, Alexandre: L'art català contemporani, Edicions 62, Barcelona 1970.
- CLAUDIN, Fernando: La crisis del movimiento comunista internacional. De la Komintern al Kominform, Ruedo Ibérico, París 1970.
- Documentos de una divergencia comunista, El Viejo Topo, Barcelona 1978.
- COLE, G.D.H.: Historia del pensamiento socialista. Fondo de Cultura Económica, Mèxic 1975.
- COLL, Josep; PANÉ, Josep: Josep Rovira, Ariel, Barcelona 1978.
- COLOMER, Jaume i altres: Els grups polítics a Catalunya. Partits i programes, estudi introductor de Jordi Borja, Avance, Barcelona 1976.
- COLOMER, Josep M.: Assemblea de Catalunya, Avance, Barcelona 1976.
- Els estudiants de Barcelona sota el franquisme, Curial, Barcelona 1978.
- COLOMER, Josep M.; ROCA, Francesc: 45 anys d'història. PSUC 1936-1981 PSUC, Barcelona 1981.

- COLOMER, Josep m.: Nosaltres els catalans. Una visió crítica de la Catalunya actual, Laia, Barcelona 1983.
- COMAMALA, Romà: Introducció a Catalunya, Abadia de Montserrat, Barcelona 1976.
- El pi de les tres branques. Què sé dels Països Catalans, Abadia de Montserrat, Barcelona 1977.
- COMAS, Joan: Cf. LLORENS, Josep M.
- COMAS, Ramon: Gomà-Vidal i Barraquer: dues visions antagòniques de de l'Església del 1939, Laia, Barcelona 1974.
- COMIN, Alfonso C.: España del Sur, Tecnos, Madrid, 1965.
- Notícia de Andalucía, Edicusa, Madrid 1970.
- Juventud obrera y conciencia de clase, Edicusa, Madrid 1974.
- COMISIONS OBRERES (CCOO): Documentos básicos de Comisiones Obreras, Delegación Exterior de CCOO, 1966.
- COMORERA, Joan: Extracte de l'informe del company ... Secretari General del Partit Socialista Unificat de Catalunya pronunciat en la primera sessió del Comité Central celebrat a Anvers, els dies 2 i 3 de Març del 1939, s.l.n.d.
- La línia nacional del PSU de C (Ponència aprovada pel C.C. el mes d'abril del 1939 i pel Secretariat de la Internacional Comunista el mes de juny del mateix any), Ciclostil, París, 1939.
- Contra la guerra imperialista i per l'alliberació social de Catalunya. Informe de .. als militants del PSU de Mèxic DF, el 8 de setembre del 1940. PSUC (secció catalana de la Internacional Comunista), s.d. (1940).
- Carta oberta a un separatista, Mèxic 1942.
- El problema de les nacionalitats a Espanya. Text íntegre de la conferència donada per ..., Secretari General del Partit Socialistes Unificats de Catalunya (I.C.) el 26 de març de 1942 a l'estatge de l'Agrupació Amics de Catalunya, Publicacions Catalunya, MèxP 1942.

- COMORERA, Joan: Els enemics de la unitat combatent dels catalans. Conferència pronunciada per ..., Secretari General del Partit Socialista Unificat de Catalunya, al Casal Català de Mèxic el dia 18 de desembre del 1943, Comissió de Propaganda de la Delegació del Comitè Central del Partit Socialista Unificat de Catalunya, Mèxic, s.d.
- Reforma constitucional soviètica, Publicacions Retorn, Santiago de Xile 1944.
- La nació en la nova etapa històrica, Ciclostil, Mèxic 1944.
- COMPTE, Jaume: Jaume Compte i el Partit Català Proletari, a cura d'I. Tubella, La Magrana, Barcelona 1977.
- CONANGLA Fontanilles, Josep: Ensenyances històriques i deduccions polítiques, s.l.n.d. (La Habana 1941).
- Hecho y conciencia del nacionalismo catalán, s.l.n.d. (La Habana 1944).
- Las nacionalidades ibéricas. Confederación o separatismo, s.l. (La Habana) 1944.
- Consell Nacional Català (CNC): Declaració dels drets de la Nació Catalana, Mèxic 1966.
- The Iberian Nations. Facts about Catalonia, Free Catalonia, Nova York 1943.
- Declaració política. Londres, 12 d'agost de 1944, C.N.C., (1944).
- The case of Catalonia. Appeal to the United Nations at the International Organisation Conference San Francisco, CNC, California 1945.
- Als catalans de dins i de fora de Catalunya. Una crisi decisiva de la nostra política, Catalunya 1947.
- CONVERGENCIA Socialista de Catalunya (CSC): Dossier sobre el fet nacional, "Quaderns de formació" núm. 3, CSC, 1975.

- CORCUERA Atienza, Javier: Orígenes, ideología y organización del nacionalismo vasco (1876-1904), Siglo XXI, Madrid 1979.
- COROMINES, Joan: El que s'ha de saber de la llengua catalana, Moll, Palma de Mallorca 1972.
- CORREDOR, Josep M.: El món actual i el nostre país, Selecta, Barcelona 1962.
- De casa i d'Europa, Selecta, Barcelona 1971.
- CORTÉS, Donoso: Antologia, a cura d'Antonio Tovar, Ediciones FE, Madrid 1940.
- COSTA, Joaquín: Oligarquía y caciquismo. Colectivismo agrario y otros escritos (1898-1901), Alianza, Madrid 1967.
- COSTA, Pere O.: Jordi Pujol, Cambio 16, Madrid 1977.
- CREXELL, Joan: Prensa catalana clandestina 1970-1977, Crit, Barcelona 1977.
- La fi del cagaelàstics. Poesia política anònima 1939-1979, La Magrana, Barcelona 1980.
- Els fets del Palau i el Consell de guerra a Jordi Pujol, La Magrana, Barcelona 1982.
- Si és boig que el tanquin! (poesia popular anònima 1977-1982), El Llamp, Barcelona 1983.
- CROSSMAN, R.H.S.: Biografía del Estado moderno, Fondo de Cultura Económica, Mèxic 1965.
- CRUELLS, Bartomeu: Converses amb cinc polítics, Reus Edicions, Reus 1977.
- CRUELLS, Manuel: Per la continuïtat de la Renaixença, Aportació Catalana, Barcelona 1965.
- Els no catalans i nosaltres, Aportació Catalana, Barcelona 1965.
- Els silencis de Catalunya, Aportació Catalana, Barcelona 1966.
- El regionalisme en el món modern, Aportació Catalana, Barcelona 1969.

- CRUSELLAS, Joan: Els pobles joves, Nova Europa, Barcelona 1958.
- CUCÓ, Alfons: El valencianisme polític, 1874-1936, Edicions Catalanes de París, 1971.
- CUCURULL, Fèlix: Orígens i evolució del federalisme català, Gràf. Salvà, Barcelona 1970.
- Panoràmica del nacionalisme català, Edicions Catalanes de París, 1975.
- Consciència nacional i alliberament, La Magrana, Barcelona 1978.
- El fet nacional a través de la història, La Magrana, Barcelona 1980.
- Catalunya, nació sotmesa, Nova Terra, Barcelona 1981.
- DD.AA: Catalunya: una comunitat? les conseqüències del fet immigratori, Fundació Jaume Bofill, Barcelona 1978.
- Col·loqui d'historiadors, Fundació Jaume Bofill, Barcelona 1974.
- Conèixer la història de Catalunya, Vicens-Vives, Barcelona 1983.
- Debat sobre els Països Catalans, Curial-La Magrana, Edicions 62-Anagrama-Abadia de Montserrat, Laia- 7 x 7, Barcelona 1977.
- Francesc Cambó i Batlle en el seu centenari (1876-1976), Gràfiq. Casacuberta, Barcelona 1977.
- Història del socialisme a Catalunya, 1939-1972, "Debat" núm. 4-5, Barcelona 1978.
- Homenaje a Cataluña, "La Jirafa", nums. 13-14, Barcelona 1958.
- Homenaje de Cataluña liberada a su caudillo Franco, Fomento de la Producción Nacional, s.l.n.d. (Barcelona 1939).
- Horizonte español 1966, Ruedo Ibérico, París 1966.
- Horizonte español 1972, Ruedo Ibérico, París 1972.
- Immigració i reconstrucció nacional a Catalunya, Fundació Jaume Bofill-Blume, Barcelona 1980.

- DD.AA.: Informació sobre el socialisme a Suècia i sobre els moviments nacionalistes del Quebec i d'Europa oriental, (compilació de Jordi Pujol), ciclostil, 1964?.
- Justificació i exigències d'una afirmació nacionalista, avui (compilació de Jordi Pujol), ciclostil, 1968.
- La consciència cristiana i els nacionalismes, presentació de Jordi Pujol, Estela, Barcelona 1966.
- La immigració, "Qüestions de vida cristiana", núm. 31, Abadia de Montserrat, Barcelona 1966.
- La immigració a Catalunya, Edima, Barcelona 1968.
- La izquierda y la Constitución, Taula de Canvi, Barcelona 1978.
- Las ideologías en la España de hoy (coloquio), Seminarios y Ediciones, Madrid 1972.
- Lectures de l'Estatut d'Autonomia de Catalunya, "Taula de Canvi", extra 2, 1980.
- Les terceres vies a Europa, Nova Terra, Barcelona, 1975.
- Libro Blanco de Cataluña, Edicions de la Revista de Catalunya, Buenos Aires 1956.
- Miscel·lània Cardó, Ariel, Barcelona 1962.
- Notícia econòmica de Catalunya, "Información Comercial española", núm. 342, Madrid, febrer de 1962.
- Relaciones de las culturas castellana y catalana. Encuentros de intelectuales. Sitges, 20-22 diciembre 1981, Generalitat de Catalunya, Departament de la Presidència, Barcelona 1983.
- Seminari de treball "Catalunya com a nació dins de l'Estat espanyol?", Càtedra de Teoria de l'Estat de la facultat d'Econòmiques de la Universitat de Barcelona, fotocòpies, 1973.
- DALMAU, Josep: Distensions cristiano-marxistes, Edicions 62, Barcelona 1967.

- DALMAU, Josep: La crisi del PSOE vista des del conflicte Pallach-Reventós, Pòrtic, Barcelona 1979.
- DAVIS, H.B: Nacionalismo y socialismo, Península, Barcelona 1975.
- DEUTSH, Karl W.: Nationalism and social communication, M.I.T. Press, 1969.
- El nacionalismo y sus alternativas, Paidó's, Buenos Aires 1971.
- DÍAZ, Elías: Pensamiento español 1939-1975, Edicusa, Madrid 1976.
- DÍAZ Esculies; Daniel: El Front Nacional de Catalunya (1939-1947), La Magrana, Barcelona 1983.
- DÍAZ Plaja, Fernando: La España franquista en sus documentos, Plaza y Janés, Barcelona 1976.
- DÍAZ Plaja, Guillem: Mentalizar sobre la región. Una posibilidad llamada Catalunya, Dopesa, Barcelona 1976.
- Documents del Concili Vaticà II, introducció d'A.M. Escarré, Estela Barcelona 1966.
- DURAN Ventosa, Lluís: Regionalisme i federalisme (1905), pròleg d'Enric Prat de la Riba, Editorial Catalana, Barcelona 1922.
- La esencia de los nacionalismos. Sus virtudes y sus peligros, Tor, Buenos Aires 1939.
- Intoxicación oriental de Occidente, Argos, Barcelona-Buenos Aires 1949.
- La unitat d'Europa. La unitat del món. Destino, Barcelona 1953.
- DZJUBA, Ivan: La opresión de las nacionalidades en la URSS, Hacer, Barcelona 1980.
- El poble de Catalunya i la República davant l'Estatut, papers de Treball i Informació, càclostil, 1972.
- ELÍAS de Tejada, Francisco: Las Españas. Formación histórica. Tradiciones regionales, Ambos Mundos, Madrid s.d. (1948?).
- ELLIOT, John H.: La España imperial 1469-1716, Vicens-Vives, Barcelona 1965.

- ELLIOT, John H.: La Revolta catalana 1598-1640. Un estudi sobre la decadència d'Espanya, Vicens-Vives, Barcelona 1966.
- ELORZA, Antonio: La utopía anarquista bajo la Segunda República Española, Ayuso, Madrid 1973.
- Ideologías del nacionalismo vasco, L'Haranburu, Sant Sebastià 1978.
- Els partits polítics en la Catalunya d'avui, Edicions Catalunya, 1974.
- Equip contracorrent: Fet nacional català i lluita de classes (1931-1977), 1977.
- ESCARRE, Aureli M.: "Montserrat és vostre". Textos de Belascoain a Viboldore, Abadía de Montserrat, Barcelona 1978.
- ESPRIU, Salvador: Primera història d'Esther (1948), Edicions 62, Barcelona 1966.
- La pell de brau (1960), dins Poesia, Obres completes (OC), vol. 1, Edicions 62, Barcelona 1977.
- Llibre de Sinera (1963) OC, cit., vol.1.
- ESTAPE, Fabià i altres: Joan Miró, Frederic Mompou, Pierre Vilar, doctors honoris causa, Universitat de Barcelona, 1979.
- ESTAT Català. França (EC): Programa de realitzacions immediates que el Consell Executiu a França posa a la consideració dels dirigents i militants del Partit "Estat Català". Perpinyà, s.d. (1945).
- ESTEBAN, J. de; LÓPEZ Guerra, L.: La crisis del Estado franquista, Labor, Barcelona 1977.
- ESTEBAN, Jorge de: Constituciones españolas y extranjeras, Taurus, Madrid 1977.
- ESTELRICH, Joan: La question des minorités et la Catalogne, Payot, Lausana 1929.
- Catalunya endins, Llibreria Catalònia, Barcelona 1930.
- Las profecías se cumplen, Montaner y Simón, Barcelona 1948.
- La falsa paz, Montaner y Simón, Barcelona 1949.

- FABRE, J.; HUERTAS, J.M.; RIBAS, A.: Vint anys de resistència catalana (1939-1959), La Magrana, Barcelona 1978.
- FABREGAT, Amadeu: Partits polítics al País Valencià, E. Climent, València 1976.
- FANÉS, Félix: La vaga de tramvies del 1951, Laia, Barcelona 1977.
- FAULÍ, Josep: L'interludi tràgic 1939-1975, Edicions 62, Barcelona 1981.
- Converses amb deu líders, Abadia de Montserrat, Barcelona 1980.
- FEBRES, Xavier: L'art de mirar-se el melic a Catalunya, Edicions 62, Barcelona 1982.
- Ma. Aurèlia Capmany i Pasqual Maragall caminant junts per la ciutat, Laia, Barcelona 1983.
- FELICE, Renzo di: Il fascismo. Le interpretazioni dei contemporanei e dei storici, Laterza, Bari 1970.
- FERRANDO Badía, Juan: Formas de Estado desde la perspectiva del Estado regional, Instituto de Estudios Políticos, Madrid 1965.
- Las autonomías regionales en la Constitución italiana de 1947, Instituto de Estudios políticos, Madrid 1967.
- El Estado unitario, el federal y el Estado regional, Tecnos, Madrid 1978.
- FERRATER Mora, Josep: Las formas de la vida catalana, Agrupació Patriòtica Catalana, Santiago de Xile 1944.
- Les formes de la vida catalana i altres assaigs, Edicions 62, Barcelona 1980.
- Cuestiones españolas, "Jornadas" núm. 35, Colegio de México, 1945.
- Obras selectas, Revista de Occidente, Madrid 1967.
- FERRER, Josep: Per l'alliberament nacional i de classe (escrits de clandestinitat), Avançada, Barcelona-Ciutat de Mallorca-València 1978.
- FERRER, Miquel: La Generalitat de Catalunya a l'exili, Aymà, Barcelona 1977.

- FERRER Calbetó, F.: Nacionalismo económico español, Impr. Subirana, Barcelona 1934.
- Política nacionalista, Establecimientos Cerón, Cadis 1939.
- FICHTE, J.G.: Discursos a la nación alemana (1808), Taurus, Madrid 1968.
- FIGUERAS, Josep M.: Catalunya com a exemple, CEHC, Barcelona 1976.
- FIGUERUELO, Antonio: Cataluña: crónica de una frustración, próleg de M. Vázquez Montalban, Guadiana, Madrid 1970.
- FOIX, Pere: Serra i Moret, Editores Mexicanos Unidos, Mèxic 1967.
- FONTANA LÁZARO, Josep: Aribau i la indústria cotonera a Catalunya, Dalmau, Barcelona 1963.
- La quiebra de la monarquía absoluta, Ariel, Barcelona 1971.
- Cambio económico y actitudes políticas, Ariel, Barcelona 1973.
- Hacienda y Estado 1823-1830, Instituto de Estudios Fiscales, Madrid 1974.
- La historia, Salvat, Barcelona 1974.
- La crisis del Antiguo régimen 1808-1833, Crítica, Barcelona 1979.
- FONTANA, J.; NADAL, J.: España, 1914-1970, dins CIPOLLA, C.M. i altres: Historia económica de Europa, vol. 6, Ariel, Barcelona 1980.
- FONTANA Tarrats, José M.: Destino y constitución de España, Vicesecretaría de Educación Popular, Madrid 1945.
- Los catalanes en la guerra de España, Samarán, Madrid 1951.
- La lucha por la industrialización de España, Editora Nacional, Madrid 1953.
- Los españoles ante el año 2.000, Samarán, Madrid 1957.
- Abel en tierra de Caín. El separatismo y el problema agrario, hoy, Ariel, Barcelona 1968.
- FRANCO Salgado-Araujo, Francisco: Mis conversaciones privadas con Franco, Planeta, Barcelona 1976.

- Frente de Liberación Popular (FLP): Estatutos del ..., 1962.
- Declaración del Comité Político de las Organizaciones Frente, julio 1966, FLP-FOC-ESBA, 1966.
- Front Nacional de Catalunya (FNC): Per una política catalana. Text de l'informe aprovat per la Segona Conferència del ..., 1947.
- Informe sobre la situació actual, s.l.n.d. (1960).
 - Declaració de principis i d'acció política de ..., ciclostil, 1974.
- FUSTER, Joan: Qüestió de noms, Aportació Catalana, Barcelona 1962.
- Nosaltres els valencians, Edicions 62, Barcelona 1962.
 - El País Valencià, Destino, Barcelona 1962.
 - Diccionari per a ociosos, Edicions 62, Barcelona 1964.
 - L'home, mesura de totes les coses, Edicions 62, Barcelona 1967.
 - Contra el Noucentisme, Crítica, Barcelona 1977
 - Un país sense política, La Magrana, Barcelona 1976.
 - Literatura catalana contemporània, Curial, Barcelona 1978.
 - Destinat (sobretot) a valencians, E. Climent, València 1979.
 - Ara o mai, Tres i Quatre, València 1981.
 - País Valencià, per què?, Tres i Quatre, València 1982.
- GABANCHO, Patrícia: Cultura rima amb confitura, Edicions 62, Barcelona 1980.
- GALÍ, Jordi: Saint-Exupéry o la llibertat de l'esperit, Edicions 62, Barcelona 1965.
- GALÍ, Raimon: Problemes de la nostra generació, problemes del nostre temps. Ponència, ciclostil (1955).
- Criteris i regles, ciclostil (1955).
 - Senyals de camí, Arc, Barcelona 1964.
 - Els camins de l'estimar 1971-1980, autor, Igualada 1981.
- GALLO, Max: Histoire de l'Espagne franquiste, Marabout, Paris 1969.
- GANIVET; Angel: Idearium español (1897), Bruguera, Barcelona 1983.

- GARCÍA, Cipriano i altres: Sindicalismo en Catalunya, Majoría,   Madrid 1977.
- GARCIA de Enterría, Eduardo: Revolución francesa y Administración contemporánea, Taurus, Madrid 1972.
- GARCIA Nieto, M.C.; DONEZAR, J.M.: La España de Franco 1939-1973, Guadiana, Madrid 1975.
- GARCÍA Pelayo, Manuel: Derecho constitucional comparado, Revista de Occidente, Madrid 1967.
- GARCÍA Venero, Maximiano: Historia del nacionalismo catalán, Editora Nacional, Madrid 1957.
- GAY de Montellà, R.: Mediterrranismo y atlantismo, Juventud, Barcelona 1943.
- La integració d'Europa, Dalmau, Barcelona 1961.
- GAZIEL: Obra Catalana Completa, Selecta, Barcelona 1970.
- Meditacions en el desert (1946-1953), Edicions Catalanes de París, 1974.
- GEORGEL, Jacques: Le franquisme. Histoire et bilan (1939-1969), Seuil, Paris 1970.
- GERPE, Manuel: L'Estatut d'autonomia de Catalunya i l'Estat integral, Edicions 62, Barcelona 1977.
- GIMÉNEZ Caballero, Ernesto: Genio de España(1932), Planeta, Barcelona 1983.
- GIMENEZ Caballero, Ernesto: Amor a Catalunya, Ruta, Madrid, 1942.
- Memorias de un dictador, Planeta, Barcelona 1979,
- GINER, Salvador: Historia del pensamiento social, Ariel, Barcelona 1975.
- GIRARDET, Raoul: Le nationalisme français. Anthologie 1871-1914, A. Colin, París, 1966.
- GOMÁ, Isidro: Por Dios y por España. Pastorales, instrucciones pastorales y artículos, discursos, mensajes, apéndice 1936-39, Rafael Casulleras, Barcelona 1940.

- GOMÀ, Isidro: Pastorales de la guerra de España, estudi preliminar de Santiago Galindo Herrero, Rialp, Madrid 1955.
- GOMIS, Juan: Examen de la democracia cristiana, Estela, Barcelona 1964.
- GONZÁLEZ Casanova, Josep A.: Comunicación humana y comunidad política Tecnos, Madrid 1968.
- Federalisme i autonomia a Catalunya (1868-1938), Curial, Barcelona 1974.
- Federalismo y autonomía. Cataluña y el Estado español 1868-1938 Crítica, Barcelona 1979.
- Qué son los Estados de Autonomía, La Gaya Ciencia, Barcelona 1977.
- La lucha por la democracia en Catalunya, Dopesa, Barcelona 1979
- Teoría del Estado y Derecho constitucional, Vicens-Vives, Barcelona 1980.
- GRAMSCI, Antonio: Il Risorgimento, Riuniti, Roma 1977.
- Letteratura e vita nazionale, Riuniti, Roma 1977.
- GUANSE, Domènec: Cataluña y el imperialismo castellano, Centre Català, Santiago de Xile 1944.
- La constant inconstància catalana, Impr. Mediterrànea, Santiago de Xile (1951?).
- GUELL, comte de: Journal d'un expatrié catalan (1936-1945), Rocher, Mónaco 1946.
- GUELL Ferrer, J.: Escritos económicos, Barcelona 1880.
- GRAELL, Guillermo: La cuestión catalana, A. López Robert, impr., Barcelona 1902.
- GUARDIOLA, Carles-Jordi: Per la llengua. Llengua i cultura als Països Catalans. 1939-1977, La Magrana, Barcelona 1981.
- GUBERN, Romà: "Raza" (Un ensueño del general Franco), Ediciones 99, Madrid 1977.

- GUIOMAR, Jean-Yves: L'idéologie nationale. Nation. Représentation. Propriété, Champs Libre, París 1974.
- GUTIERREZ Contreras, Francisco: Nación, nacionalidad, nacionalismo, Salvat, Barcelona 1980.
- HAUPT, G.; LOWY, M.; WEIL, C.: Los marxistas y la cuestión nacional, Fontamara, Barcelona 1981.
- HAYES, Carlton J.H.: El nacionalismo. Una religión, UTEHA, Mèxic 1966
- HEGEL, G.W.F.: Lecciones sobre la filosofía de la historia universal, (1830), Alianza, Madrid 1980.
- HERDER, J.G.: Encara una filosofía de la historia, Laia, Barcelona, 1983.
- HEINE, Hartmut: La oposición política al franquismo, Crítica, Barcelona 1983.
- HERNÁNDEZ, Francesc: La identidad nacional en Cataluña, Vicens-Vives, Barcelona 1983.
- HERRERO, Javier: Los orígenes del pensamiento reaccionario español, Edicusa, Madrid 1973.
- HERRERO de Miñón, Miguel: Nacionalismo y constitucionalismo, Tecnos, Madrid 1971.
- Història d'una política. Actuacions i documents de la Lliga regionalista, 1901-1933, Biblioteca de Lliga Catalana, Barcelona 1933.
- HO CHI MINH: Scritti, lettere, discorsi del Presidente, 1920-1967, Feltrinelli, Milà 1968.
- HOBBS, Thomas: Leviatán (1651), Editora Nacional, Madrid 1981.
- HOBBSBAWM, E.J. Revolucionarios. Ensayos contemporáneos, Ariel, Barcelona 1978.
- HOBBSBAWM, Eric J. i altres: Storia del marxismo, Einaudi, Roma 1978 i ss. (Bruguera, Barcelona 1979 i ss).
- HURTADO, Amadeu: 1875-1950. Pensament polític i social, Ariel, Barcelona 1977.

- HURTADO, Amadeu: Quaranta anys d'advocat, Xaloc, Mèxic 1956, 1958, i Ariel, Barcelona 1969.
- HURTADO, Víctor: La situació actual i l'esdevenidor de Catalunya, conferència donada el 7 de maig de 1966 al Casal de Catalunya de París, ciclostil.
- IBARRURI, Dolores: España, Estado multinacional, Editions Sociales, París 1970.
- IBORRA, Josep: Fuster portàtil, Tres i Quatre, València 1932.
- INFANTE, Blas: El ideal andaluz (1914), Consejería de Cultura de la Junta de Andalucía, 1932.
- Institut International de Philosophie Politique: L'idée de nation, Presses Universitaires de France, París 1969.
- JARDÍ, Enric: Tres diguem-ne desarrelats. Pijoan. Ors. Gaziol, Selecta, Barcelona 1966.
- Eugeni d'Ors. Vida i obra, Aynà, Barcelona 1967.
- JÁUREGUI, G.: Ideología y estrategia política de ETA (1958-1968). Siglo XXI, Madrid 1980.
- JOAN XXIII: Pacem in terris, Nova Terra, Barcelona 1963.
- Josep Benet. Dossier bio-bibliogràfic, Comissions de suport a la candidatura de Josep Benet a la Presidència de la Generalitat, ciclostil, Barcelona 1980.
- JOSEPH Mayol, Miquel: Opus IV. Exode 1939. De retorn a Catalunya, Pòrtic, Barcelona 1974.
- Joventuts d'Esquerra Republicana-Estat Català (JEREC): Congrés celebrat a Montauban el 29 de juliol del 1945, Secretariat de Propaganda de JEREC 1945.
- JUANOLA Massó, J.: Nació i Estat, Moviment de Lliberació Nacional (Burdeus?) 1958.
- JUTGLAR, Antoni: Ideologías y clases en la España Contemporánea, Edicusa, Madrid 1968.

- JUTGLAR, Antoni: Historia crítica de la burguesia a Catalunya, Dopesa, Barcelona 1972.
- Pi Margall y el federalismo español, Taurus, Madrid 1976.
- KAMESKA, E.: Nationalism. The Nature and Evolution of an Idea, E. Arnols, Londres 1976.
- KOHN, Hans: Historia del nacionalismo, Fondo de Cultura Económica, México 1949.
- El nacionalismo. Su significado y su historia, Paidó's, Buenos Aires 1966.
- LAFONT, Robert: La revolució regionalista, Mediterrània, Barcelona 1968.
- Per una teoria de la nació, Edicions 62, Barcelona 1969.
- LAIN Entralgo, Pedro: España como problema (1949), Aguilar, Madrid 1956.
- A qué llamamos España, Espasa-Calpe, Madrid 1971.
- LARRONDE, Jean-Claude: El nacionalismo vasco. Su origen y su ideología en la obra de Sabino Arana-Goir, Txertoa, Sant Sebastià 1977.
- Las regiones españolas ante la asociación con Europa, Sociedad de estudios y Publicaciones, Madrid 1966.
- LEDESMA Ramos, Ramiro: ¿Fascismo en España? (1935), Ariel, Barcelona 1968.
- LENIN, V.I.: Notas críticas sobre el problema nacional (1913), dins Obras completas, vol. 19, Cartago, Buenos Aires 1969 i ss.
- El derecho de las naciones a la autodeterminación (1914), dins Obras completas, vol. 21, cit.
- El proletariado revolucionario y el derecho de las naciones a la autodeterminación (1915), dins Obras completas, vol. 23, cit.
- Les murs ont la parole: mai 68, Tchou, París 1968.

- LIZCANO, Pablo: La generaci3n del 56, Grijalbo, Barcelona 1981.
- LLORENS, Josep M.(Joan Comas): L'Església contra la República espanyola, Impr. Régionale, Tolosa de Llenguadoc 1960.
- LLORENS Jordana, Rodolf: La Ben Nascuda. Réplica a "La Ben Plantada" de Xènius en les seves noces d'argent, Avant, Vilafranca del Penesès 1937.
- Com han estat i com som els catalans, Ariel, Barcelona 1968.
- LLUCH, Ernest: El pensament econ3mic a Catalunya (1760-1840), Edicions 62, Barcelona 1973.
- La via valenciana, E. Climent, València 1976.
- LLUCH, Ernest i altres: Economia crítica: una perspectiva catalana, Edicions 62, Barcelona 1973.
- LLULL, Anselm: Cf. MIR, Gregori.
- LOCKE, John: Assaig sobre el govern civil (1690), Laia, Barcelona 1982.
- LOEWENSTEIN, Karl: Teoría de la Constituci3n, Ariel, Barcelona 1965.
- L3PEZ Aranguren, Eduardo: La conciencia regional en el proceso auton3mico espa3ol, CIS, Madrid 1983.
- L3PEZ del Castillo, Lluís: El català a través dels temps, Reforma de l'Escola, Barcelona 1980.
- L3PEZ Pina, A.; ARANGUREN, E.: La cultura política de la España de Franco, Taurus, Madrid 1976.
- L3PEZ Raimundo, Gregori: Per una soluci3n democràtica a la crisi de la dictadura, PSUC, 1964.
- Catalunya i la futura democràcia política i social, PSUC, 1965.
- Informe del Comitè Central al III Congrés del PSUC, Barcelona 1973.
- PSUC: Per Catalunya, la democràcia i el socialisme, Avance, Barcelona 1976.
- La inmigraci3n en Catalunya, conferència al Club Siglo XXI, PSUC, Barcelona 1979.

- LÓPEZ Rodó, Laureano: Política y desarrollo, Aguilar, Madrid 1970.
 --- Nuevos horizontes del desarrollo, Aguilar, Madrid 1972.
- LÓPEZ Rodó, L.; AZNAR, Manuel; PORCIOLES, J.M. de: Tres actitudes de hoy, ante la Barcelona del mañana, próleg de Matías Vega Guerra, Gráf. Central, Barcelona 1962.
- LORENZO, César M.: Les anarchistes espagnols et le pouvoir, 1868-1969, Seuil, París 1969.
- MACHIAVELLI, N.: El Príncipe (1513), Alianza, Madrid 1981.
- MACHADO, Antonio: Campos de Castilla (1907-1917), dins Poesias completes, Austral, Madrid 1969.
- MAINER, José-Carlos: Falange y Literatura, Labor, Barcelona 1971.
- MAILUQUER de Motes, Jordi: El socialismo en España 1833-1868, Crítica, Barcelona 1977.
- MANCINI, D.S.: Il principio di Nacionalità, La Voce, Roma 1920.
- MANENT, Albert: Literatura catalana en debat, Selecta, Barcelona 1969.
 --- La literatura catalana a l'exili, Curial, Barcelona 1976.
- MAÑE FLAQUER, Juan: El regionalismo, Imprenta Barcelona, Barcelona 1887
- MAO Zedong: Análisis de las clases de la sociedad china (1926), dins Obras escogidas, vol. 1, Ediciones en Lenguas Extranjeras, Pekin 1976.
 --- La nueva democracia (1940), dins Obras escogidas, cit., vol.2.
- MARAGALL, Joan: Oda a Espanya (1898), dins Obras completes, Selecta, Barcelona 1970, pp. 171-172.
- MARAGALL, Jordi: El pensament filosòfic. Segles XVIII i XIX, Dopesa, Barcelona 1978.
- MARAVALL, José Antonio: El concepto de España en la Edad Media, Instituto de Estudios Políticos, Madrid 1964.
 --- Estado moderno y mentalidad social, Revista de Occidente, Madrid 1972.

- MARAVALL, José A.: Dictadura y disentimiento político. Obreros y estudiantes bajo el franquismo, Alfaguara, Madrid 1978.
- MARCEY, José M.: Mi ciudad y yo. Veinte años en una alcaldía. 1940-1960, Barcelona, 1963.
- MARFANY, Joan Lluís: Aspectes del Modernisme, Curial, Barcelona 1975.
- MARITAIN, Jacques: Humanisme integral, pròleg de J.M. Piñol, Edicions 62, Barcelona 1966.
- MARSAL Juan F.: Pensar bajo el franquismo, Península, Barcelona 1979.
- MARSAL, J.F.; MERCADE, F.; HERNÁNDEZ, F.; OLTRA, B.: La nació com a problema. Tesis sobre el cas català, Edicions 62, Barcelona 1979.
- MARTÍ Gómez, José: Joan Reventós. Retrato de un líder político y su obra, Planeta, Barcelona 1980.
- MARTÍNEZ Alier, Juan: La estabilidad del latifundismo, Ruedo Ibérico, Paris 1968.
- MARTÍNEZ-Marí Odena, J.M.: La immigració a Barcelona, Dalmau, Barcelona 1964.
- MARTÍNEZ del Val, J. M.: ¿Por qué no fue posible la Falange?, Planeta, Barcelona 1976.
- MARX, K; ENGELS, F.: Revolución en España, Ariel, Barcelona 1960.
- MARX, Karl: Manifiesto del partido comunista (1848), dins Obras de Marx y Engels (OME), vol.9, Grijalbo, Barcelona 1976.
- MARX; ENGELS, KAUTSKY, BAUER, RENNER, LUXEMBURG, STALIN: El marxismo y la cuestión nacional, Avance, Barcelona 1976.
- MASPONS Anglasell, F.: Catalunya-Estat, Tip. Emporium, Barcelona 1932.
- El Dret català, Barcino, Barcelona 1954.
- La crisi de l'Edat Moderna, Moll, Palma de Mallorca 1956.
- L'esperit del dret públic català, Barcino, Barcelona 1963.

- MASSIP, Salvador: Diversidad y contrastes de las regiones ibéricas, La Habana 1942.
- MASSOT Muntaner, Josep: Aproximació a la història religiosa de la Catalunya contemporània, Abadia de Montserrat, Barcelona 1973.
- L'Església catalana al segle XX., Curial, Barcelona 1975.
- L'Església catalana entre la guerra i la postguerra, Dalmau, Barcelona 1978.
- Els creadors del Montserrat modern, Abadia de Montserrat, Barcelona 1979.
- MAURÍN, Joaquim: Los hombres de la dictadura (1930), Anagrama, Barcelona 1977.
- La revolución española (1932), Anagrama, Barcelona 1977.
- Revolución y contrarrevolución en España (1935), Ruedo Ibérico, París 1966.
- MAZZINI, G.: Pacto de fraternidad de la joven Europa, dins EBENS-TEIN, W.: Pensamiento político moderno, Madrid 1961.
- MELIÀ, Josep: Els mallorquins, Palma de Mallorca 1967.
- Informe sobre la lengua catalana, Magisterio Español, Madrid 1970.
- La nació dels mallorquins, Selecta, Barcelona 1977.
- MENÉNDEZ PIDAL, Ramón: Los españoles en la Historia, dins Historia de España, vol. 1, Espasa-Calpe, Madrid 1963.
- MERCADEÉ, Francesc: Cataluña: intelectuales políticos y cuestión nacional, Península, Barcelona 1982.
- MINOGUE, K.R.: Nacionalismo, Paidós, Buenos Aires 1968.
- MIR, Gregori (Anselm Llull): El mallorquinisme polític 1840-1936, Edicions Catalanes de París, 1975.
- MIRAVITLLES, Jaume: Barcelona, latitud Nova York, longitud París (assaig econòmic), Pòrtic, Barcelona 1971.

- MIRÓ, Fidel: Cataluña, los trabajadores y el problema de las nacionalidades (la solución federal). Editores Mexicano Unidos, Mèxic 1962.
- MISERACHS, Xavier: Barcelona blanc i negre, Aymà, Barcelona 1964.
- MOIX, Josep: I Congrés del PSUC. Informe del secretariat del PSU sobre la situació política i les activitats del Partit presentat pel camarada ..., Edicions Catalunya, Mèxic 1956.
- MOLAS, Isidre: Lliga Catalana. Un estudi d'estasiologia, Edicions 62, Barcelona 1972.
- Cambó y el Centro Constitucional, Alberto Corazón, Madrid 1970.
- El sistema de partits polítics a Catalunya (1931-1936), Edicions 62, Barcelona 1972.
- La ciutat llunyana, Edicions 62, Barcelona 1981.
- MOLAS, Joaquim: La literatura de postguerra, Dalmau, Barcelona 1966.
- Una cultura en crisi, Edicions 62, Barcelona 1971.
- Lectures crítiques, Edicions 62, Barcelona 1975.
- MOLAS, J.; MASSOT Muntaner J., (edit): Diccionari de la Literatura catalana, Edicions 62, Barcelona 1979.
- MOLINERO, C.; YSÀS, P.: L'oposició antifeixista a Catalunya (1939-1950), La Magrana, Barcelona. 1981.
- MONERS, Jordi: Síntesi d'història dels Països Catalans, La Magrana, Barcelona 1976.
- MONTESQUIEU, C.L. de Lecondat: Del espíritu de las Leyes, Tecnos, Madrid 1972.
- MONTSEGUR, Georges: Notre grande amie la Catalogne, Montpellier(1943).
- MONTSERRAT, Jordi de: Cf. VILAR, Costa, Joan.
- MORAL, José María del: El ayer y el mañana del regionalismo, Editora Nacional, Madrid 1963.
- MOREU Rey, Enric: El pensament il·lustrat a Catalunya, Edicions 62, Barcelona 1966.

- MORODO, Raúl: Acción española. Orígenes ideológicos del franquismo, Túcar, Madrid 1979.
- MOUNIER, Emmanuel: La difunta cristiandat, Edicions 62, Barcelona 1969.
- Revolución personalista y comunitaria, Zero, Madrid 1975.
- Moviment Socialista de Catalunya (MSC): Declaració del Consell General Interior del ..., 1967.
- Movimiento Libertario Español-CNT en Francia(MLE-CNT): Memoria del Congreso de Federaciones locales celebrado en París del 1º al 12 de mayo de 1945. Dictámenes, Comité Nacional, 1945.
- Dictámenes y resoluciones del 2º Congreso del ..., Tolosa de Llenguadoc 1947.
- MOYA, Carlos: El poder económico en España (1939-1970), Túcar, Madrid 1975.
- MUÑOZ Espinalt, Carles (P.E.Bauló): Del poder català, Grup Joven-tut Catalana de Buenos Aires 1962.
- Seny no és tímidesa, Aportació Catalana, Barcelona 1965.
- Pensar en català, El Llamp, Barcelona 1983.
- NADAL, Jordi: El fracaso de la revolución industrial en España, Ariel, Barcelona 1975.
- NAIRN, Tom: Los nuevos nacionalismos en Europa, Península 1979.
- NIN, Andreu: Les dictadures dels nostres dies, Llibreria Catalònia, Barcelona 1930.
- Els moviments d'emancipació nacional, (1935), pròleg d'Oriol Puigvert (pseud. de Josep Benet), Edicions catalanes de París 1970.
- NINYOLES, Rafael Ll.: Bases per a una política lingüística democràtica a l'Estat espanyol, E. Climent, València 1976.
- OLIVER, J.; PAGES, J.; PAGES, P.: La prensa clandestina, 1939-1956, Planeta, Barcelona 1978.
- OLTRA, Benjamín: Pensar en Madrid, Euros, Barcelona 1976.

- OLTRA, B.; MERCADES, F.; HERNANDEZ, F.; La ideología nacional catalana, Anagrama, Barcelona 1981.
- Once tesis sobre la cuestión nacional en España, Anthropos, Barcelona 1983.
- 11 de Setembre (La Diada en fotografies i textos), Laia, Barcelona 1976.
- 11 de Setembre de 1977. El poble treballador per la sobirania nacional, La Magrana 1977.
- ORS, Eugeni d': La Ben Plantada (1911). Gualba la de mil veus (1915), Edicions 62, Barcelona 1980.
- Glosari (1906-1921) a cura de Josep Murgades, Edicions 62, Barcelona 1982.
- ORS, Eugenio d': Nuevo glosario, Aguilar, Madrid 1949.
- Novísimo glosario, Aguilar, Madrid 1946.
- Lidia de Cadaqués, Planeta, Barcelona 1982.
- ORTEGA y Gasset, José: España invertebrada (1922), Revista de Occidente, Madrid 1967.
- OSSORIO y Gallardo, Angel: Historia del pensamiento político catalán durante la guerra de España con la República francesa (1793-1795), Grijalbo, Barcelona 1977.
- PABÓN, Jesús: Cambó, Alpha, Barcelona 1952.
- PALLACH, Josep: El nostre combat (Acció i perspectiva del socialisme a Catalunya), MSC, París, s.d. (1954).
- La democràcia, per fer què?, Nova Terra, Barcelona 1975.
- PÁNIKER, Salvador: Conversaciones en Cataluña, Kayrós, Barcelona 1966.
- Conversaciones en Madrid, Kayrós, Barcelona 1969.
- PARPAL, J.A.; LLADÓ, J.M.: Ferran Valls i Taberner. Un polític per a la cultura catalana, Ariel, Barcelona 1970.

- Partido Comunista de España (internacional) (PCE (i)): Tesis sobre la llamada cuestión de las nacionalidades en España en la época de la revolución proletaria, Ediciones Mundo Obrero Rojo, 1969.
- Declaració de principis del ... sobre la qüestió nacional de Catalunya, ed. bilingüe, PCE (i), 1977.
- Partit Obrer d'Unificació Marxista (POUM): Resposta al President de Catalunya. Lletre oberta al senyor Churchill, Perpinyà, s.d. (1944?).
- Plan de reivindicaciones políticas y sociales del POUM, Ediciones La Batalla, París 1946.
- Partit Socialista d'Alliberament Nacional (PSAN) dels Països Catalans: Declaració política de principis del..., ciclostil, 1969, 2ª ed. retocada, 1970.
- Partit Socialista d'Alliberament Nacional (PSAN) -provisionals: El fenomen nacional, ciclostil 1974.
- Partit Socialista Unificat de Catalunya (PSUC): Una proposta democràtica i socialista per a Catalunya, Avance, Barcelona, 1976.
- IV Congrés. Amb la veu de tots, Laia, Barcelona 1973.
- Partit Socialista de Catalunya (PSC): Documents aprovats en el Congrés Constituent del PSC, 1975.
- Partit dels Socialistes de Catalunya (PSC-PSOE): La unitat dels Socialistes de Catalunya, Document 1, 1978.
- Una explicación necesaria: los socialistas y las negociaciones para la Generalitat, PSC, 1977.
- Patronato Municipal de la Vivienda: Conversaciones sobre inmigración interior, Barcelona 19 a 22 de octubre de 1965, Ayuntamiento de Barcelona, 1966.
- PAU VI: Populorum progressio, Nova Terra, Barcelona 1967.
- PEIRÓ, Joan: Escrits, 1917-1939, a cura de P. Gabriel, Edicions 62 Barcelona 1976.

- PEIRO, Joan: Problemas y cintarazos, Rennes 1946.
- PEYRÍ, Antoni: El poder polític. El problema Catalunya-Espanya, París 1972.
- PERE SISE (pseud. col·lectiu): Raons d'identitat del País Valencià. E. Climent, València 1977.
- [PEREZ GONZALEZ, Antoni]: Programa, CC, s.l.n.d. (1960)
- PI MARGALL, Francesc: La reacción y la revolución (1854), Anthropos, Barcelona 1982.
- Las nacionalidades (1876), Edicusa, Madrid 1972.
- La qüestió de Catalunya, pròleg d'A. Rovira Virgili (1915), Altafulla, Barcelona 1979.
- Ideari, a cura d'I. Molas, Edicions 62, Barcelona 1965.
- PI SUNYER, Carles: Aptitud econòmica de Catalunya, Barcino, Barcelona 1927-1929.
- El comerç de Catalunya amb Espanya, Club del Llibre Català, Mèxic 1959.
- La República y la guerra. Memorias de un político catalán, Oasis, Mèxic 1975.
- Memòries de l'exili, I. El Consell Nacional de Catalunya 1940-1945, II. El govern de la Generalitat. París, 1945-1948, Curial, Barcelona 1978, 1979.
- PIJOAN, Josep: La lluita per la cultura (1903-1910), a cura d'E. Jardí, Edicions 62, Barcelona 1968.
- PINILLA de las Heras, Esteban: Immigració i mobilitat social a Catalunya, Fundació Jaume Bofill, Barcelona 1973-1978.
- PINYOL Balásch, Josep: La sobirania nacional, pròleg de Jordi Carbonell, autor, Barcelona 1982.
- PITARCH I. i altres: Partits i parlamentaris a la Catalunya d'avui (1977-1979), Edicions 62, Barcelona 1980.

- PLA, Josep: El meu país, dins Obra Completa (OC), vol. 7, Destino, Barcelona 1966 i ss.
- Homenots OC, vols. 11,16,21,29, cit.
- Francesc Cambó, OC cit., vol. 25.
- Notes del capvesprol, OC cit., vol. 35.
- PLA Deniel, Enrique: Las dos ciudades. Carta pastoral con motivo de la guerra española, 30 de setembre de 1936, s.l. (Salamanca).
- PLAJA, Hermós: Dos conferencias, Mèxic 1948.
- PORCEL, Baltasar: Los encuentros, Destino, Barcelona 1969.
- Debat català. Polèmica-diàleg amb la intel.lectualitat castellana, Selecta, Barcelona, 1973.
- Josep Pallach, AC, Barcelona 1977.
- Jordi Pujol, AC, Barcelona 1977.
- Josep Tarradellas, AC, Barcelona 1977.
- PORCIOLES, Josep M. de: Palabras a la ciudad, La Polígrafa, Barcelona 1973.
- Mi adiós a Barcelona, Barcelona 1973.
- POULANTZAS, Nicos: Poder político y clases sociales en el Estado capitalista, Siglo XXI, Mèxic 1969.
- Sobre el Estado capitalista, Laia, Barcelona 1974.
- PRAT de la Riba, E.; MUNTANYOLA, P.: Compendi de doctrina catalanista, Il.lustració Catalana, Barcelona, 1894.
- PRAT de la Riba, Enric: La nacionalitat catalana (1906), Edicions 62, Barcelona 1978.
- PRIMO de Rivera, José Antonio: Falange y Cataluña, Delegación Nacional de Prensa y Propaganda de FET y de las JONS, Saragossa, s.d. (1939).
- José Antonio y Cataluña, S.N. de Propaganda, s.l.n.d. (1939).
- PUGÈS, Manuel: Cómo triunfó el proteccionismo en España, Barcelona 1931.

- PUIG Ferrater, Joan: Memòries polítiques, Aymà, Barcelona 1981.
- PUJOL, Jordi: La immigració, problema i esperança de Catalunya, Nova Terra, Barcelona 1976.
- Des dels turons a l'altra banda del riu (escrits de presó), Pòrtic, Barcelona 1978.
- "Construir Catalunya" (I), ciclostil (1964-1965).
- Construir Catalunya, Pòrtic, Barcelona 1980.
- Una política per a Catalunya, entrevista-epíleg de M. Ibáñez Escofet, Nova Terra, Barcelona 1976.
- QUINTANA, Josep M.: Els menorquins i l'autonomia, Moll, Palma de Mallorca 1977.
- RAGUER, Hilari: La Unió Democràtica de Catalunya i el seu temps (1931-1939), Abadia de Montserrat, Barcelona 1976.
- RAMÍREZ, Luis: Cf. RINCÓN, Luciano.
- RAMOS Oliveira, Antonio: La unidad nacional y los nacionalismos españoles, Grijalbo, Mèxic 1971.
- RECALDE, José Ramón: La construcción de las naciones, Siglo XXI, Madrid 1982.
- REGLÁ, Juan: Historia de Cataluña, Alianza, Madrid 1974.
- RENAN, Ernest: ¿Qué es una Nación? (1882), Instituto de Estudios Políticos, Madrid 1958.
- REVENTÓS, Joan i altres: Per una resposta socialista, 7 x 7, Barcelona 1977.
- RIBAS, Albert: L'economia catalana sota el franquisme (1939-1953), Edicions 62, Barcelona 1978.
- RIBAS, Frederic: L'autodeterminació en el pensament econòmic català, Dalmau, Barcelona 1978.
- RIBÓ, Rafael: Sobre el fet nacional. Catalunya, Països Catalans, Estat espanyol, Avance, Barcelona 1977.
- RIDRUEJO, Dionisio: Escrito en España, Losada, Buenos Aires 1962.
- Casi unas memorias, Planeta, Barcelona 1976.

- RIERA Clavillé, Manuel: Acción europeísta, Barna, Barcelona 1963
- RIERA, Ignasi: Jordi Solé Tura. L'home, el país, la ciutat, Antoni Bosch, Barcelona 1983.
- RIGOL Roig, Joan: Crisi i país, pròleg de Jordi Pujol, La Llar del Llibre, Barcelona 1982.
- RINCÓN, Luciano (Luís Ramírez): Nuestros primeros veinticinco años, Ruedo Ibérico, París 1964.
- RIQUER, Borja de: Lliga regionalista. La burguesia catalana i el nacionalisme (1898-1904), Edicions 62, Barcelona 1977.
- ROCA, Encarna: Qui és català, Dopesa, Barcelona 1978.
- ROCA, Francesc: Política econòmica i territori a Catalunya 1901-1936, pròleg de Pabià Estapé i introducció d'Ernest Lluch, Ketres, Barcelona 1979.
- ROCA Farreras, J.Narcís: El catalanisme progressiu (1873-1890), a cura de Jordi Llorens, La Magrana 1983.
- ROCA JUNYENT, Miquel: Per què no? Una proposta catalana per a la modernització de l'Estat, Pòrtic, Barcelona 1982.
- ROCKER, Rudolf: Nacionalismo y cultura, La Piqueta, Madrid 1977.
- RODINSON, Maxime: Sobre la cuestión nacional (1968-1971), Anagrama, Barcelona 1975.
- RODRIGO, Antonina: Doctor Trueta. Héroe anónimo de dos guerras, Plaza y Janés, Barcelona 1977.
- ROMA, Humbert; SÁNCHEZ Carreté, Joan A.: La Constitució. Les raons del no, La magrana, Barcelona 1978.
- ROS HOMBRAVELLA, J. i altres: Capitalismo español (1939-1959). De la autarquía a la estabilización, pròleg de J. Sardà, Edicusa, Madrid 1973.
- ROS HOMBRAVELLA, J.: Política económica española (1959-1973), pròleg de F. Estapé, Ariel, Barcelona, 1979.
- ROSSINYOL, Jaume: Le problème national catalan, Mouton, París 1974.
- ROUSSEAU, J.J.: Du contrat social (1762), Union Général d'editions, París 1963.
- ROVIRA Virgili, Antoni: Historia de los movimientos nacionalistas, Minerva, Barcelona 1912-1914.

- ROVIRA Virgili, Antoni: El nacionalisme (1916), Gotal, Barcelona 1978.
- Nacionalisme i federalisme (1917), pròleg d'Isidre Molas, Edicions 62, Barcelona 1982.
- Història Nacional de Catalunya (1922-1934), La Gran Enciclopedia Vasca, Bilbao 1972 i ss.
- Resum d'història del catalanisme (1936), a cura d'A. Sallés, La Magrana, Barcelona 1983.
- Els corrents ideològics de la Renaixença Catalana, Barcino, Barcelona 1966.
- ROYO Villanova, Antonio: Treinta años de política española, Librería Santarén, Valladolid 1940.
- RUBIÓ, Nicolás M.: La patrie latine. De la Méditerranée à l'Amérique, La Nouvelle Edition, París 1945.
- RUIZ Calonja, J.: Panorama del pensament català contemporani, Vicens-Vives, Barcelona 1963.
- SACRISTÁN, Manuel: Sobre Marx y marxismo, Icària, Barcelona 1933.
- SAENZ de Santamaría, Carlos: Qué son los nacionalismos, La Goya Ciencia, Barcelona 1976.
- SAGARRA, Joan de: Las rumbas de..., Kayrós, Barcelona 1971.
- SALRACH, Josep M.: El procés de formació nacional de Catalunya, Barcino, Barcelona 1956.
- SALVI, Sergio: Le nazione proibite. Guida a dieci colonie "interne" dell'Europa occidentale, Vallecchi, Florència 1973.
- SANCHEZ Albornoz, Claudio: España. Un enigma histórico, Sudamericana, Buenos Aires 1956.
- SANTS Oliver Miquel dels: Història i política (1906-1915), a cura de Gregori Mir, Edicions 62, Barcelona 1975.
- SAURET, Joan: L'exili polític català, Aymà, Barcelona 1979.

- SEGUÍ, Salvador: Escrits (1907-1924), a cura d'I. Molas, Edicions 62, Barcelona 1974.
- SEILER, Daniel-L.: Les partis autonomistes, Presses Universitaires de France, París 1982.
- SERRA, Antoni: Gràcies, no volem flors. Cròniques de la clandestinitat a Mallorca, La Magrana, Barcelona 1981.
- SERRA, Eva i altres: Catalunya 70, col·loqui a Terrassa, 26 setembre 1970, Edicions Nous Horitzons, Barcelona 1970.
- SERRA Moret, Manuel: La reconstrucción económica de España, Patronato Hispano Augustino de Cultura, Buenos Aires 1942.
- La Carta de l'Atlàntic, Societat Catalana d'Estudis Polítics, Econòmics i Socials, Buenos Aires 1944.
- L'ahir i el demà de Catalunya (conferència pronunciada a Santiago de Xile, el 29 de maig de 1945), Partit Socialista Català, Mèxic, s.d. (1945).
- Reflexions sobre el demà de Catalunya, MSC, París, s.d. (1951).
- Ciutadania catalana. Breviari de cogitacions, remarques i orientacions per als catalans, Verdaguer, Buenos Aires 1957.
- Crida a la joventut catalana, MSC, Tolosa de Llenguadoc 1957.
- SERRAHIMA, Maurici: Realidad de Cataluña. Respuesta a Julián Marías, Aymà 1967.
- Josep M. Capdevila. Assaig biogràfic, Barcino, Barcelona 1967.
- Dotze mestres, Destino, Barcelona 1972.
- Del passat quan era present, Edicions 62, Barcelona 1972 i ss.
- SHAFER, Boyd C.: Nationalism. Myth and Reality, Harcourt Brace 1955.
- SIEYES, J.: Qué es el tercer Estado (1789), Aguilar, Madrid 1973.
- SMITH, Anthony D.: Las teorías del nacionalismo, Península, Barcelona 1976.
- SOBREQUÈS, Jaume; RIERA, Sebastià: L'Estatut d'Autonomia de Catalunya 1979, Edicions 62, Barcelona 1983.

- SOLDEVILA, Ferran: Història de Catalunya, Alpha, Barcelona 1934-1935.
- Historia de España, Ariel, Barcelona 1953-1959.
- Què cal saber de Catalunya, Club Editor, Barcelona 1968.
- SOLDEVILA, Ferran i altres: Un segle de vida catalana, 1814-1930, Alcides, Barcelona 1961.
- SOLDEVILA, Ferran; VICENS Vives, Jaume i altres: Moments crucials de la història de Catalunya, Vicens-Vives, Barcelona 1962.
- SOLDEVILA, Ferran; COLL Alentorn, Miquel: Resum d'història dels Països Catalans, Barcino, Barcelona 1974
- SOLE, Carlota: La problemática de la integración de los inmigrantes, Península, Barcelona 1982.
- SOLE Tura, Jordi: Catalanisme i revolució burgesa, Edicions 62, Barcelona 1967.
- Catalanismo y revolución burguesa, Edicusa, Madrid 1970, 2ª ed. retocada 1974.
- Introducción al régimen político español, Ariel, Barcelona 1971.
- Los comunistas y la Constitución, Forma, Madrid 1973.
- SOLE Tura, J.; AJA, E.: Constituciones y períodos constituyentes en España (1808-1936), Siglo XXI, Madrid 1977.
- SOLERVICENS, Juan B.: La actitud tradicional en Cataluña, presentació de L. Duran Ventosa, Rialp, Madrid 1961.
- STALIN, Josep: El marxismo y la cuestión nacional (1913), amb articles d'E. Térray, M. Rodinson, R. Ribó, Anagrama, Barcelona 1977.
- Sobre los fundamentos del leninismo (1924), Ediciones del 70, Buenos Aires 1973..
- SURRATEAU, Jean-René: L'idée nationale de la Révolution à nos jours, Presses Universitaires de France, Paris 1972.

- TAMAMES, Ramón: La República. La era de Franco, Alfaguara, Madrid 1973.
- TARRADELLAS, Josep: Conferències, discursos, missatges i cartes, (1956-1975), Generalitat de Catalunya a l'exili, ciclostil.
- TASIS, Rafael: El món modern i nosaltres, Aportació Catalana, Barcelona 1967.
- TEODORI, Massimo: Las nuevas izquierdas europeas (1956-1976), Blume, Barcelona, 1978.
- TERMES, Josep: Anarquismo y sindicalismo en España. La Primera Internacional, 1864-1881, Ariel, Barcelona 1971.
- Federalismo, anarcosindicalismo y catalanismo, Anagrama, Barcelona 1976.
- TOCQUEVILLE, Alexis de: La democracia en América (1835), Alianza, Madrid 1980.
- TOMÁS Valiente, Francisco i altres: La España de Felipe IV, dins Historia de España, Espasa-Calpe, Madrid 1982.
- TONNIES, Ferdinand: Comunidad y asociación, Península, Barcelona 1979.
- TORRAS BAGES, Josep: La tradició catalana (1892), Edicions 62, Barcelona 1981.
- TOUCHARD, Jean: Historia de las ideas políticas, Tecnos, Madrid 1969.
- TRIADU, Joan: Una cultura sense llibertat, Aymà, Barcelona 1978.
- TRIAS Fargas, Ramon: Catalunya i el modern concepte de regió econòmica, Dalmau, Barcelona 1966.
- Introducció a l'economia de Catalunya, Edicions 62, Barcelona 1973.
- El precio de la libertad, Destino, Barcelona 1976.
- Soluciones per a Catalunya, Pòrtic, Barcelona 1977.
- Nacionalisme i llibertat, Destino, Barcelona 1979.

- TRÍAS Vejarano, Juan J.: Almirall y los orígenes del catalanismo, Siglo XXI, Madrid 1975.
- TRIPODI, Nino: Il fascismo secondo Mussolini, Il Borghese, Milà 1971.
- TRUETA, Josep: L'esperit de Catalunya (1946), Selecta, Barcelona 1977.
- Fragments d'una vida, Edicions 62, Barcelona 1978.
- TRUJILLO, Gumersindo i altres: El federalismo español, Edicusa, Madrid 1967.
- TUBELLA, I.; VINYAMATA, E.: Les nacions de l'Europa capitalista, La Magrana, Barcelona 1977.
- Diccionari del nacionalisme, La Magrana, Barcelona 1978.
- TUÑÓN de Lara, Manuel: Medio siglo de cultura española, 1885-1936, Edicusa, Madrid 1968.
- TUÑÓN de Lara, Manuel i altres: Ideología y sociedad en la España contemporánea. Por un análisis del franquismo, Edicusa, Madrid 1977.
- TUÑÓN de Lara, M.; BIESCAS, J.A.: España bajo la dictadura franquista (1939-1975), Labor, Barcelona 1980.
- TUÑÓN de Lara, Manuel: Historiografía española contemporánea, Siglo XXI, Madrid 1980.
- TUSELL, Xavier: La oposición democrática al franquismo 1939-1962, Planeta, Barcelona 1977.
- TUSQUETS, Juan: Masonería y separatismo, Ediciones Antisectarias, Burgos 1937.
- UCELAY da Cal, Enric: La Catalunya populista (1931-1939), La Magrana 1982.
- Un futuro para España. La democracia económica y política, próleg de Santiago Carrillo, (París) 1968.
- Unió dels Catalans Independentistes: Cataluña. Síntesis histórica, política, cultural y económica, Mèxic 1945.

- Unió dels Catalans Independentistes: Cataluña acusa ... Un problema de derecho internacional, Mèxic 1946.
- Unió Democràtica de Catalunya (UDC): Declaració de principis, ci - clostil, 1963.
- Programa econòmic i social, 1977.
- VALENTI, Eduard: El primer modernismo literario catalán y sus fundamentos ideológicos, Ariel, Barcelona 1973.
- VALLE, José M. del: Las instituciones de la República española en exilio, Ruedo Ibérico, París 1976.
- VALLÈS, Edmon: Història gràfica de Catalunya sota el règim franquista (1939-1975), Edicions 62, Barcelona 1980.
- VALLÈS Pujals, J.: Elogi de Catalunya, Llibreria Catalònia, Barcelona 1928.
- VALLS Taberner, Ferran: Paraules del moment, Barcelona 1930.
- En les hores confuses, Barcelona 1934.
- VALLS Taberner, Fernando: Reafirmación espiritual de España, Juventud, Barcelona 1939.
- VALLVERDÚ, Francesc: L'escriptor català i el problema de la llengua, Edicions, 62, Barcelona 1968.
- Dues llengües, dues funcions?, Edicions 62, Barcelona 1970.
- El fet lingüístic com a fet social, Edicions 62, Barcelona 1973.
- VANDELLÓS, Josep A.: Catalunya, poble decadent, Biblioteca Catalana d'autors independents, Barcelona 1935.
- La immigració a Catalunya, Biblioteca Catalana d'autors independents, Barcelona 1935.
- VÁZQUEZ de Mella: Antología, a cura de Juan Beneyto, Ediciones FE, Madrid 1939.
- VÁZQUEZ Montalbán, Manuel: Antología de la "nova cançó" catalana, Ediciones de Cultura Popular, Barcelona 1960.

- VÁZQUEZ Montalbán, Manuel: Manifiesto subnormal, Kayrós, Barcelona 1970.
- VÁZQUEZ Montalbán, Manuel: Cancionero general 1939/1971, Lumen, Barcelona 1972.
- Los demonios familiares de Franco, Dopesa, Barcelona 1978.
- VÁZQUEZ Montalbán, Manuel i altres: Reflexiones ante el neocapitalismo, Ediciones de Cultura Popular, Barcelona 1968.
- VENTALLÓ, Joaquim: Los intelectuales castellanos y Cataluña, Galba, Barcelona 1976.
- VENTOSA Calvell, Juan: Breviario de problemas contemporáneos, Plus Ultra, Madrid 1950.
- VENTURA, Jordi: Les llengües europees, Aportació Catalana, Barcelona 1963.
- Les cultures minoritàries europees, Selecta, Barcelona 1963.
- VERDAGUER, Pere: Defensa del Rosselló català, Curial, Barcelona, 1974.
- VICENS Vives, Jaume: Ferran II i la ciutat de Barcelona, 1479-1516, Universitat de Barcelona, 1936-1937.
- España. Geopolítica del Estado y del Imperio, Teide, Barcelona 1940.
- Tratado general de Geopolítica, Teide, Barcelona 1950.
- Aproximación a la historia de España, (1952), Salvat, Barcelona 1970.
- Notícia de Catalunya, Destino, Barcelona 1954.
- Notícia de Catalunya, Destino, Barcelona 1960.
- Historia social y económica de España y América, Vicens-Vives, Barcelona 1957.
- Industrials i polítics del segle XIX, Vicens-Vives, Barcelona 1958.

- VICENS Vives, Jaume: Obra dispersa, Vicens-Vives, Barcelona 1967.
- VILAR, Pierre: Historia de España, Crítica, Barcelona 1978.
- Catalunya dins l'Espanya moderna, Edicions 62, Barcelona 1964.
- Assaigs sobre la Catalunya del segle XVIII, Curial, Barcelona 1973.
- Iniciación al vocabulario histórico, Crítica, Barcelona 1980.
- Estat, nació, socialisme. Estudis sobre el cas espanyol, Curial, Barcelona 1982.
- VILAR, Pierre i altres: Reflexions crítiques sobre la cultura catalana, Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, Barcelona 1983.
- VILAR, Sergio: Cataluña en España, Aymà, Barcelona 1968.
- Protagonistas de la España democrática. La oposición a la dictadura 1939-1969, Ediciones Sociales, París 1968.
- VILAR Costa, Joan: Lletres catalanes, Tolosa de Llenguadoc 1946.
- VILARRUBIAS, Felio A.: El llanto de Europa, Montaner y Simón, Barcelona 1948.
- VIVER PI-Sunyer, Carles: El personal político de Franco 1936-1945, Vicens-Vives, Barcelona 1978.
- WEBER, Max: Ensayos de sociología contemporánea, Martínez Roca, Barcelona 1972.
- WIRTH, Rafael: Jordi Pujol: honorable corredor de fondo, Grijalbo, Barcelona 1981.
- XIRINACS, Lluís M.: Subjecte. Meditació delirant a prop d'una font dita "Font de Vera Pau", Claret, Barcelona 1975.
- Constitució. Paquet d'esmenes, Impr. Tipograf., Torrejón de Ardoz 1978.
- XURIGUERA, Baptista: El camí de Catalunya, Impr. Forestié, Montauban 1945.
- YATES, Alan: Una generació sense novel.la?, Edicions 62, Barcelona 1975.

b) Selecció d'articles (no recollits en llibres de l'apartat anterior).

ARDIACA, Pere (J.Català): L'Estatut de Catalunya i la perspectiva democràtica, "Nous Horitzons", núm. 24, Barcelona 1972.

CARRILLO, Santiago: La lluita del proletariat per la direcció del moviment nacional, "Nous Horitzons", núm. 2, Barcelona 1962.

CASANOVAS, Joan: L'única solució, "Resorgiment", núm. 275, Buenos Aires, juny de 1939.

CASTELLANOS, Rafael: El debat sobre la integració dels immigrants a la societat catalana, "Quaderns d'alliberament", núms. 2-3, Barcelona 1978.

CATALÀ, J.: Cf. ARDIACA, Pere.

Enquesta: els crítics davant la literatura catalana (1939-1963), "Serra d'Or", Barcelona, setembre de 1964.

Enquesta: els millors títols 1964-1970, "Serra d'Or", Barcelona, abril de 1971.

Enquesta entre crítics literaris. Els millor títols 1971-1981, "Serra d'Or", Barcelona, abril de 1982.

Enquesta: ciència i política 1960-1982, "Nous Horitzons", núm. 80, Barcelona, setembre-octubre de 1982.

FERRER, J.; CASTELLANOS, R.; FERNÁNDEZ, A.: Consciència nacional i lluita de classes als Països Catalans, "Quaderns d'alliberament", núm. 1, Barcelona 1977.

HOBSBAWM, Eric J.: Marxismo, nacionalismo e independentismo, "Zona abierta", núm. 19, Madrid, març-abril de 1979.

GINER, Salvador: El nacionalismo de los catalanes: Algunas negaciones, "Negaciones", núm. 4, Madrid, octubre de 1977.

GONZÁLEZ Casanova, Josep A.: Notas para una aproximación delimitadora del concepto de "autodeterminación", ciclostil, s.l.n.d. (1977).

- GONZÁLEZ Casanova, Josep A.: El Estado de las comunidades autónomas, "Sistema" núm. 38-39, Madrid 1980.
- Pàtria, nació, poble, "Qüestions de vida cristiana", núm. 109, Barcelona, desembre de 1981.
- HALL, Jacqueline: Immigration et Nationalisme en Catalogne, "Perspectiva social", núm. 14, Barcelona, juliol-desembre de 1978.
- LLUCH, Ernest: Els Països Catalans, un procés unitari i divers, "Taula de canvi", núm. 3, Barcelona, gener-febrer de 1977.
- MARAVALL, José Antonio: Sobre el mito de los caracteres nacionales, "Revista de Occidente", núm. 3, Madrid, juny de 1963.
- MOLAS, Isidre: Notes sobre la nació, "Debat", núm. 2, Barcelona 1977
- ORIOI, M.: Cf. SOLÉ Tura, Jordi.
- PÉREZ GONZÁLEZ, Antoni: ¿Neocapitalismo comunitario?, "Promos" núm. 37, Barcelona, 1965.
- Los inmigrantes y la cultura catalana, "CAU", núm. 12, Barcelona, març-abril de 1972.
- PI Sunyer, Carles: Grandesa i misèria del sentiment nacional "Ressorgiment", núm. 294, Buenos Aires, gener de 1941.
- Nació i Estat, "Catalunya", núm. 130, Buenos Aires, setembre de 1941.
- Carta de Carles Pi i Sunyer a Diego Martínez Barrio, "Ressorgiment", núm. 305, Buenos Aires, desembre de 1941.
- Principis de coincidència de la Catalunya militant, "Ressorgiment", núm. 324, Buenos Aires, juliol de 1943.
- El discurs de Pi i Sunyer, "La Humanitat" 2ª època, núm. 35, Montpeller, 1 de febrero de 1946.
- ROVIRA Virgili, Antoni: Catalunya i Espanya, "Catalunya", núm. 105, Buenos Aires, agost de 1939.
- La Catalunya Major, "Catalunya", núm. 187, Buenos Aires, juny de 1946.

- ROVIRA Virgili, A.: Terra i Nacionalitat, "Catalunya" núms. 194-195, Buenos Aires, gener-febrer de 1947.
- Característiques de Catalunya, "Catalunya" núm. 196-197, Buenos Aires, març-abril de 1947.
- EL catalanisme, "Ressorgiment" núm. 390, Buenos Aires, gener de 1949.
- SOLE Tura, Jordi (M. Oriol): Consideracions sobre el catalanisme, "Quaderns de cultura catalana", núm. 1, Barcelona, 1959?
- El movimiento obrero catalán ante el problema nacional, "Bandera Roja", núm. 10, Barcelona, desembre de 1970.
- La qüestió de l'Estat i el concepte de nacionalitat, "Taula de canvi", núm. 1, Barcelona 1976.
- Nacionalidades y Estado federal, "Avance/intervención", núm. 2, Barcelona 1976.
- TASIS, Rafael: Les relacions de Catalunya i Espanya. Del secessionisme a la intervenció, "Quaderns d'estudis polítics, econòmics i socials", núm. 3, Perpinyà, març de 1945.
- TERMES, Josep: Un guió sobre els orígens històrics de la "qüestió catalana", "Serra d'Or, Barcelona, agost de 1973.
- VICENS Vives, Jaume: Formació, valor i concepte del mot Espanya en la Catalunya decadent, (1936), presentació de J. Nadal Farreras, "Els Marges", núm. 12, Barcelona 1978.
- El capità d'indústria espanyol dins els darrers cent anys (1958), presentació d'E. Lluch, "Recerques", núm. 10, Barcelona 1980.
- El moviment obrerista català (1901-1939), (1960), "Recerques" núm. 7, Barcelona 1978.
- VIDAL Villa, José M.: Catalunya: una nacionalidad oprimida, "Negaciones", núm. 3, Madrid, maig de 1977.

c) Col·lecció de revistes (de periodicitat superior a la setmanal).

- "Germanor", Centre Català, Santiago de Xile, 1912-1962.
- "Ressorgiment", Buenos Aires, 1916-1972.
- "Catalunya", Casal de Catalunya, Buenos Aires, 1930-1965.
- "Revista de Catalunya", 2ª època, París, 1939-1940; 3ª època, París, 1947.
- "Full Català", Mèxic, 1941-1942.
- "Quaderns de l'exili", Coyoacán, 1943-1947.
- "La Humanitat", 2ª època, ERC, Montpeller-París, 1944-1952.
- "Ibèria", París, 1945.
- "Quaderns d'estudis polítics, econòmics i socials", Perpinyà, 1945-1947.
- "Endavant", MSC, Tolosa de Llenguadoc-Perpinyà-París, 1945-1970.
- "Desperta Catalunya!", PSUC (Comorera), Barcelona, 1952-1954.
- "Questions de vida cristiana", Barcelona, 1958-1983 (continua).
- "Serra d'Or", Barcelona, 1959-1983 (continua).
- "Quaderns de cultura catalana", PSUC, Barcelona, 1959?-1960.
- "Nous Horitzons" ("Horitzons" el 1960-61), PSUC, 1960-1983 (continua)
- "Promos", Barcelona 1961-1966.
- "Perspectiva socialista", FSF, Barcelona, 1967-1968.
- "Bandera Roja", BR, Barcelona, 1968-1974.
- "Recerques", Barcelona, 1973-1983 (continua).
- "Hacia el socialismo", PTE, Madrid, 1975-1978.
- "Aïnes", Centre pluridisciplinari d'estudis catalans, Perpinyà, 1975-1978.
- "Taula de canvi", Barcelona, 1976-1980.
- "L'Avenç", Barcelona, 1976-1983 (continua).
- "Debat", Centre d'Estudis Socialistes, Barcelona, 1976-1982 (continua).

"Avance/intervención", Barcelona, 1976-1977.

"Quaderns d'alliberament", Barcelona, 1977-1983 (continua).

"Materiales", Barcelona, 1977-1978.

"Nationalia", CIEMEN, 1978-1983 (continua).

Números solts de les revistes, de diversa periodicitat,
"Destino", "La Jirafa", "El Ciervo", "Información Comercial Es-
pañola", "Telestel", "Signo", "Presència", "Canigò", "Oriflama",
"Papers", "Els Marges", "Perspectiva social", "CAU", i dels dia-
ris "La Vanguardia Española", "El Noticiero Universal", "Tele/exprés"
"Avui", citats en notes.

d) Entrevistes

Josep Benet

Miquel Caminal

Xavier Muñoz Pujol

Antoni Pérez González

Jordi Planes

Jordi Porta

Francesc Roca

Eva Serra

Ricard Vinyes